

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Попов Костянтин Олександрович

УДК 343.14

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ЩОДО
ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К.О. Попов**

Науковий керівник: **Шкута Олег Олегович**, доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Попов К.О. Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2026.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням теоретичних і праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, у якому на основі аналізу чинного законодавства і правозастосовної практики розв'язано низку проблем прикладного характеру, пов'язаних із реалізацією процесуальних повноважень під час досудового розслідування та судового провадження.

На засадах комплексної концепції кримінального процесуального доказування встановлено, що у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації основними видами засобів доказування виступають: (а) підстави як фактичні кримінально-правові та кримінальні процесуальні дані; (б) докази як процесуальна єдність підстав та їх джерел (документи, показання, речові й електронні докази, висновки експертів); (в) процесуальні способи одержання та перевірки доказів (витребування, отримання та тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами провадження; призначення ревізій і перевірок; слідчі (розшукові) дії; залучення спеціаліста) з можливістю застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді обмеження.

Сформульоване наукове розуміння засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які

мають пізнавально-практичний та розумовий характер, застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою збирання, перевірки, оцінки доказів щодо застосування засобів впливу, що не є покаранням або формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної відповідальності або унеможливають їх настання через передбачені законом передумови, підстави та умови.

З урахуванням іноземного досвіду додатково обґрунтовано доцільність посилення процесуальних гарантій юридичної особи як самостійного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні шляхом реалізації права на подання доказів, оскарження рішень та участі у доказуванні обставин, пов'язаних із застосуванням спеціальної конфіскації. У цьому аспекті враховано досвід Іспанії та Франції щодо процесуальної автономізації участі юридичної особи у провадженні, а також США — у частині процесуального порядку конфіскації щодо третіх осіб. Це дало змогу розширити уявлення про баланс між інтересами кримінального правосуддя та гарантіями права власності, права на захист і змагальності.

Систематизовано підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру на: 1) кримінально-правові (загальні), які визначають матеріально-правову можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; 2) кримінальні процесуальні (спеціальні), які визначають процесуальну можливість здійснення провадження у спеціальному порядку щодо юридичної особи. Окреслена системна модель підстав та умов застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, яка забезпечує відповідальність юридичної особи при збереженні принципів повноти, об'єктивності та змагальності кримінального процесу, а також гарантує недопущення порушення прав сторін під час розгляду питання про застосування таких заходів: 1) кримінально-правові підстави — нормативна та фактична умови формування підстави виникнення відповідальності

юридичної особи; 2) процесуальні підстави — загальні та спеціальні процесуальні умови; 3) причинно-наслідковий блок — матеріальна підстава, доказування фактичних обставин, наявність процесуальних умов, судове рішення про застосування заходів.

Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення в окремій кримінальній процесуальній нормі (ст. 91-1 КПК України) переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з передбаченням обов'язкового встановлення: факту вчинення кримінального правопорушення та підстав застосування відповідних заходів; організаційно-правової форми юридичної особи; статусу та обсягу повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи; характеру, способу та правової кваліфікації кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України; ступеня тяжкості кримінального правопорушення та реалізації злочинного наміру; наявності, характеру і розміру неправомірної вигоди; вжитих юридичною особою заходів внутрішнього контролю; причинно-наслідкового зв'язку між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи; підстав для звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття провадження; майнового стану юридичної особи.

Доведено, що предмет доказування у таких кримінальних провадженнях не має універсальної моделі й варіюється залежно від конкретної підстави застосування заходів кримінально-правового характеру або спеціальної конфіскації. У зв'язку з цим його запропоновано розглядати як структуровану систему взаємопов'язаних обставин, встановлення яких здійснюється у визначеній процесуальній послідовності. Обґрунтовано, що доказування у цій категорії проваджень має похідний характер, оскільки встановлення відповідних обставин можливе лише за наявності ознак кримінального правопорушення у діях уповноваженої фізичної особи. Водночас наявність підстав притягнення такої особи до кримінальної відповідальності обумовлює необхідність

установлення додаткових, порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, що формує особливий різновид предмета доказування.

Запропонований типовий алгоритм процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації на початковому етапі розслідування: внесення слідчим, прокурором відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, до ЄРДР; кваліфікація виявленого кримінального правопорушення; отримання речей і документів шляхом проведення невідкладних та першочергових процесуальних дій у певній послідовності (витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасовий доступ до документів, огляд, обшук, арешт майна) та складання відповідних протоколів; закінчення досудового розслідування. Надані рекомендації щодо огляду, вилучення та забезпечення збереження документів і матеріальних носіїв інформації у кримінальних провадженнях цієї категорії під час таких процесуальних дій, як витребування речей і документів, призначення і проведення ревізій та перевірок, тимчасовий доступ до документів, огляд, обшук і арешт майна.

Окремо встановлено, що спеціальний порядок кримінального провадження, передбачений главою 37-1 КПК України, не забезпечує належної процесуальної деталізації механізмів доказування майнових обставин у кримінальних провадженнях щодо застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб. Відсутність спеціальних правил щодо встановлення зв'язку активів із кримінальним правопорушенням, доведення їх злочинного походження, визначення фактичного володіння або контролю, а також особливостей доказування електронних і складних корпоративних активів підвищує складність правозастосування, формує ризики неоднакової судової практики та свідчить про потребу вдосконалення нормативного регулювання.

Розкрито особливості процесу прийняття судового рішення про закриття кримінального провадження у підготовчому судовому засіданні щодо

застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом виокремлення основних етапів: з'ясування обставин провадження та встановлення підстав закриття; попередня підготовка рішення з визначенням критеріїв і меж його прийняття та оцінка відповідності завданням кримінального провадження; прийняття й належного процесуального оформлення ухвали з тлумаченням норм матеріального і процесуального права. Доведено, що судове провадження у цій категорії справ має комплексний характер, оскільки поєднує загальну кримінальну процесуальну форму з необхідністю вирішення додаткових питань, пов'язаних із правовим статусом юридичної особи, обсягом її можливої відповідальності та забезпеченням належних процесуальних гарантій.

Отримані результати мають значення для подальшого розвитку науки кримінального процесу, удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також для практичної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у частині формування єдиних підходів до доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Ключові слова: юридична особа, кримінальне провадження, заходи кримінально-правового характеру, спеціальна конфіскація, кримінальні процесуальні засоби, кримінальне процесуальне доказування, доказ, предмет доказування, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, судове провадження.

SUMMARY

Popov K. Proof in criminal proceedings concerning the application of criminal law measures to legal entities and special confiscation. – Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree, specialty 081 – Law. – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2026.

The dissertation is one of the first comprehensive studies in domestic legal science devoted to the theoretical and praxeological foundations of proof in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation. Based on an analysis of current legislation and law enforcement practice, it resolves a number of practical problems related to the exercise of procedural powers during pre-trial investigation and court proceedings.

On the basis of a comprehensive concept of criminal procedural proof, it has been established that, in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation, the principal types of means of proof are: (a) grounds as factual criminal-law and criminal-procedural data; (b) evidence as the procedural unity of the grounds and their sources (documents, testimony, physical and electronic evidence, expert conclusions); and (c) procedural methods of obtaining and verifying evidence (requesting, obtaining, and temporary access to things and documents; familiarization with the materials of the proceedings; ordering audits and inspections; investigative (search) actions; involvement of a specialist), with the possibility of applying a measure to secure criminal proceedings in the form of a restriction.

A scholarly understanding has been formulated of the means of criminal procedural proof in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation as a system of interdependent and interrelated procedural mechanisms that have a cognitive-practical and intellectual character, are applied by a subject authorized under criminal procedural law for the purpose of collecting, verifying, and evaluating evidence regarding the application of measures of influence that do not constitute punishment or a form of

criminal liability, but entail adverse property, compensatory, or organizational-legal consequences for a legal entity within the framework of quasi-criminal liability, or prevent their occurrence through the preconditions, grounds, and conditions provided by law.

Taking into account foreign experience, the expediency of strengthening the procedural guarantees of a legal entity as an independent subject of proof in criminal proceedings has been additionally substantiated through the implementation of the right to submit evidence, appeal decisions, and participate in proving circumstances related to the application of special confiscation. In this respect, the experience of Spain and France concerning the procedural autonomization of the participation of a legal entity in proceedings, as well as that of the United States with regard to the procedural order of confiscation concerning third parties, has been taken into account. This made it possible to broaden the understanding of the balance between the interests of criminal justice and the guarantees of property rights, the right to defense, and adversarial procedure.

The grounds for applying measures of a criminal-law nature to legal entities have been systematized as follows: 1) criminal-law (general) grounds, which determine the substantive legal possibility of applying measures of a criminal-law nature to a legal entity; and 2) criminal-procedural (special) grounds, which determine the procedural possibility of conducting proceedings against a legal entity in a special procedure. A systemic model of the grounds and conditions for applying measures of a criminal-law nature to legal entities has been outlined, ensuring the liability of a legal entity while preserving the principles of completeness, objectivity, and adversarial procedure in criminal proceedings, and also guaranteeing the prevention of violations of the rights of the parties when considering the application of such measures: 1) criminal-law grounds – normative and factual conditions for forming the basis for the emergence of a legal entity's liability; 2) procedural grounds – general and special procedural conditions; 3) a causal block – substantive basis, proof of factual circumstances, existence of procedural conditions, and a court decision on the application of measures.

The necessity has been substantiated of normatively enshrining, in a separate criminal procedural provision (Article 91-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), a list of circumstances to be proved in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation, with mandatory establishment of: the fact of commission of a criminal offense and the grounds for applying the relevant measures; the organizational and legal form of the legal entity; the status and scope of powers of the person who acted on behalf of and/or in the interests of the legal entity; the nature, method, and legal classification of the criminal offense in accordance with Article 96-3 of the Criminal Code of Ukraine; the degree of gravity of the criminal offense and the implementation of criminal intent; the existence, nature, and amount of unlawful benefit; the internal control measures taken by the legal entity; the causal link between the act of the authorized person and the consequences for the legal entity; the grounds for exemption from the application of measures of a criminal-law nature or for closing the proceedings; and the property status of the legal entity.

It has been proved that the subject matter of proof in such criminal proceedings does not have a universal model and varies depending on the specific ground for applying measures of a criminal-law nature or special confiscation. In this regard, it has been proposed to regard it as a structured system of interrelated circumstances, the establishment of which is carried out in a defined procedural sequence. It has been substantiated that proof in this category of proceedings has a derivative character, since the establishment of the relevant circumstances is possible only if there are elements of a criminal offense in the actions of an authorized natural person. At the same time, the existence of grounds for bringing such a person to criminal liability necessitates the establishment of additional circumstances, as compared with Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, thereby forming a special type of subject matter of proof.

A standard algorithm of procedural actions at the initial stage of investigation in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation has been proposed: entry by the investigator or prosecutor into the Unified Register of Pre-Trial Investigations of

information on the legal entity to which measures of a criminal-law nature may be applied; qualification of the detected criminal offense; obtaining things and documents by conducting urgent and priority procedural actions in a certain sequence (requesting things and documents, ordering and conducting audits and inspections; temporary access to documents, inspection, search, seizure of property) and drawing up the relevant records; and completion of the pre-trial investigation. Recommendations are provided concerning the inspection, seizure, and preservation of documents and material carriers of information in criminal proceedings of this category during such procedural actions as requesting things and documents, ordering and conducting audits and inspections, temporary access to documents, inspection, search, and seizure of property.

It has also been established separately that the special procedure for criminal proceedings provided for in Chapter 37-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not ensure proper procedural detailing of the mechanisms for proving property-related circumstances in criminal proceedings concerning the application of special confiscation to legal entities. The absence of special rules for establishing the connection of assets with a criminal offense, proving their criminal origin, determining actual possession or control, as well as the peculiarities of proving electronic and complex corporate assets, increases the complexity of law enforcement, creates risks of inconsistent judicial practice, and indicates the need to improve normative regulation.

The specific features of the process of adopting a court decision on closing criminal proceedings at the preparatory court hearing concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation have been disclosed by distinguishing the main stages: clarification of the circumstances of the proceedings and establishment of the grounds for closing the case; preliminary preparation of the decision with the determination of the criteria and limits of its adoption and an assessment of its compliance with the objectives of criminal proceedings; adoption and proper procedural formalization of the ruling with interpretation of substantive and procedural law. It has been proved that court

proceedings in this category of cases are of a complex nature, since they combine the general criminal procedural form with the need to resolve additional issues related to the legal status of the legal entity, the scope of its possible liability, and the ensuring of proper procedural guarantees.

The results obtained are important for the further development of the science of criminal procedure, the improvement of criminal and criminal procedural legislation, as well as for the practical activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, and the court with regard to forming unified approaches to proof in criminal proceedings concerning the application to legal entities of measures of a criminal-law nature and special confiscation.

Key words: legal entity, criminal proceedings, criminal law measures, special confiscation, criminal procedural means, criminal procedural proof, evidence, subject matter of proof, pre-trial investigation, investigative (search) actions, judicial proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Попов К. О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307–314. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2023.1.48>

2. Попов К. О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306–313. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.2.49>

3. Попов К. О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417–423. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.2.63>

4. Попов К. О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.49>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Попов К. О. Поняття та сутність засобів доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. II всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.). Харків, 2024. С. 367–369. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2024.2.105>.

6. Попов К. О. Іноземний досвід формування інституту відповідальності юридичних осіб. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми*

правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. X міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 243–245. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.2.58>.

7. Попов К. О. Арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. II наук.-практ. конф. (Київ, 21 листоп. 2025 р.). Київ, 2025. С. 37–39. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.3.10>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ	29
1.1. Стан наукової розробки проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації ...	29
1.2. Поняття та сутність доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації	47
1.3. Іноземний досвід застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях	70
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ	94
2.1. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації	94
2.2. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації ...	119
Висновки до розділу 2	150

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ	153
3.1. Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом проведення процесуальних дій	153
3.2. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження	182
Висновки до розділу 3	205
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219
ДОДАТКИ	238

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ХХІ ст. Україна функціонує в умовах глибоких соціально-економічних і безпекових трансформацій, що супроводжуються структурною перебудовою економіки, інтеграцією до світових ринків, посиленням фінансових потоків та розширенням корпоративного сектору. Перехід від моделі домінування державної власності до змішаної ринкової економіки зумовив інтенсивне зростання кількості та ролі юридичних осіб різних організаційно-правових форм, які стали активними учасниками господарського обігу, публічних закупівель, фінансових операцій, міжнародних економічних відносин і корпоративного управління. Водночас концентрація матеріальних ресурсів і управлінських повноважень у межах актуалізувала ризики використання юридичних осіб як інструментів вчинення кримінальних правопорушень. За таких умов юридична особа постає не лише як суб'єкт цивільних та господарських правовідносин, а й як потенційний носій кримінально-правових ризиків, що зумовлює необхідність застосування до неї ефективних публічно-правових механізмів реагування.

Однак традиційні види юридичної відповідальності виявилися недостатніми для протидії системним та організованим зловживанням, які вчиняються від імені або в інтересах юридичних осіб, що зумовило інституціоналізацію в національній правовій системі особливого правового режиму – застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, що знайшло відображення у доповненні КК України розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», внесенні відповідних змін до КПК України та визначенні спеціального процесуального порядку їх застосування (глава 37-1). Водночас результати проведеного емпіричного дослідження засвідчили наявність істотних проблем у практичній реалізації такого інституту, зокрема близько 25% респондентів загалом оцінюють інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру як ефективний, тоді як 75% вказують на наявність суттєвих

труднощів у процесі доказування, насамперед під час встановлення зв'язку між діями фізичної особи та діяльністю або інтересами юридичної особи. Крім того, близько 65% опитаних наголошують на недостатній нормативній визначеності процесу доказування, а 88% підтримують необхідність реформування цього інституту. Показовими є також результати щодо окремих елементів доказування: 80% відзначають складність встановлення кінцевих бенефіціарних власників, 70 % – труднощі доведення походження майна, що підлягає спеціальній конфіскації, а також потребу в удосконаленні механізмів оцінки доказів і стандартів доказування (додаток Б).

Зазначене значною мірою зумовлено складністю предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях, який охоплює не лише встановлення факту та правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, а й доведення специфічного зв'язку юридичної особи з його вчиненням, визначення виду й меж заходів кримінально-правового характеру, обґрунтування їх пропорційності та забезпечення реального виконання судового рішення. Відтак дослідження особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації набуває особливої наукової й практичної актуальності. Його метою є формування цілісної концепції процесуального доказування у цій категорії проваджень, удосконалення нормативної моделі правового регулювання та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності правозастосовної діяльності, забезпечення правової визначеності й зміцнення гарантій справедливого судового розгляду.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження, стали праці вітчизняних фахівців в яких досліджуються питання кримінального процесуального доказування, а саме: Ю. П. Аленіна, В. В. Вапнярчука, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Є. Г. Коваленка, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, О. С. Старенького, С. М. Стахівського,

О. Ю. Татарова, Г. К. Тетерятник, Л. Д. Удалової, М. С. Цуцкірідзе, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін.

У контексті предмету дослідження варто звернути увагу на комплексні наукові розробки О. І. Бідної, А. О. Винника, М. В. Крижановського, В. М. Куца, О. О. Михайлова, О. В. Панченко, М. Є. Панько, О. Ф. Пасеки, О. П. Провоторова, О. Г. Скарбарчука, Г. М. Собко, В. С. Сотниченка, А. М. Ященка.

Доктринальні положення, сформульовані зазначеними авторами, мають вагомe методологічне значення для розвитку теорії доказування та формування концептуальних засад кримінального процесу. Водночас сучасні тенденції еволюції злочинності свідчать про набуття нею якісно нових рис, зокрема поширення кримінально протиправних діянь, що вчиняються від імені або в інтересах юридичних осіб та інтегруються у легальний економічний обіг. За таких умов особливої актуальності набуває комплексне дослідження змісту обставин, які підлягають встановленню у відповідних кримінальних провадженнях, а також наукове обґрунтування пропозицій щодо подолання теоретичних і праксеологічних проблем, що виникають у процесі збирання, перевірки та оцінки доказів під час застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Викладене зумовлює актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126). Крім того, дослідження відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2020–2024

роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 р. № 326).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є формування теоретичних засад доказування у кримінальних провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з розробленням пропозицій і рекомендацій удосконалення кримінального процесуального законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Мета дисертаційного дослідження зумовила постановку та необхідність вирішення наступних *завдань*:

– з’ясувати стан наукової розробки проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації;

– визначити правові засади доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації;

– узагальнити іноземний досвід застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях;

– охарактеризувати підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації;

– надати характеристику обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації;

– виокремити специфіку доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом проведення процесуальних дій;

– розкрити процесуальні особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження.

Об’єкт дослідження – кримінальні процесуальні відносини у

кримінальному провадженні щодо юридичної особи.

Предмет дослідження – доказування у кримінальних провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Методи дослідження. У ході виконання дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, використання яких забезпечило досягнення поставленої мети та реалізацію завдань, пов'язаних із з'ясуванням особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, зокрема: *діалектичний* – використано для комплексного дослідження інституту застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації у взаємозв'язку з розвитком кримінального процесуального законодавства, еволюцією доктринальних підходів до доказування та практикою їх реалізації у кримінальному провадженні, а також для формування узагальнених висновків до розділів і дисертації загалом (розділи 1–3); *історико-правовий* – застосовано під час з'ясування сучасного стану наукової розробки відповідної проблематики у вітчизняній кримінально-процесуальній науці (підрозділ 1.1); *формально-юридичний (догматичний)* – використано для аналізу норм кримінального та кримінального процесуального законодавства, що регламентують підстави, умови та порядок застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру і спеціальної конфіскації, а також правові засади доказування у відповідних кримінальних провадженнях (підрозділи 1.2, 2.1); *порівняльно-правовий (компаративістський)* – застосовано для дослідження іноземного досвіду кримінально-правового реагування на правопорушення, вчинені від імені або в інтересах юридичних осіб, зокрема щодо застосування заходів кримінально-правового характеру та інституту конфіскації активів, а також для оцінки можливостей імплементації позитивних елементів такого досвіду у вітчизняну правозастосовну практику (підрозділ 1.3); *системно-структурний* – використано для дослідження

структури предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, а також для визначення значущих кримінальних процесуальних обставин, що підлягають встановленню у таких провадженнях (підрозділи 2.1, 2.2); *формально-логічний* та *моделювання* – застосовано під час дослідження процесуальних механізмів збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, зокрема для визначення специфіки доказування шляхом проведення процесуальних дій під час досудового розслідування (підрозділ 3.1) та розкриття особливостей доказування під час судового провадження (підрозділ 3.2).

Таким чином, використання зазначеного комплексу методів наукового пізнання забезпечило системний і комплексний підхід до дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, що дозволило сформулювати науково обґрунтовані висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики.

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування 55 прокурорів, 80 слідчих Національної поліції України та 45 суддів; аналітичні узагальнення Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України, Бюро економічної безпеки України, а також матеріали судової практики, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, щодо ухвалення судами вироків у частині застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації й постановлення слідчими суддями ухвал у кримінальних провадженнях за участю юридичних осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням теоретичних і праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях

щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, у якому на основі аналізу чинного законодавства і правозастосовної практики розв'язано низку проблем прикладного характеру, пов'язаних із реалізацією процесуальних повноважень під час досудового розслідування та судового провадження. Зокрема:

вперше:

– на засадах комплексної концепції кримінального процесуального доказування встановлено, що у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації основними видами засобів доказування виступають: (а) підстави як фактичні кримінально-правові та кримінальні процесуальні дані; (б) докази як процесуальна єдність підстав та їх джерел (документи, показання, речові й електронні докази, висновки експертів); (в) процесуальні способи одержання та перевірки доказів (витребування, отримання та тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами провадження; призначення ревізій і перевірок; слідчі (розшукові) дії; залучення спеціаліста) з можливістю застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді обмеження;

– систематизовано підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру на: 1) кримінально-правові (загальні), які визначають матеріально-правову можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; 2) кримінальні процесуальні (спеціальні), які визначають процесуальну можливість здійснення провадження у спеціальному порядку щодо юридичної особи;

– обґрунтовано необхідність нормативного закріплення в окремій кримінальній процесуальній нормі (ст. 91-1 КПК України) переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з передбаченням обов'язкового встановлення: факту вчинення кримінального правопорушення та підстав застосування відповідних заходів;

організаційно-правової форми юридичної особи; статусу та обсягу повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи; характеру, способу та правової кваліфікації кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України; ступеня тяжкості кримінального правопорушення та реалізації злочинного наміру; наявності, характеру і розміру неправомірної вигоди; вжитих юридичною особою заходів внутрішнього контролю; причинно-наслідкового зв'язку між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи; підстав для звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття провадження; майнового стану юридичної особи;

– запропонований типовий алгоритм процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації на початковому етапі розслідування: внесення слідчим, прокурором відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру до ЄРДР; кваліфікація виявленого кримінального правопорушення; отримання речей і документів шляхом проведення невідкладних та першочергових процесуальних дій у певній послідовності (витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасовий доступ до документів, огляд, обшук, арешт майна) та складання відповідних протоколів; закінчення досудового розслідування;

– розкрито особливості процесу прийняття судового рішення про закриття кримінального провадження у підготовчому судовому засіданні щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом виокремлення основних етапів: з'ясування обставин провадження та встановлення підстав закриття; попередня підготовка рішення з визначенням критеріїв і меж його прийняття та оцінка відповідності завданням кримінального провадження; прийняття й належного процесуального оформлення ухвали з тлумаченням норм матеріального і процесуального права;

удосконалено:

– визначення засобів кримінального процесуального доказування у

кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою збирання, перевірки, оцінки доказів щодо застосування засобів впливу, що не є покаранням/формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної відповідальності або унеможливають їх настання через передбачені законом передумови, підстави та умови;

– концептуальний підхід до визначення підстав застосування до юридичних осіб спеціальної конфіскації, що передбачає наявність неправомірної вигоди або створення умов для її отримання, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між майном і кримінально протиправним діянням;

– структурні елементи предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації: основні – спрямовані на встановлення наявності або відсутності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру чи звільнення юридичної особи від їх застосування; спеціальні – пов'язані з обранням конкретного виду заходу і визначенням особливостей та меж його реалізації;

– наукове розуміння початку доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації як спеціального процесуального режиму, який формується з моменту виникнення передбачених законом підстав для залучення юридичної особи до кримінального провадження шляхом: а) вручення уповноваженій особі юридичної особи повідомлення про підозру у вчиненні злочину від імені та/або в інтересах цієї юридичної особи у випадках, передбачених ч. 8 ст. 214 КПК України, що зумовлює необхідність обов'язкового відображення у змісті повідомлення про підозру фактичних обставин, які

підтверджують зв'язок інкримінованого діяння з діяльністю юридичної особи; б) повідомлення слідчим або прокурором юридичної особи про внесення відповідних відомостей до ЄРДР, що забезпечує набуття нею процесуального статусу та реалізацію передбачених КПК України прав і обов'язків;

– нормативно-правове врегулювання порядку призначення та проведення позапланових ревізій і перевірок шляхом доповнення ч. 2 ст. 40 КПК України положенням про право слідчого за погодженням із прокурором звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення ревізій і перевірок, а також ч. 2 ст. 36 КПК України повноваженням прокурора погоджувати такі клопотання або самостійно ініціювати їх перед слідчим суддею;

дістало подальший розвиток:

– наукові дослідження проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, які засвідчили не лише фрагментарність висвітлення предмета, меж і стандартів доказування у відповідній категорії кримінальних проваджень, а й відсутність цілісної концептуальної моделі, що забезпечувала б узгодженість матеріально-правових підстав кримінально-правового впливу з кримінальними процесуальними механізмами їх реалізації в контексті європейської інтеграції та гармонізації національного кримінального процесуального законодавства;

– кримінальні процесуальні підходи до визначення *доказів* як інтегральної єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел, які у встановленому законом порядку були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені й оцінені з позицій належності, допустимості та достовірності, належно закріплені у відповідній процесуальній формі та визнані уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як придатні для використання у доказуванні;

– з урахуванням іноземного досвіду, аргументи щодо запровадження процесуальних гарантій юридичної особи як самостійного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні шляхом реалізації права на подання доказів, оскарження рішень та участі у доказуванні обставин, пов'язаних із

застосуванням спеціальної конфіскації (Іспанія, Франція); процесуального порядку застосування конфіскації у третіх осіб (США);

– системна модель підстав та умов застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, яка забезпечує відповідальність юридичної особи при збереженні принципів повноти, об'єктивності та змагальності кримінального процесу, а також гарантує недопущення порушення прав сторін під час розгляду питання про застосування таких заходів: 1. Кримінально-правові підстави: нормативна та фактична умови – формування підстави виникнення відповідальності юридичної особи; 2. Процесуальні підстави: загальні та спеціальні процесуальні умови; 3. Причинно-наслідковий блок: матеріальна підстава – доказування фактичних обставин – наявність процесуальних умов – судове рішення про застосування заходів;

– рекомендації щодо огляду, вилучення та забезпечення збереження документів і матеріальних носіїв інформації у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час таких процесуальних дій як витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасового доступу до документів; огляду; обшуку; арешту майна.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть використовуватися у:

– *науковій діяльності* – для подальшого розроблення наукових проблем доказування у кримінальних провадженнях (акт Одеського державного університету внутрішніх справ від 12.02.2026 р.);

– *правозастосовній діяльності* – під час удосконалення кримінального процесуального законодавства України, а також у практичній діяльності органів досудового розслідування та прокуратури з метою розроблення і вдосконалення відомчих нормативно-правових актів та підготовки методичних рекомендацій (акт Головного управління в Херсонській області від 10.03.2026 р.);

– *освітньому процесі* – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з курсантами та слухачами закладів вищої

освіти зі специфічними умовами навчання під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес України», «Доказування у кримінальному провадженні» (акт Одеського державного університету внутрішніх справ від 19.02.2026 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації доповідалися та були оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку» (Харків, 10 грудня 2024 р.); «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття» (Харків, 25 травня 2025 р.); «Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії (Київ, 21 листопада 2025 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у семи наукових публікаціях, з яких чотири опубліковано у наукових фахових виданнях України, три тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (188 найменувань на 19 сторінках) та трьох додатків. Повний обсяг дисертації становить 250 сторінок, із них основний текст – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА
СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ**

**1.1. Стан наукової розробки проблем застосування до юридичних осіб
заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації**

Системна трансформація економічної моделі України, пов'язана з відмовою від домінування державної монополії у сфері народного господарства та переходом до змішаної ринкової економіки, зумовила інституційне розширення сектора юридичних осіб різних організаційно-правових форм. Активна участь таких суб'єктів у господарському обігу, фінансових операціях, публічних закупівлях, міжнародних економічних відносинах і корпоративному управлінні істотно посилила їх вплив на соціально-економічні процеси, але водночас актуалізувала ризики використання корпоративних структур як інструментів вчинення кримінальних правопорушень, зокрема у сфері корупції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, ухилення від оподаткування, зловживань у бюджетній сфері тощо.

За таких умов юридична особа постає не лише як самостійний учасник цивільних та господарських відносин, а й як потенційний носій кримінально-правових ризиків, що об'єктивно потребує формування спеціальних механізмів реагування з боку держави. Традиційні форми юридичної відповідальності (цивільно-правова, господарсько-правова, адміністративна) виявилися недостатніми для ефективної протидії організованим і системним зловживанням, що вчиняються через корпоративні утворення або в їх інтересах. Саме тому в національній правовій системі було інституціоналізовано особливий правовий режим – застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового

характеру, що не ототожнюються з класичною кримінальною відповідальністю фізичної особи, але мають публічно-правову, каральну природу [101].

Проблематика притягнення юридичних осіб до кримінально-правового впливу тривалий час залишалася дискусійною у вітчизняній доктрині кримінального права і кримінального процесу. Наукові позиції характеризуються полярністю: від повного заперечення можливості кримінально-правової реакції щодо колективних суб'єктів до обґрунтування концепції функціональної (організаційної) вини юридичної особи, яка реалізується через діяльність її органів або уповноважених осіб. Дискусійність зазначеного питання зумовлена як теоретичними аспектами (проблема суб'єкта кримінального правопорушення, вина, співвідношення індивідуальної та колективної відповідальності), так і процесуальними – зокрема особливостями доказування підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Євроінтеграційний курс України, імплементація міжнародних антикорупційних стандартів і зобов'язань у сфері протидії організованим злочинності стали каталізатором доктринального та нормативного переосмислення ролі юридичної особи у кримінально-правових відносинах. Прийняття 23 травня 2013 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [122] започаткувало якісно новий етап розвитку національного кримінального законодавства, закріпивши можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та визначивши процесуальні засади відповідного кримінального провадження.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Йдеться не лише про встановлення факту вчинення уповноваженим суб'єктом сторони обвинувачення, а й про доведення наявності передбачених законом умов для

покладення на юридичну особу публічно-правових обмежень майнового чи організаційного характеру, включаючи доведення зв'язку між кримінальним правопорушенням та інтересами юридичної особи, її вигодою, контролем або неналежною організацією внутрішніх процедур комплаєнсу.

Крім того, застосування спеціальної конфіскації як окремого інституту кримінального права потребує встановлення комплексу обставин щодо походження активів, їх зв'язку з кримінальним правопорушенням, фактичного володіння або контролю з боку юридичної особи. Такі тенденції зумовлюють підвищені вимоги до стандартів доказування, використання експертних досліджень, а також забезпечення балансу між публічними інтересами держави та гарантіями права власності.

Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації неможливе без ґрунтового аналізу стану наукової розробленості відповідної проблематики, оскільки будь-яке комплексне правове дослідження передбачає критичне осмислення існуючих доктринальних підходів, їх систематизацію та визначення дискусійних аспектів, що потребують подальшого теоретичного й практичного уточнення.

Специфіка обраної теми зумовлює її міжгалузевий характер, адже інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації перебуває на перетині кримінального права і кримінального процесу. З одного боку, йдеться про матеріально-правові підстави та умови застосування таких заходів, визначення їх правової природи, співвідношення з категоріями вини, причетності та кримінально-правових наслідків; з іншого – про процесуальні стандарти доказування, обсяг і предмет доказування, допустимість і належність доказів, а також особливості реалізації правового статусу юридичної особи в межах кримінального провадження. Така міжгалузєва природа об'єкта дослідження обумовлює необхідність використання широкого кола доктринальних джерел та інтегративного підходу до їх аналізу.

У цьому контексті доцільним є систематизація наукових напрацювань за тематичними блоками, які формують методологічне підґрунтя дослідження. По-перше, це кримінально-правові напрацювання. По-друге, наукові дослідження присвячені загальним засадам доказування у кримінальному процесі. По-третє, дослідження, що розкривають кримінальну процесуальну природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, умови їх застосування та співвідношення з кримінальною відповідальністю фізичних осіб.

Такий структурований підхід до аналізу наукової розробленості проблеми дозволяє визначити концептуальні прогалини, окреслити дискусійні положення та сформувані цілісне теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження особливостей доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із застосуванням до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

1) *Кримінально-правові дослідження проблем заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.* Після проголошення незалежності України вітчизняна кримінально-правова доктрина зазнала суттєвої трансформації, що проявилось, зокрема, у перегляді традиційних підходів до проблеми відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення. В умовах формування ринкової економіки та інтеграції України до європейського правового простору науковці значно розширили концептуальні засади дослідження можливості кримінально-правового впливу на корпоративні утворення, що створило теоретичне підґрунтя для подальшого нормативного закріплення інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Вагомий внесок у розвиток зазначеної проблематики зробили такі напрацювання:

– Михайлов О. О. «Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні (2008 р.). У зазначеній праці здійснено ґрунтовний комплексний аналіз зарубіжних моделей кримінально-правового реагування на протиправну діяльність юридичних осіб та

обґрунтовано доцільність їх адаптації до національної правової системи з урахуванням її доктринальних і нормативних особливостей. Наукові розробки О. О. Михайлова зосереджені на формуванні концептуального бачення юридичної особи як можливого суб'єкта злочину, що виходить за межі традиційної антропоцентричної моделі кримінального права. Автор послідовно розкриває загальні та спеціальні ознаки юридичної особи як суб'єкта права, акцентуючи увагу на її функціонуванні у сфері охоронних правовідносин, досліджує генезис інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у вітчизняній правовій доктрині та правових системах іноземних держав, а також аналізує практику його реалізації у зарубіжних юрисдикціях. Важливе місце в роботі посідає обґрунтування підстав і умов притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, що супроводжується формулюванням пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України. Крім того, у дослідженні окреслено коло діянь, які за наявності відповідних ознак можуть визнаватися кримінально караними у разі їх вчинення в інтересах чи від імені юридичної особи, запропоновано авторське бачення системи та видів кримінально-правових санкцій, що можуть застосовуватися до корпоративних утворень, а також визначено роль і значення цього інституту в контексті реформування національної правової системи України [80].

У розрізі предмету дослідження зазначені положення мають методологічне значення, оскільки формують теоретичні орієнтири для визначення предмета доказування, встановлення зв'язку між діями уповноважених осіб та інтересами юридичної особи, а також обґрунтування підстав кримінально-правового впливу на корпоративні структури;

– Пасека О. Ф. «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження» (2010 р.), що містить системний порівняльно-правовий аналіз інституту відповідальності юридичних осіб у межах різних правових сімей та визначає концептуальні моделі його імплементації, присвячене комплексному осмисленню теоретичних і прикладних проблем кримінальної відповідальності юридичних осіб. У роботі

послідовно проаналізовано наукові підходи до визначення правової природи та сутності юридичної особи, досліджено еволюцію інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у зарубіжних державах, а також особливості нормативного врегулювання відповідних положень у національних законодавствах окремих країн. Автор критично осмислює аргументи як прихильників, так і опонентів запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, що дозволяє сформулювати зважену доктринальну позицію щодо можливості та умов її імплементації. У результаті дослідження запропоновано низку конкретних положень щодо вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства, зокрема визначено підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, окреслено коло злочинів, за які вони можуть підлягати кримінально-правовому впливу, сформульовано підходи до розуміння вини юридичної особи, а також визначено підстави звільнення її від кримінальної відповідальності та відбування покарання [108]. Зазначені концептуальні висновки дістали подальший розвиток і деталізацію у спільній монографії О. Ф. Пасеки та В. К. Грищука (2013 р.), у якій узагальнено результати попередніх наукових напрацювань та поглиблено їх теоретичне обґрунтування [34];

– Сотниченко В. С. «Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності (2013 р.), в якому зосереджено увагу на проблемах доцільності та механізмів запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у національній правовій системі. Автор аналізує правову природу юридичної особи як складного організаційно-правового феномену, здійснює порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства України, законодавства зарубіжних держав та міжнародно-правових актів у частині регламентації корпоративної відповідальності. На підставі такого аналізу дослідник окреслює можливі напрями інституціоналізації кримінально-правового впливу на юридичних осіб у вітчизняному праві [148].

У контексті предмета цього дослідження зазначені наукові праці мають вагомим методологічне значення, оскільки окреслюють концептуальні засади

визначення матеріально-правових підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Саме через призму сформульованих у них доктринальних підходів уточнюється зміст юридичних фактів, що підлягають встановленню, а також визначаються межі та структура предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях.

Сформований у цих роботах теоретичний фундамент забезпечив можливість подальшого системного осмислення кримінальних процесуальних особливостей застосування у кримінальних провадженнях до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Зокрема, вони визначили концептуальні параметри суб'єктності юридичної особи у кримінально-правових відносинах й критерії встановлення їх зв'язку з кримінальною протиправною діяльністю, умови та механізми на них кримінально-правового впливу.

Слід наголосити, що значна частина доктринальних напрацювань щодо правової відповідальності юридичних осіб була здійснена ще до ухвалення Закону України № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який набрав чинності 01.09.2014 р. У зв'язку з цим відповідні наукові пропозиції формувалися переважно у площині *delegeferenda*, тобто як теоретично обґрунтовані моделі можливого нормативного закріплення кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб, а не як аналіз чинного законодавства та практики його застосування.

Після введення в дію зазначених законодавчих змін акценти наукових досліджень закономірно змістилися у бік осмислення вже існуючого правового регулювання. Показовим у цьому аспекті є монографічне дослідження «Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів», підготовлене В. М. Куцом та В. С. Сотніченком (2017 р.), у якому юридична особа розглядається не лише як потенційний суб'єкт кримінальної відповідальності, а й як об'єкт застосування різних форм кримінально-правового

реагування. Автори запропонували дві концептуальні моделі: визнання юридичної особи об'єктом кримінальної відповідальності; визнання її об'єктом застосування інших заходів кримінально-правового характеру. У межах першої моделі досліджено зміст, форми, межі та підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб; у межах другої – проаналізовано природу, види та умови застосування альтернативних заходів кримінально-правового впливу. Такий підхід має принципове значення для визначення предмета доказування, оскільки від обраної концептуальної моделі залежить коло юридично значущих обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні [75].

Вагомий внесок у розвиток інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб зроблено у дослідженні О. П. Провоторова «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України» (2018 р.). У цій роботі здійснено комплексний аналіз генези, правової природи та системи відповідних заходів, визначено їх нормативні підстави, види та окреслено проблеми правозастосування. Особливої уваги заслуговують пропозиції щодо удосконалення законодавчих підстав застосування таких заходів та розширення їх переліку, а також обґрунтування ідеї запровадження судимості юридичних осіб як елемента системності кримінально-правового впливу. У площині доказування зазначені положення безпосередньо впливають на формування критеріїв встановлення умов та меж застосування відповідних заходів [128].

У 2019 р. А. О. Винник у дисертаційному дослідженні «Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України» здійснила комплексний аналіз правової природи та функціонального призначення спеціальної конфіскації в системі кримінально-правових заходів України. Авторкою обґрунтовано доцільність трансформації конфіскації майна із системи кримінальних покарань у самостійний інститут спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру з виключенням її зі структури покарань. Такий підхід ґрунтується на висновку про відмінність правової природи спеціальної конфіскації від класичних санкцій

карального характеру, що зумовлює потребу її концептуального переосмислення в межах кримінального законодавства. Доведено, що особливість спеціальної конфіскації полягає у її дуалістичній правовій природі: вона може виступати як форма реалізації кримінальної відповідальності, а також застосовуватися поза її межами, зокрема у випадках, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності або провадження завершується з підстав, що не виключають можливості вилучення майна злочинного походження. Такий підхід має принципове значення для визначення стандартів доказування, оскільки впливає на обсяг юридично значущих обставин, які підлягають встановленню судом. Окремо авторка аргументує необхідність законодавчого визначення мети спеціальної конфіскації у положеннях ч. 2 ст. 96-1 КК України, пропонуючи закріпити, що її метою є припинення злочинної діяльності, відновлення соціальної справедливості та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Таке нормативне уточнення сприяло б системності правозастосування та забезпеченню принципу правової визначеності. Крім того, обґрунтовано доцільність відмови від встановлення у ч. 1 ст. 96-1 КК України вичерпного переліку діянь як умови застосування спеціальної конфіскації, з пропозицією передбачити можливість її застосування за вчинення будь-якого умисного злочину або іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України. З позицій теми доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб спеціальної конфіскації зазначені положення мають істотне методологічне значення, оскільки визначають як нормативні межі, так і зміст предмета доказування, зокрема у частині встановлення зв'язку майна з кримінальним правопорушенням та його функціонального призначення у злочинній діяльності [17].

Не менш значущим для тематики спеціальної конфіскації є дисертаційне дослідження О. І. Бідної «Конфіскація за кримінальним правом України (2019) [7]. Хоча робота загалом присвячена конфіскації майна як кримінально-правовому інституту, її окремі положення безпосередньо стосуються застосування конфіскації та спеціальної конфіскації щодо юридичних осіб.

Авторкою проаналізовано поняття, правову природу та особливості застосування цих заходів, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативної регламентації. Для дослідження доказування у відповідних кримінальних провадженнях ці напрацювання мають практичне значення, оскільки деталізують юридичні критерії встановлення зв'язку майна з кримінальним правопорушенням, що визначає зміст доказової діяльності сторін та суду.

Вагоме значення для розкриття проблематики доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру має дисертаційне дослідження М. В. Крижановського «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: сутність та форми» (2020 р.), у якій здійснено комплексне осмислення правової природи, системи та форм реалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що дозволило сформулювати низку концептуально значущих положень. Зокрема, автор запропонував доповнити систему примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб новим різновидом – грошовою компенсацією, яка полягала б в обов'язку юридичної особи відшкодувати учасникам кримінального провадження завдані збитки та шкоду у повному обсязі. Така пропозиція розширює функціональне призначення зазначених заходів і водночас впливає на зміст доказування, оскільки потребує встановлення обсягу шкоди, причинного зв'язку та майнового стану юридичної особи. Окрему увагу в дослідженні приділено визначенню поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що ґрунтуються на недоцільності подальшого здійснення кримінального провадження. У цьому контексті запропоновано доповнити розділ XIV-1 Загальної частини КК України положеннями про можливість звільнення юридичної особи від застосування таких заходів у разі її позитивної постделіктної діяльності, яка полягає у добровільній компенсації шкоди та/або поверненні неправомірної вигоди. Такий підхід формує нові орієнтири для доказування обставин, пов'язаних із поведінкою юридичної особи після вчинення кримінального

правопорушення [62].

Таким чином, наукові кримінально-правові дослідження періоду європейської інтеграції не лише поглибили теоретичне розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації щодо юридичних осіб, а й заклали методологічні орієнтири для формування належної кримінальної процесуальної моделі у кримінальних провадженнях цієї категорії.

2) Кримінально процесуальні засади доказування у кримінальних провадженнях.

Як слушно підкреслює М. А. Погорецький, предмет теорії доказування охоплює багаторівневу систему наукових положень, що відображають як загальнотеоретичні, так і прикладні аспекти доказової діяльності. До його змісту належать: концептуальні та методологічні засади формування теорії доказів як складової кримінальної процесуальної науки; система нормативно-правових приписів, що визначають порядок здійснення доказування, а також доктринальні підходи й практика їх реалізації; структурна організація процесу доказування, зокрема його об'єкт і предмет, мета та завдання, засоби і способи здійснення, коло суб'єктів, етапи провадження та відповідні стандарти доведення, а також кінцевий результат доказової діяльності; теоретичні підвалини, нормативне регулювання та правозастосовний досвід доказування у правових системах інших держав; особливості підходів до оцінки доказів і стандартів доказування у практиці Європейського суду з прав людини та інших міжнародних юрисдикційних органів.

Водночас предмет безпосередньо теорії доказів зосереджується на дослідженні категоріального апарату доказування, зокрема на з'ясуванні поняття доказу, його сутності та правової природи, визначенні характерних властивостей, критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності, а також на класифікації доказів у межах кримінального процесу [111, с. 14–15].

У системі наукових уявлень про кримінальне процесуальне доказування провідне місце посідає так звана «традиційна концепція», методологічним

підґрунтям якої слугують положення загальної теорії пізнання, передусім її гносеологічний аспект, пов'язаний із теорією відображення. У межах цієї доктринальної моделі доказування трактується як різновид пізнавальної діяльності, спрямованої на встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів. Згідно з відповідними положеннями, доказування розглядається як цілеспрямований процес формування внутрішнього переконання суб'єкта правозастосування на основі аналізу доказової інформації, отриманої у передбаченому законом порядку. При цьому акцент робиться на поетапності доказової діяльності, логічній послідовності її елементів та домінуванні офіційного начала у встановленні істини. Водночас прихильники традиційного підходу, як правило, обмежують коло суб'єктів доказування стороною обвинувачення та судом, фактично зводячи роль сторони захисту до пасивної участі або оспорювання доказів, що подаються обвинуваченням. Така позиція не повною мірою відображає сучасну модель змагального кримінального процесу, в якій сторона захисту виступає активним учасником доказової діяльності, реалізуючи власні процесуальні повноваження щодо збирання, подання та дослідження доказів [36; 31; 70]. Концепція дістала нормативне закріплення у ч. 2 ст. 91, ст. 93, ч. 1 ст. 94, ч. 1 ст. 223 нині чинного КПК України [72].

Незважаючи на формальне нормативне закріплення, аналіз сучасних наукових джерел [156; 157; 50; 49] із проблем доказування у кримінальному процесі та правозастосовної практики засвідчує концептуальну обмеженість традиційної моделі, що ускладнює ефективну реалізацію кримінального провадження. Як обґрунтовано зазначає М. Є. Шумило, чинний КПК України не подолав усталених стереотипів у розумінні сутності доказування, оскільки його визначення як «збирання, перевірки та оцінки доказів» фактично редукує складний пізнавально-процесуальний феномен до переліку процесуальних дій, не відображаючи його змістовної багатовимірності [171, с. 16].

У доктрині слушно підкреслюється, що така модель не має універсального характеру: зосередження виключно на тріаді «збирання – перевірка – оцінка»

ігнорує суб'єктний вимір доказування та не забезпечує належного розмежування процесуальних функцій його учасників. Конструкція доказування як односуб'єктної діяльності не відповідає реальній змагальній природі процесу, у межах якого доказова активність завжди корелює з позицією іншого суб'єкта чи суб'єктів [111, с. 20].

Суттєвим недоліком традиційного підходу є також використання терміна «збирання доказів» як початкового етапу доказування, що не узгоджується з його гносеологічною природою. Подібна термінологія створює хибне враження про існування доказів у готовому вигляді до їх процесуального оформлення, тоді як фактично йдеться про отримання та надання доказового значення інформації шляхом її належної фіксації, перевірки та оцінки за критеріями допустимості, належності, достовірності й достатності.

Альтернативою традиційній моделі виступає системомисленева діяльнісна (функціональна) концепція В. П. Гмирка. Методологічною основою такого підходу є наддисциплінарний інструмент аналізу складних соціально-правових явищ. У межах цієї концепції кримінальне процесуальне доказування трактується не як механічна послідовність процесуальних дій, а як цілісна структурована система взаємопов'язаних функціональних елементів («функціональних місць»), кожен із яких виконує визначену роль у досягненні процесуального результату [29].

Ще одним сучасним підходом у межах системного аналізу є «системна концепція кримінального процесуального доказування», розроблена В. В. Вапнярчуком [12]. Її методологічну основу становить поєднання положень теорії пізнання, системномисленової методології та засад функціональної організації процесуальної діяльності. Учений пропонує розглядати доказування як цілісну систему, що включає чотири взаємопов'язані складові: об'єкт доказування – юридично значущі фактичні обставини; об'єктивний аспект – сукупність зовнішніх процесуальних дій і процедур; суб'єкт доказування – орган чи особа, наділена повноваженнями щодо збирання, аналізу та

представлення доказової інформації; суб'єктивний аспект – пізнавальну діяльність уповноваженого суб'єкта.

За В. В. Вапнярчуком, взаємодія цих елементів утворює здатність забезпечити досягнення мети кримінального провадження, тобто встановлення об'єктивної істини та реалізацію принципів верховенства права, справедливості й змагальності. У межах цієї концепції кримінальне процесуальне доказування визначається як пізнавальна діяльність уповноваженого суб'єкта, що охоплює: дослідження обставин кримінального правопорушення; формування відповідно до встановленого стандарту доказування власної теоретико-інформаційної моделі (правової позиції); її подальше процесуальне декларування та аргументоване обґрунтування з метою переконання інших учасників провадження та/або суду в її достовірності [12, с. 46].

Комплексна концепція кримінального процесуального доказування, розроблена М. А. Погорецьким [111], репрезентує цілісний науковий підхід, що ґрунтується на інтеграції кількох методологічних площин: теорії пізнання, теорії діяльності, аргументації та інтерпретації. Учений виходить із того, що належне функціонування доказування як системоутворюючого елементу кримінального судочинства можливе лише за умови синтезу гносеологічних і функціонально-процесуальних компонентів. Такий підхід передбачає не лише системність аналізу доказової діяльності, а й її органічну пов'язаність із принципом змагальності як визначальною ознакою сучасної моделі кримінального провадження.

Аналогічну позицію обґрунтовує О. С. Старенький [154], який наголошує на невід'ємному зв'язку між змагальністю та ефективністю доказового процесу. На його переконання, змагальність виступає не лише конституційно та міжнародно закріпленою засадою, а й методологічною основою дослідження та практичної реалізації інституту доказування.

Нормативне підґрунтя принципу змагальності сформовано як у міжнародному, так і в національному праві. Він закріплений у п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [82], п. 1 ст. 6 Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод [55], ст. 7 Загальної декларації прав людини [43], а також у п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України [57], п. 15 ч. 1 ст. 7 та ст. 22 КПК України [72].

У доктрині змагальність у кримінальному процесі (включно зі стадією досудового розслідування) розглядається у чотирьох вимірах: як форма організації провадження, що базується на процесуальному протиставленні позицій сторін; як галузева засада, що визначає зміст кримінально-процесуального регулювання; як метод правового регулювання, реалізований через нормативно визначені механізми доказування; та як гарантія рівності процесуальних можливостей сторін у доступі до доказів і засобів їх представлення [131].

У цьому аспекті аргументованою є позиція О. Г. Яновської [173], яка визначає змагальність як демократичну засаду кримінального судочинства, що передбачає здійснення провадження у формі процесуального протиборства правових позицій. Ефективність формування таких позицій, на її думку, безпосередньо залежить від належного функціонування механізмів доказування, зокрема на етапі досудового розслідування [172].

Отже, комплексна концепція доказування, заснована на багаторівневому методологічному аналізі, забезпечує не лише узгодження гносеологічних, логіко-правових і інституційних підходів, а й дозволяє побудувати сучасну, змагальну, правозахисну модель кримінального процесуального доказування, яка відповідає стандартам правової держави та вимогам Європейського суду з прав людини;

3) *Кримінально процесуальні засади доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації* (предметна складова доказування). У межах такого напрямку, варто відзначити, що у вітчизняній науковій практиці кримінальні процесуальні дослідження здебільшого мають узагальнений характер і, як правило, корелюють із окремими категоріями кримінальних правопорушень, передбачених конкретними главами Особливої

частини КК України. З урахуванням значного тематичного спектра таких праць їх детальний аналіз у межах цього розділу не видається доцільним.

У межах даного дослідження використовуватимуться лише ті наукові положення та висновки з кримінального процесу, які мають безпосереднє прикладне значення для розкриття особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Однією з перших наукових праць в межах досліджуваної проблематики слід відмітити науковий доробок Панченко О. В. «Кримінальне провадження щодо юридичної особи» (2018 р.), у якій комплексно проаналізовано теоретичні та прикладні аспекти здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи. Метою дослідження було формулювання нових наукових висновків про специфіку такого провадження та розроблення аргументованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства і практики його застосування. Для досягнення поставленої мети авторка здійснила аналіз зарубіжного досвіду функціонування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, окреслила передумови його імплементації у правову систему України, визначила місце провадження щодо юридичної особи у структурі національного кримінального процесу. Значну увагу приділено з'ясуванню специфіки предмета доказування в такій категорії проваджень, виокремленню обставин, що підлягають встановленню на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, а також характеристиці особливостей доказової діяльності. Окремим напрямом дослідження стало визначення матеріальних і процесуальних підстав набуття статусу представника юридичної особи, аналіз її процесуальної правосуб'єктності, а також особливостей проведення процесуальних дій за участю юридичної особи в суді першої інстанції. Крім того, авторкою досліджено підстави та процедуру застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи та сформульовано пропозиції щодо оптимізації нормативної моделі відповідного провадження [97].

У контексті проблем доказування зазначена праця має особливе значення, оскільки систематизує процесуальні особливості встановлення обставин, що зумовлюють застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, та конкретизує межі предмета доказування у такій категорії кримінальних проваджень.

Вагоме значення для дослідження проблем доказування має праця М. Є. Панько «Доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру», у якій комплексно проаналізовано матеріальні та процесуальні аспекти встановлення підстав кримінально-правового впливу на юридичну особу. Авторка обґрунтовує необхідність нормативного закріплення у КПК України окремого провадження щодо юридичної особи та особи, яка підозрюється у вчиненні від її імені й в її інтересах кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, у разі неможливості їх одночасного розслідування. Запропоновано розробити Типове положення про антикорупційну перевірку ділових партнерів із визначенням повноважень відповідальної особи, а також передбачити можливість залучення представника органу державної реєстрації як представника юридичної особи за відсутності її уповноважених осіб. Вчена доводить, що саме повідомлення про підозру уповноваженій особі не перешкоджає звільненню юридичної особи від застосування заходів у зв'язку зі спливом строків давності, оскільки вина встановлюється лише обвинувальним вироком суду. Вона визначає умови застосування заходів кримінально-правового характеру, зокрема: вчинення уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 96-3 КК України; його вчинення від імені та в інтересах юридичної особи; наявність у особи відповідних повноважень і невиконання покладених обов'язків. Розкрито специфіку доказування таких обставин, яке ґрунтується на аналізі документів, показаннях учасників та результатах негласних слідчих (розшукових) дій. Окремо досліджено підстави звільнення юридичної особи від застосування заходів (сплив строків давності, відсутність ухилення, невчинення повторного злочину), а також проблемні ситуації

досудового і судового провадження, пов'язані зі смертю чи розшуком уповноваженої особи та процесуальним статусом представника юридичної особи [103].

У період воєнного стану, окремим науковим доробком стало дослідження О. Г. Скарбарчук «Предмет та межі доказування при вирішенні питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у кримінальному процесі» [140], у якому автор запропонував критерії виокремлення п'яти різновидів предмета доказування залежно від сукупності обставин, що підлягають встановленню у конкретному кримінальному провадженні, що дозволяє диференціювати зміст доказової діяльності з урахуванням процесуальної ситуації. Водночас дослідник аргументує неможливість доведення належними та допустимими доказами факту вчинення кримінального правопорушення «від імені» юридичної особи уповноваженою особою, а також встановлення факту отримання юридичною особою неправомірної вигоди, що свідчить про проблемність чинної нормативної конструкції відповідних підстав кримінально-правового впливу. Окремо обґрунтовано необхідність відображення у вступній частині вироку відомостей про юридичну особу, щодо якої вирішується питання про застосування заходів кримінально-правового характеру, а у мотивувальній частині – мотивів їх застосування у разі постановлення обвинувального вироку стосовно уповноваженої особи. Автор також допускає можливість закриття провадження щодо юридичної особи у випадку ухвалення обвинувального вироку щодо фізичної особи. Крім того, констатовано відсутність нормативного визначення поняття «майновий стан юридичної особи», що ускладнює визначення кола обставин, які мають підлягати доказуванню при вирішенні питання про розстрочення штрафу як заходу кримінально-правового характеру.

Таким чином, аналіз стану наукової розробки проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації засвідчує наявність значного теоретичного доробку, який охоплює питання правової природи відповідних заходів, підстав і умов їх застосування,

співвідношення з інститутом кримінальної відповідальності фізичних осіб, а також окремі аспекти спеціальної конфіскації. Водночас проведений огляд дозволяє констатувати фрагментарність дослідження саме процесуального виміру цієї проблематики, зокрема в частині визначення предмета, меж і стандартів доказування у відповідній категорії кримінальних проваджень.

Відтак, отримані результати стану наукового дослідження дали змогу окреслити ключові напрями подальшого наукового пошуку, а саме: з'ясування специфіки доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації; узагальнення й критичне осмислення зарубіжного досвіду функціонування інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб; конкретизацію обставин, що підлягають встановленню; визначення особливостей збирання, перевірки та оцінки доказів на різних стадіях кримінального провадження.

Отже, дослідження доказових аспектів застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має не лише теоретико-доктринальне, а й виразне практичне значення, оскільки спрямоване на формування узгодженої, ефективної та такої, що відповідає принципам верховенства права, моделі кримінального процесуального реагування на протиправну діяльність юридичних осіб в умовах європейської інтеграції та модернізації правової системи України.

1.2. Поняття та сутність доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації

Розвиток і функціонування демократичної правової держави зумовлюються змістом та спрямованістю її внутрішньої політики, складовою якої виступає кримінальна політика як системний напрям діяльності держави у

сфері протидії злочинності. Її сутність полягає у формуванні стратегії та тактики боротьби зі злочинністю шляхом удосконалення кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого та суміжного законодавства, імплементації міжнародних стандартів у національне правове поле та забезпечення ефективного правозастосування. Об'єктивне втілення кримінальної політики знаходить свій вираз у законотворчій діяльності, кінцевою метою якої є створення дієвих правових механізмів охорони суспільних інтересів і прав людини.

У цьому контексті запровадження в Україні інституту застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру стало закономірним етапом розвитку національної кримінальної політики, зорієнтованої на європейські стандарти відповідальності за злочини, вчинені в інтересах або від імені корпоративних структур. Прийняття 23 травня 2013 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [122] зумовило внесення змін до КПК України [72], спрямованих на нормативне забезпечення процесуального механізму реалізації відповідних заходів. Зокрема, було визначено процесуальний статус представника юридичної особи, уточнено перелік обставин, що підлягають доказуванню, встановлено порядок початку та закриття досудового розслідування щодо юридичної особи, а також процедури судового контролю та оскарження рішень, що стосуються її інтересів [102, с. 168].

Разом із тим, законодавчі новели, зокрема ст. 64-1 та глава 37-1 «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку» [72], не забезпечили формування цілісної концепції кримінального провадження щодо юридичної особи як структурного елементу системи кримінального процесу. Це, як наголошує О. В. Панченко, актуалізує низку принципів питань: чи є таке провадження самостійним різновидом кримінального процесу, чи воно має похідний характер від провадження щодо фізичної особи; якою є його

функціональна автономія; чи зумовлює участь юридичної особи специфіку процесуальних дій на різних стадіях кримінального судочинства; яким чином трансформується предмет доказування в умовах поєднання матеріально-правових і корпоративних аспектів відповідальності [97, с. 34–35].

З огляду на це, дослідження поняття та сутності доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації потребує аналізу системи кримінального процесу України в цілому. Такий підхід дозволяє виявити місце зазначеної категорії проваджень у структурі кримінального судочинства, з'ясувати особливості їх функціонування як підсистеми, що взаємодіє з іншими елементами процесу, а також окреслити інтегративні властивості доказової діяльності, які забезпечують досягнення цілей кримінального провадження з урахуванням принципів змагальності, верховенства права та правової визначеності та внесеними змінами до КПК України.

У межах предмета цього дослідження слід акцентувати, що положення розділу XIV-1 Загальної частини КК України, а також окремі норми КПК України (зокрема п. 14 ч. 1 ст. 3, ч. 8 ст. 214 та ін.) свідчать про те, що суб'єктом кримінальної відповідальності визнається виключно фізична особа. Юридична особа не підлягає притягненню до кримінальної відповідальності в класичному розумінні цього інституту, а виступає суб'єктом, щодо якого може бути застосовано заходи кримінально-правового характеру або щодо якого здійснюється провадження з цього приводу. Отже, категорія «притягнення до відповідальності» має персоніфікований характер і не поширюється на юридичних осіб [65, с. 436].

Водночас КК України не містить легального визначення поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що зумовило формування різних доктринальних підходів. Так, О. М. Джужа та А. В. Савченко визначають такі заходи як примусові засоби, що застосовуються судом на підставах, передбачених ст. 96-3 КК України, та полягають у покладенні на

юридичну особу певних обов'язків або обмеженні її прав задля реалізації завдань кримінального законодавства [84, с. 245]. О. П. Провоторов розглядає їх як специфічну форму реалізації кримінальної відповідальності, що виявляється у застосуванні судом примусових заходів, відмінних від покарання, з метою усунення причин і умов учинення злочинів [128, с. 4]. А. М. Яценко пропонує розуміти їх як передбачені КК України засоби впливу примусового або заохочувального характеру, що тягнуть для юридичної особи негативні майнові чи організаційно-правові наслідки або запобігають їх настанню [177, с. 194]. Т. О. Гончар підкреслює їх альтернативність покаранню, особливий суб'єктний склад та відсутність судимості як правового наслідку [30, с. 79]. М. В. Крижановський виводить їх зміст із загального поняття заходів кримінально-правового характеру як передбачені КК України інші відмінні від заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб засоби впливу, що не є покаранням і формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної відповідальності або унеможливають їх настання через передбачені законом передумови, підстави та умови [63, с. 208]. На нашу, думку поняття надане науковцем заслуговує на увагу.

Водночас, узагальнюючи наведені позиції, слід зазначити, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можуть зводитися виключно до примусових заходів. Вони охоплюють як примусові, так і такі, що ґрунтуються на недоцільності подальшого здійснення кримінального провадження, та не є покаранням або формою кримінальної відповідальності в її класичному розумінні. Їх зміст полягає у застосуванні до юридичної особи передбачених КК України засобів впливу, що спричиняють негативні майнові, компенсаційні чи організаційно-правові наслідки або унеможливають їх настання в межах квазікримінальної відповідальності [63, с. 209].

Із запропонованого розуміння випливають основні ознаки таких заходів: вони можуть мати примусовий характер або бути зумовленими принципом

економії кримінальної репресії; не є покаранням і не тягнуть судимості; реалізуються у формі майнових чи організаційно-правових обмежень; мають пов'язаний характер, оскільки їх застосування здебільшого залежить від притягнення або звільнення від відповідальності уповноваженої фізичної особи (ст. 291, 372, 374 КПК України; ст. 96-5 КК України, ч. 3 ст. 284 КПК України).

Таким чином, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб становлять особливий різновид кримінально-правових наслідків, що функціонують у межах квазікримінальної моделі реагування держави на кримінальну протиправну діяльність, зберігаючи зв'язок із кримінальною відповідальністю фізичної особи, але не ототожнюючись із нею.

Продовжуючи відзначимо, що кримінальне провадження охоплює стадії досудового розслідування та судового розгляду, а також інші процесуальні дії, здійснювані у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження охоплює досудове розслідування, судове провадження та інші процесуальні дії, що здійснюються у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [72].

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування є самостійною стадією кримінального провадження, яка розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до ЄРДР і завершується або закриттям кримінального провадження, або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, чи клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [72].

Згідно зі ст. 91 КПК України, доказування являє собою діяльність із збирання, перевірки та оцінювання доказів, спрямовану на встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [86, с. 233].

До кола обставин, які підлягають встановленню, належать: факт вчинення кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші істотні умови його здійснення); винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета протиправного діяння; характер і розмір заподіяної шкоди, а також сума

процесуальних витрат; обставини, що впливають на тяжкість правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують відповідальність, виключають її або зумовлюють закриття провадження; підстави для звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання; фактичні дані, які підтверджують, що кошти, цінності чи інше майно, що можуть підлягати спеціальній конфіскації, отримані внаслідок кримінального правопорушення чи є доходами від нього, або використовувалися (призначалися) для схилення до вчинення правопорушення, його фінансування, матеріального забезпечення чи винагороди за його вчинення, або становлять предмет злочину, зокрема пов'язаного з незаконним обігом, чи були підшукані, виготовлені, пристосовані або застосовані як засоби чи знаряддя його вчинення; а також обставини, що обґрунтовують застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [72].

Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування у кримінальному провадженні полягає у здійсненні збирання, перевірки та оцінювання доказів з метою встановлення юридично значущих обставин. Обов'язок доведення обставин, визначених ст. 91 КПК України, за загальним правилом покладається на слідчого та прокурора, а у випадках, прямо передбачених ч. 2 ст. 92 КПК України, – також на потерпілого. Разом із тим, обов'язок доведення належності й допустимості поданих доказів, відомостей про розмір процесуальних витрат, а також обставин, що характеризують обвинуваченого, покладається на ту сторону кримінального провадження, яка їх заявляє або подає [72; 120].

Особливої уваги заслуговує позиція О. В. Панченко, яка вперше обґрунтувала доцільність виокремлення в теорії кримінального процесуального права такого різновиду предмета доказування, як спеціально-похідний, притаманний кримінальному провадженню щодо юридичної особи. За її підходом, він має спеціальний характер, оскільки відрізняється за змістом і колом обставин, що підлягають встановленню у цьому виді проваджень порівняно із загальним предметом доказування, та водночас є похідним, оскільки його формування обумовлене наявністю складу кримінального правопорушення

у діях уповноваженої фізичної особи й відсутністю процесуальних підстав для закриття провадження щодо неї [100, с. 138].

У теорії кримінального процесу традиційно виокремлюють три базові структурні елементи доказування: предмет, суб'єкт та етапи доказування. Предмет доказування становить сукупність визначених законом обставин, які підлягають встановленню й дослідженню в межах конкретного кримінального провадження. У кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації доказового значення набувають, зокрема: організаційно-правова форма юридичної особи; обсяг і зміст повноважень особи, яка діяла від її імені; фактичні дані, що підтверджують вчинення уповноваженою особою кримінальних правопорушень, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, від імені юридичної особи, а також діянь, передбачених п. 1, 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, від імені та в її інтересах; невиконання покладених на уповноважену особу обов'язків щодо запобігання корупції, що спричинило вчинення злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 96-3 КК України; ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та реалізації злочинного наміру; характер і розмір неправомірної вигоди, отриманої або потенційно можливої для отримання юридичною особою; заходи, вжиті нею з метою запобігання правопорушенню; підстави для звільнення юридичної особи від застосування відповідних заходів або закриття провадження; її майновий стан [100, с. 137; 141, с. 184]. Крім того, у процесі доказування в цій категорії проваджень істотне значення має залучення експертів, зокрема для проведення економічних, фінансово-господарських, товарознавчих та інших експертиз, спрямованих на встановлення розміру шкоди, неправомірної вигоди, характеру фінансових операцій чи реального майнового стану юридичної особи. Висновки експертів нерідко мають визначальне значення для формування обґрунтованої підозри та подальшого прийняття процесуального рішення. Таким чином, експертні дослідження у зазначених провадженнях відіграють ключову роль, оскільки від їх результатів може

залежати завершення досудового розслідування в одній із форм, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України [36, с. 75-76; 72].

Наступним ключовим елементом кримінального процесуального доказування є суб'єкт доказування, від процесуальної активності та повноважень якого безпосередньо залежить повнота, всебічність і неупередженість встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Відповідно до положень КПК України суб'єктами доказування виступають сторона обвинувачення та сторона захисту, які реалізують процесуальні функції у межах змагальної моделі кримінального судочинства [72]. Саме в результаті їх доказової діяльності формується доказова база, на підставі якої приймаються процесуальні рішення, у тому числі щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації [90, с. 31].

У провадженнях цієї категорії особливого значення набуває активність органу досудового розслідування та прокурора, на яких покладається обов'язок доведення обставин, що обґрунтовують застосування відповідних заходів. Згідно з КПК України збирання доказів стороною обвинувачення здійснюється шляхом: проведення слідчих (розшукових) дій; витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, актів ревізій і перевірок; здійснення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

У контексті доказування щодо юридичних осіб такі повноваження набувають специфічного змісту, оскільки пов'язані з аналізом документації, фінансово-господарської діяльності, внутрішніх регламентів, а також встановленням зв'язку між діями уповноваженої фізичної особи та інтересами юридичної особи.

Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту та потерпілий наділені правом самостійно збирати докази шляхом: витребування й отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, фізичних і службових осіб речей, копій документів,

відомостей, висновків експертів, актів ревізій і перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій; здійснення інших дій, спрямованих на забезпечення подання суду належних і допустимих доказів.

Варто додати, що у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації до кола суб'єктів доказування фактично долучається представник юридичної особи, який реалізує її право на захист та бере участь у формуванні доказової бази. Разом із тим аналіз процесуального інструментарію свідчить про наявність об'єктивної структурної асиметрії можливостей сторін у сфері доказування: у розпорядженні сторони обвинувачення перебуває значно ширший арсенал засобів збирання та перевірки доказів, ніж у сторони захисту, потерпілого та представника юридичної особи. Така модель є характерною для стадії досудового розслідування, однак вона повинна бути врівноважена ефективними гарантіями змагальності, процесуальної рівності та судового контролю, з огляду на суттєві майнові й організаційно-правові наслідки можливого застосування відповідних заходів.

Особливе значення у цьому контексті має аналіз ст. 483-2 КПК України, яка регламентує участь представника юридичної особи у спеціальному порядку провадження [72]. Законодавець прямо встановлює обов'язковість його участі у таких справах, що є принциповою гарантією реалізації права на захист. Обов'язковий характер участі представника покликаний компенсувати структурну перевагу сторони обвинувачення та забезпечити належний рівень процесуальної рівноваги.

Водночас ч. 2 ст. 483-2 КПК України фактично прирівнює представника юридичної особи за обсягом прав і обов'язків до захисника, передбаченого ст. 46 КПК України, що свідчить про надання йому повноцінного процесуального інструментарію для здійснення доказової діяльності. Обмеження щодо одночасної участі не більше п'яти представників спрямоване на запобігання

зловживанням процесуальними правами, проте потребує оцінки з точки зору достатності гарантій у складних корпоративних провадженнях [72].

Значущим є й положення ч. 3 ст. 483-2 КПК України, відповідно до якого представник може бути залучений з моменту винесення прокурором постанови про здійснення провадження у спеціальному порядку. Така конструкція означає, що до цього моменту юридична особа фактично не наділена процесуальним статусом учасника доказування, що може обмежувати обсяг її прав на ранніх етапах кримінального провадження. Водночас, ч. 4 зазначеної статті передбачає обов'язкове залучення захисника у разі відсутності визначеного юридичною особою представника. Механізм призначення захисника через систему безоплатної правової допомоги та імперативність виконання відповідної постанови (ухвали) забезпечують процесуальну безперервність та гарантії реалізації права на захист. Разом із тим покладення витрат на оплату такої допомоги на юридичну особу відображає її особливий статус у кримінальному процесі. Норма про неприйнятність відмови від захисника без одночасного забезпечення участі представника унеможлиблює формальне усунення професійного захисту у провадженні з істотними правовими наслідками.

У системному зв'язку зі ст. 483-2 КПК України положення ст. 64-1 КПК України конкретизують правовий статус представника юридичної особи як самостійного суб'єкта кримінального процесуального доказування. Якщо ст. 483-2 визначає обов'язковість його участі та гарантії призначення захисника, то ст. 64-1 окреслює суб'єктний склад можливих представників, порядок підтвердження їх повноважень і обсяг процесуальних прав та обов'язків; допускає участь як адвоката, так і керівника, іншої уповноваженої особи або працівника юридичної особи. Такий підхід забезпечує оперативність і гнучкість представництва, проте водночас ставить питання про рівень професійної підготовки особи, яка здійснює захист у складних провадженнях, пов'язаних із доведенням корпоративного інтересу, причинного зв'язку та підстав спеціальної конфіскації.

Передбачений у ч. 3–5 ст. 64-1 КПК України перелік прав інтегрує представника юридичної особи у механізм доказування: він має право збирати й подавати докази, брати участь у слідчих (розшукових) і судових діях, заявляти клопотання та відводи, оскаржувати процесуальні рішення, ознайомлюватися з матеріалами провадження та ініціювати їх відкриття. Таким чином, представник виступає активним учасником доказової діяльності.

У сукупності ст. 483-2 та ст. 64-1 КПК України формують дворівневу гарантійну конструкцію: обов'язковість участі представника (або призначеного захисника) у спеціальному провадженні та надання йому процесуального інструментарію для реалізації права на захист у сфері доказування. Водночас наявна нормативна непослідовність – поєднання прирівняння до захисника з можливістю участі осіб без обов'язкової професійної правничої підготовки – може впливати на ефективність доказової діяльності юридичної особи.

Отже, зазначені норми закладають процесуальну основу участі юридичної особи у доказовому процесі, однак потребують подальшого доктринального осмислення з позицій забезпечення реальної змагальності та ефективного захисту у провадженнях щодо застосування заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України процес доказування у кримінальному провадженні охоплює три взаємопов'язані стадії: збирання, перевірку та оцінку доказів [72]. Зазначена тріада відображає логіку кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення обставин, що мають значення для ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення.

У межах державної політики, орієнтованої на підвищення ефективності протидії злочинності та усунення причин і умов її вчинення, кримінальне судочинство відіграє системоутворюючу роль, оскільки саме через нього реалізуються завдання кримінальної юстиції [58, с. 24]. Відповідно до ст. 2 КПК України, основними завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав і

законних інтересів учасників процесу, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду [72]. Такий нормативний орієнтир передбачає, що кожен винний притягується до відповідальності в межах своєї вини, а невинуватий – не зазнає необґрунтованого обвинувачення чи процесуального примусу [120].

У провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації доказування набуває додаткової складності, оскільки поряд із встановленням факту вчинення кримінального правопорушення необхідно довести зв'язок між діями уповноваженої фізичної особи та інтересами юридичної особи, наявність корпоративної вигоди, а також підстави для застосування відповідних майнових чи організаційно-правових обмежень. У цьому контексті діяльність органів досудового розслідування та прокурора спрямована на встановлення фактичних обставин, що утворюють доказову основу провадження.

Початковим етапом доказування є збирання доказів – цілеспрямована діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на виявлення, фіксацію та процесуальне закріплення фактичних даних і їх носіїв відповідно до вимог кримінального процесуального закону [8, с. 40]. У кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб це передбачає аналіз установчих документів, внутрішніх регламентів, фінансово-господарських операцій, управлінських рішень, а також інших матеріальних і нематеріальних слідів правопорушення. Внаслідок вчинення кримінального правопорушення залишаються певні відображення у матеріальному середовищі або у свідомості осіб, що становлять фактичну основу майбутніх доказів [52, с. 119-120].

Другий етап – перевірка доказів – полягає у їх критичному аналізі, логічному зіставленні між собою та з іншими джерелами інформації, перевірці їх походження, достовірності та процесуальної допустимості. За необхідності ініціюється отримання додаткових доказів. Саме на цій стадії особливої ваги набувають гарантії дотримання вимог закону щодо способів одержання доказів,

оскільки порушення процесуальної форми може призвести до втрати їх доказового значення.

Третій етап – оцінка доказів – здійснюється відповідно до принципу внутрішнього переконання. Слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд оцінюють докази з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та сукупної достатності для прийняття рішення [31, с. 15]. У провадженнях щодо юридичних осіб ця оцінка має особливе значення, оскільки від її результатів залежить застосування заходів, які можуть істотно вплинути на правосуб'єктність і майнову сферу юридичної особи. Лише на підставі всебічно перевірених і належним чином оцінених доказів можливе ухвалення законних і обґрунтованих процесуальних рішень.

Проблематика доказів у кримінальному процесі має глибоке історико-теоретичне підґрунтя. Упродовж тривалого часу термін «докази» охоплював не лише самі фактичні дані, а й засоби їх одержання та процедуру судового розслідування. Значення доказів у кримінальному провадженні є визначальним, оскільки від правильного розуміння цієї категорії органами досудового розслідування та судами залежить ефективність реалізації завдань кримінального процесу [171, с. 15].

У ч. 1 ст. 84 КПК України визначено, що доказами фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню [72]. Водночас результати емпіричних досліджень свідчать про відсутність єдності у правозастосовній практиці щодо розуміння сутності доказу, що зумовлює потребу у поглибленому доктринальному аналізі.

М. Є. Шумило обґрунтовано вказує, що у значній частині сучасної літератури доказ розглядається не як інтегральна юридична конструкція, а лише як окремий її аспект – факт, інформація або відомості. Такий редукціонізм, на його переконання, звужує межі наукового аналізу, зосереджуючись переважно на формальних характеристиках змісту, форми та способу отримання процесуальних джерел, що фактично зводить проблему до питання допустимості

доказів. Натомість поза належною увагою залишаються гносеологічні, логічні, психологічні та лінгвістичні виміри феномена доказування [170, с. 96]. З огляду на це сучасна теорія доказування, попри наявність різних концептуальних підходів (буквального, інформаційного, концепції єдності доказу тощо), потребує методологічного оновлення з урахуванням розвитку процесуального законодавства та потреб практики.

Класики вітчизняної процесуальної науки також звертали увагу на складність і багатовимірність цієї категорії. Ю. М. Грошевий і С. М. Стахівський підкреслювали, що подвійне тлумачення поняття доказів ускладнює як теоретичне осмислення, так і практичне використання доказів при ухваленні процесуальних рішень [156, с. 84; 36, с. 120]. У межах жорсткого процесуального підходу В. Г. Гончаренко наголошував, що фактичні дані, навіть релевантні предмету доказування, не можуть визнаватися доказами за відсутності належного джерела та законного порядку їх одержання [31, с. 10]. Аналогічно О. В. Баулін акцентує, що процесуальні джерела є формою існування фактичних даних у кримінальному процесі, а порушення встановленої процедури їх збирання зумовлює визнання таких доказів недопустимими [3, с. 76].

У доктрині запропоновано й інші підходи до визначення доказу. Так, Є. Г. Коваленко розглядає доказ як сукупність усних і письмових свідчень, предметів, документів та інших матеріалів, сформованих відповідно до вимог закону і представлених у процесуальній формі, які були досліджені судом та визнані прийнятними для обґрунтування правових позицій сторін [49, с. 136]. В. В. Вапнярчук, у свою чергу, визначає доказ як єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, отриманих і зафіксованих у встановленому порядку, які визнаються уповноваженими суб'єктами доказування та використовуються для встановлення юридично значущих обставин [13, с. 117].

Наукові підходи до визначення поняття доказу у кримінальному процесі демонструють суттєву концептуальну різноманітність. Так, В. П. Гмирко визначає доказами усні та письмові повідомлення осіб, предмети, документи й інші матеріальні носії інформації, сформовані у процесуальній формі відповідно

до вимог закону та включені до доказового провадження у встановленому порядку [28, с. 12]. Водночас учений пропонує вважати доказами будь-які матеріали, подані сторонами до суду, досліджені у судовому засіданні та визнані допустимими для обґрунтування їхніх позицій щодо юридичних питань, які вирішуються судом [26, с. 33].

Концептуальною особливістю цього підходу є його виразна судоцентричність. На переконання В. П. Гмирка, кримінальний процесуальний доказ набуває легітимного статусу виключно в межах судового (головного) доказового провадження. Лише ті матеріали, що сформовані у процесі змагальної взаємодії сторін обвинувачення і захисту – через висування позицій, їх критику та контркритику – можуть визнаватися доказами у повному розумінні цього поняття [28, с. 42–43; 27, с. 133]. Така модель підсилює принцип змагальності, однак водночас істотно звужує доказове значення матеріалів, отриманих на стадії досудового розслідування.

Інший підхід пропонує Г. Р. Крет, який розглядає доказ як єдність фактичних даних, відшуканих, виявлених, витребуваних, вилучених, перевірених і оцінених з позицій належності, допустимості та достовірності, оформлених у відповідній процесуальній формі, та їх процесуальних джерел, що визнані уповноваженим суб'єктом кримінального провадження [60, с. 137]. Така дефініція має системний характер і охоплює як пізнавальний, так і процесуальний компоненти доказу.

М. А. Погорецький та О. С. Старенький слушно зауважують, що нормативне визначення доказів у чинному КПК України не повною мірою узгоджується з концепцією засобів кримінального процесуального доказування на стадії досудового розслідування та потребами правозастосовної практики [153]. Поділяючи цю позицію, вважаємо, що доказ у кримінальному провадженні доцільно розуміти як єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, здобутих, перевірених і закріплених у передбаченій законом формі, які визнані такими сторонами кримінального провадження, слідчим суддею або судом. Докази виступають розумовими засобами доказування, що використовуються

для обґрунтування правової позиції відповідного суб'єкта у межах його процесуального статусу.

До основних ознак доказу слід віднести: взаємозв'язок фактичних даних із їх процесуальними джерелами; отримання та закріплення у визначеній законом формі; відповідність вимогам належності, допустимості та достовірності; офіційне визнання уповноваженим суб'єктом кримінального провадження.

Ефективність доказування безпосередньо залежить від суворого дотримання процесуальної форми. На цьому акцентував і В. Г. Гончаренко, наголошуючи, що лише дані, отримані з передбачених законом джерел і у встановленому порядку, можуть набувати статусу допустимих доказів [31, с. 10]. У науковій літературі кримінальна процесуальна форма зазвичай визначається як сукупність установлених законом умов і процедур здійснення процесуальних дій, правил їх фіксації та оформлення, строків і гарантій [162, с. 23]. Водночас такі дефініції не позбавлені методологічних неточностей.

Зокрема, послідовність здійснення процесуальних дій не завжди має універсальний характер і залежить від конкретної слідчої ситуації. Крім того, поєднання понять «умова» і «гарантія» на одному рівні дефініції видається концептуально некоректним, оскільки гарантія є ширшим, родовим поняттям щодо умов. Дискусійним є й твердження про включення до змісту процесуальної форми порядку прийняття процесуальних рішень, адже закон регламентує підстави та форму їх оформлення, але не встановлює самостійної процедури прийняття рішення як окремого елемента процесуальної форми [76, с. 18].

Проблематика властивостей доказів також залишається актуальною. Переважна більшість дослідників розглядають належність, допустимість і достовірність як властивості доказів, що знайшло відображення у ст. 85–90 КПК України [158; 163; 94 та ін.]. Водночас у науковому обігу часто розмежовуються поняття «властивості» та «ознаки» доказів. Однак етимологічний аналіз свідчить про їх синонімічний характер, оскільки ознака визначається як риса або якість, а властивість – як характерна ознака [147, с. 655; 146, с. 125].

Важливо наголосити, що сама по собі єдність фактичних даних та їх джерел не утворює доказу. Як обґрунтовано зазначає М. А. Погорецький, така єдність набуває статусу доказу лише після офіційного визнання її уповноваженим суб'єктом відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України [111, с. 16]. Отже, доказ є не лише інформаційною конструкцією, а й юридичним феноменом, що виникає у результаті процесуального визнання.

Поширена у доктрині практика включення до дефініції доказу його функціонального призначення – встановлення наявності чи відсутності суспільно небезпечного діяння, винуватості особи тощо – видається дискусійною. Такий підхід фактично зміщує поняття доказу як категорії з напрямками його використання, що розмиває межі між теорією доказування і практикою застосування доказів.

З огляду на системний підхід [156, с. 125-126; 36, с. 91; 158, с. 4; 137, с. 41; 71, с. 180-181; 173, с. 129-130; 161, с. 50], доказ доцільно визначати як сукупність фактичних даних, закріплених у передбаченій законом процесуальній формі, визнаних уповноваженим суб'єктом кримінального провадження та таких, що відповідають критеріям належності, допустимості й достовірності. Використання доказів для обґрунтування процесуальних рішень слід розглядати як окремий етап доказування, а не як елемент дефініції доказу.

Неправильне або спрощене розуміння сутності доказів є однією з причин слідчо-судових помилок, особливо у складних категоріях кримінальних проваджень. У цьому контексті вироблення концептуально виваженого та методологічно узгодженого підходу до визначення доказу набуває особливої актуальності для забезпечення якості кримінального процесуального доказування.

Враховуючи вищевикладене, під доказами у кримінальному провадженні слід розуміти інтегральну єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, які у встановленому законом порядку були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені й оцінені з позицій належності, допустимості та достовірності, належно закріплені у відповідній

процесуальній формі та визнані уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як придатні для використання у доказуванні. Така єдність має бути визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як належне джерело доказової інформації [116]. Запропонований підхід враховує специфіку доказової діяльності у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, а тому акцент на процесуальній обґрунтованості походження фактичних даних, їх юридичній силі та доказовій спроможності набуває визначального значення для забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судового розгляду. У зв'язку з цим доцільним є нормативне закріплення комплексного розуміння доказів у кримінальному процесі (ч. 1 ст. 84 КПК України) з урахуванням сучасних викликів правозастосування у сфері притягнення юридичних осіб до квазікримінальної відповідальності.

Як відзначає В. Берназ, доказування як самостійна форма кримінальної процесуальної діяльності здійснюється із застосуванням спеціальних правових засобів, які становлять функціональний елемент механізму кримінального процесуального регулювання. Такі засоби забезпечують не лише реалізацію процесуальних прав та законних інтересів учасників кримінального провадження у межах доказової діяльності, а й досягнення її фундаментальних цілей – встановлення юридично значущих обставин, формування внутрішнього переконання уповноважених суб'єктів і ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення у кримінальному провадженні [6].

У свою чергу, О. О. Юхно наголошує, що правові засоби доказування мають чітко визначений нормативний характер, зумовлюють настання процесуальних наслідків, орієнтовані на досягнення конкретного результату та водночас виступають індикатором ефективності кримінального процесуального регулювання загалом. Їх застосування гарантується державою, що забезпечує легітимність відповідних процесуальних механізмів і стабільність правового порядку [38].

У цьому аспекті засоби кримінального процесуального доказування слід розглядати як особливий різновид правових засобів, що мають специфічні функціональні ознаки: цільову спрямованість на встановлення обставин, які входять до предмета доказування; безпосередній зв'язок із пізнавальною діяльністю сторін і суду; інструментальний характер щодо формування доказової бази. Саме за їх допомогою реалізується пізнавальна функція кримінального процесу, забезпечується перевірка версій і досягається обґрунтованість процесуальних рішень.

Водночас протягом розвитку національного кримінального процесуального законодавства поняття засобів кримінального процесуального доказування нормативного закріплення не отримало. Відсутність відповідної дефініції у чинному КПК України зумовлює неоднозначність її розуміння у правозастосовній практиці та доктрині.

Аналіз наукових праць [156; 36; 49; 31] свідчить, що у досудовому розслідуванні засоби кримінального процесуального доказування здебільшого визначаються як система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів розумового та пізнавально-практичного характеру, які застосовуються уповноваженими суб'єктами відповідно до вимог кримінального процесуального закону з метою реалізації завдань доказування.

Підтримуючи позицію О. С. Старенького, слід наголосити, що ознаками засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні є: їх системність; взаємозв'язок і взаємообумовленість; пізнавально-практична та інтелектуальна природа; застосування виключно уповноваженими суб'єктами; здійснення у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством; спрямованість на досягнення мети доказування. Вони можуть мати як безпосередню, так і опосередковану форму вираження залежно від їх функціонального призначення [154, с. 304].

З розвитком теорії доказування, як зазначає М. А. Погорецький, сформувався ширший підхід до розуміння категорії «засоби», який охоплює не лише докази, а й способи їх отримання, перевірки та використання. У цьому

розумінні засоби доказування відповідають на питання: що становить зміст доказування, з яких джерел походять фактичні дані та яким чином вони здобуваються і перевіряються [112, с. 74].

Разом із тим, у доктрині існує й інша позиція. Л. Д. Удалова обґрунтовує, що недоцільно ототожнювати засоби доказування з єдністю доказів і способів їх отримання. На її думку, слідчі дії як сукупність процесуальних операцій не можуть розглядатися як засоби оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду; засобами доказування є саме докази, а не форми чи процедури їх одержання [164, с. 103-104, 197-198]. Аналогічну позицію відстоюють С. М. Стахівський і Ю. М. Грошевий, які наголошують, що слідчі та інші процесуальні дії є засобами збирання доказової інформації, але не засобами доказування як такого [156, с. 146, 177-178].

Узагальнюючи наведені підходи, слід зазначити, що засобом кримінального процесуального доказування є не ізольовані фактичні дані, а докази як єдність фактичних даних і їх процесуальних джерел. Щодо способів отримання доказів, їх включення до системи засобів залежить від методологічної позиції. Якщо доказування розуміти виключно як логічну діяльність (теза – аргументи – демонстрація), то засобами виступають лише докази. Однак у межах комплексної концепції кримінального процесуального доказування, що поєднує інтелектуальний і пізнавально-практичний виміри, до засобів слід відносити також способи отримання і перевірки доказів.

При цьому слідчі (розшукові) дії не є засобами оцінки доказів чи безпосереднього обґрунтування висновків. Вони виступають процесуальними способами здобуття або перевірки доказів, тоді як їх результати – за умови відповідності вимогам належності та допустимості – можуть використовуватися суб'єктами доказування для формування правових позицій, що відображаються у відповідній процесуальній формі (клопотання, скарга, заява, постанова, ухвала).

Недоцільно також включати до засобів доказування способи використання доказів, оскільки це призводить до змішування різних за змістом категорій –

інструментів доказування та напрямів реалізації доказової інформації. Водночас обмеження способів отримання та перевірки доказів виключно слідчими чи судовими діями є необґрунтованим: усі процесуальні дії пізнавально-практичного характеру, передбачені законом, можуть виступати засобами доказування.

Ю. М. Грошевий до таких засобів відносить, зокрема, витребування предметів і документів, проведення ревізій, перевірку показань на місці, одержання зразків для порівняльного дослідження, ексгумацію, прослуховування та звукозапис телефонних розмов [35]. Проте, як зазначають М. Є. Шумило та В. В. Вапнярчук, такий перелік не є вичерпним у зв'язку з відсутністю системного нормативного закріплення засобів кримінального процесуального доказування у чинному КПК України, що зумовлює потребу його доктринального уточнення та розширення з урахуванням потреб сучасної правозастосовної практики [171; 12].

Відтак, засоби кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації – це система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою збирання, перевірки, оцінки доказів щодо застосування засобів впливу, що не є покаранням/формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної відповідальності або унеможливають їх настання через передбачені законом передумови, підстави та умови.

У кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації основними видами засобів доказування виступають:

(а) підстави як фактичні кримінально-правові (ст. 96-3 КК України) та кримінальні процесуальні дані (ст. 483-1 КПК України);

(б) докази як процесуальна єдність підстав та їх джерел (документи, показання, речові й електронні докази, висновки експертів);

(в) процесуальні способи одержання та перевірки доказів (слідчі (розшукові), у тому числі негласні, дії; витребування, отримання та тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами провадження; призначення ревізій і перевірок; залучення спеціаліста) з можливістю застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді обмеження.

Підстави як фактичні дані передбачені кримінально-правовим та кримінальним процесуальним законодавством. До них ми звернемося більш детально у наступних підрозділах роботи. Водночас, зауважимо, що на переконання С. М. Стахівського, єдиним безпосереднім засобом кримінального процесуального доказування як специфічного різновиду пізнавальної діяльності виступають виключно кримінальні процесуальні докази. Саме їм, на його думку, належить центральна роль у механізмі доказування, оскільки лише вони мають нормативно визначений статус, підлягають оцінці за правилами внутрішнього переконання та можуть бути покладені в основу процесуальних рішень. Водночас така концепція не виключила з поля його наукового аналізу значення презумпцій, преюдицій і матеріалів оперативно-розшукової діяльності, а також слідчих (розшукових) дій, які хоча й не є доказами як такими, однак визнаються ключовими процесуальними засобами збирання та перевірки доказової інформації, що мають істотне значення для досягнення завдань кримінального провадження [157].

Проблематика отримання доказів у досудовому розслідуванні ускладнюється тим, що окремі дослідники та практики намагаються штучно розмежувати фактичні дані та їх процесуальні джерела, надаючи їм самостійного значення. Такий підхід не узгоджується з гносеологічною та правовою природою доказу як інтегративної єдності змісту й форми. Як слушно зауважує М. Є. Шумило, у разі визнання фактичних даних, належним чином оформлених відповідно до процесуальної форми та перевірених з позицій належності,

допустимості й достатності, доказом уповноваженим суб'єктом кримінального провадження, їх джерела водночас набувають статусу процесуальних джерел доказів і видів доказів [170, с. 96].

Відокремлення фактичних даних від їх процесуальних джерел зумовило появу дискусій щодо правової природи останніх. Зокрема, висловлюється думка про невичерпність переліку джерел доказів, закріпленого у КПК України [46, с. 24], а також про доцільність відмови від вичерпного нормативного переліку як такого, що нібито обмежує доказову діяльність і не відповідає сучасним викликам правозастосування [138]. Окремі автори навіть розглядають збереження законодавчо визначеного переліку джерел доказів як рудимент формальної теорії доказів, успадкований із попередніх редакцій процесуального законодавства [77, с. 131].

Проте подібні твердження потребують критичного переосмислення. Чітке нормативне визначення джерел доказів виконує гарантійну функцію, забезпечуючи процесуальну визначеність, передбачуваність і контрольованість доказової діяльності. Вичерпний перелік джерел доказів обмежує можливість довільного тлумачення, унеможлиблює використання неналежно отриманих або сумнівних даних та слугує інструментом дотримання принципів законності, змагальності й справедливості кримінального провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, до видів доказів належать показання, речові докази, документи та висновки експертів. Одним із найбільш поширених видів доказів є показання – відомості, що надаються під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим або експертом щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження. Саме цей вид доказів відіграє особливо важливу роль у складних категоріях справ, де встановлення фактичних обставин потребує з'ясування суб'єктивних аспектів поведінки учасників подій та реконструкції причинно-наслідкових зв'язків [72].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що основна діяльність уповноважених суб'єктів доказування під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів

кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації зосереджена на збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, які обґрунтовують можливість застосування відповідних заходів впливу.

Основними структурними елементами доказування у цій категорії кримінальних проваджень виступають: предмет доказування (сукупність обставин, визначених законом, що підлягають встановленню у зв'язку з вчиненням уповноваженою особою кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи), суб'єкти доказування (сторона обвинувачення, сторона захисту, представник юридичної особи та інші учасники провадження) та послідовні етапи доказової діяльності – збирання, перевірка і оцінка доказів як взаємопов'язані стадії єдиного кримінального процесуального процесу.

1.3. Іноземний досвід застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях

Суспільство як історично сформована система соціальних зв'язків і форм взаємодії людей розвивається у процесі спільної діяльності індивідів та їх об'єднань, що зумовлює потребу у відповідному правовому регулюванні. Еволюція суспільних відносин, у тому числі економічних, неминуче супроводжується ускладненням організаційних структур, зростанням ролі корпоративних утворень та інституціоналізацією юридичних осіб як самостійних учасників правового обігу. У сучасних умовах ринкової економіки саме юридичні особи різних організаційно-правових форм виступають ключовими суб'єктами господарської діяльності, забезпечуючи виробництво, обіг товарів і послуг, формування бюджетних надходжень та реалізацію публічних і приватних інтересів.

Разом із позитивними соціально-економічними функціями корпоративного сектору, практика державотворення засвідчує, що юридичні особи можуть використовуватися як інструмент вчинення кримінальних правопорушень, зокрема у сфері економіки, фінансів, публічних закупівель, міжнародної торгівлі, відмивання доходів, корупційних злочинів тощо. Відтак держава зобов'язана створити ефективні правові механізми протидії таким проявам, що забезпечують не лише охорону прав і законних інтересів учасників правовідносин, а й гарантують захист суспільства та держави від зловживань корпоративними структурами.

На певних етапах розвитку правової системи, коли традиційні засоби цивільно-правової чи адміністративної відповідальності виявляються недостатніми для нейтралізації криміногенних ризиків, об'єктивно виникає потреба у застосуванні до юридичних осіб найбільш суворих заходів державного впливу. В іноземних правопорядках така потреба реалізується через інститути кримінальної відповідальності юридичних осіб або через спеціальні квазікримінальні механізми, що передбачають застосування до них штрафів, конфіскації активів, ліквідації чи інших обмежувальних заходів у межах кримінального провадження [61, с. 58]. Окреме місце в цій системі посідає інститут спеціальної конфіскації як засіб позбавлення юридичної особи незаконно одержаної вигоди та усунення економічної бази злочинної діяльності.

Для України, де модель застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру має квазікримінальний характер і поєднується з інститутом спеціальної конфіскації, особливо актуальним є вивчення іноземного досвіду. Порівняльно-правовий аналіз дозволяє: виявити концептуальні підходи до визначення правової природи відповідальності юридичних осіб; оцінити ефективність різних моделей процесуального забезпечення застосування відповідних заходів; з'ясувати співвідношення між кримінально-правовими заходами та стандартами доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб таких заходів.

З огляду на євроінтеграційний курс України та необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері протидії економічній і корупційній злочинності, аналіз іноземного досвіду має не лише теоретичне, а й прикладне значення, позаяк сприяє формуванню науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізму застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, забезпеченню балансу між інтересами держави у боротьбі зі злочинністю та гарантіями прав учасників кримінального провадження.

Таким чином, дослідження іноземних моделей притягнення юридичних осіб до кримінально-правового впливу та реалізації інституту спеціальної конфіскації є необхідною складовою комплексного осмислення сучасної концепції квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, а також важливим кроком у напрямі підвищення ефективності національної системи кримінального правосуддя.

Міжнародні стандарти притягнення юридичних осіб до відповідальності за причетність до кримінальних протиправних діянь отримали своє закріплення в низці міжнародно-правових актів, що формують основу сучасної глобальної антикримінальної політики. Визначальне значення у цьому контексті має Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена 15 листопада 2000 р. (Палермська конвенція) [54]. У ст. 10 такого нормативно-правового акту встановлений імператив для держав-учасниць щодо запровадження механізмів відповідальності юридичних осіб за участь у тяжких злочинах, до яких причетна організована злочинна група, а також за злочини, визначені ст. 5, 6, 8 і 23 Конвенції (ч. 1). Водночас підкреслюється, що характер такої відповідальності визначається відповідно до правових принципів національної системи та може мати кримінально-правову, цивільно-правову або адміністративну природу (ч. 2). Покладання відповідальності на юридичну особу не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які безпосередньо вчинили злочин (ч. 3). Крім того, держави-учасниці зобов'язані забезпечити застосування до юридичних осіб ефективних, пропорційних і стримуючих

санкцій, включаючи грошові стягнення (ч. 4) [54].

Зазначені положення фактично закріплюють універсальний стандарт подвійної (паралельної) відповідальності фізичних і юридичних осіб, а також орієнтацію на ефективність і превентивний характер санкцій. Вони стали методологічною основою для формування національних моделей притягнення юридичних осіб до кримінально-правового впливу, у тому числі із застосуванням інституту спеціальної конфіскації як інструменту позбавлення незаконно одержаної вигоди.

Окрім Палермської конвенції, стандарти відповідальності юридичних осіб закріплено в Конвенції ООН проти корупції 2003 р. (ст. 26) [53], яка прямо передбачає необхідність встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у корупційних правопорушеннях та застосування до них ефективних санкцій, включаючи конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Аналогічні підходи відображено у Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р. (ст. 18–19) [56], яка зобов'язує держави встановити відповідальність юридичних осіб та передбачити можливість конфіскації інструментів і доходів від злочинів.

У доктрині та іноземному законодавстві сформувалися три базові моделі інституту відповідальності юридичних осіб.

Перша модель – традиційна кримінально-правова конструкція, за якої юридична особа визнається самостійним суб'єктом злочину та може нести кримінальну відповідальність поряд із фізичною особою. Такий підхід реалізовано, зокрема, у правопорядках Великої Британії, США, Франції, Австрії. Для цієї моделі характерним є застосування широкого спектра кримінальних санкцій, включаючи штрафи, заборону здійснення певних видів діяльності, ліквідацію юридичної особи, а також конфіскацію активів.

Друга модель ґрунтується на принципі винної відповідальності фізичної особи, але передбачає можливість покладення кримінальної відповідальності на юридичну особу за умови, що злочин вчинено в її інтересах або від її імені. Такий підхід характерний для правових систем Швейцарії, Іспанії, Туреччини.

Юридична особа тут виступає суб'єктом відповідальності за умови встановлення зв'язку між діянням фізичної особи та корпоративною вигодою.

Третя модель передбачає застосування до юридичної особи специфічної адміністративної або квазікримінальної відповідальності за причетність до злочину, вчиненого фізичною особою. Такий підхід реалізовано, зокрема, у Німеччині та Італії, де юридична особа формально не визнається суб'єктом злочину, однак підлягає значним штрафним санкціям та конфіскаційним заходам [93, с. 45; 74, с. 52; 61, с. 54].

Варто наголосити, що незалежно від обраної моделі, інститут спеціальної конфіскації або його функціональні аналоги є обов'язковим елементом сучасної системи корпоративної відповідальності. Конфіскація доходів, інструментів та майна, пов'язаного зі злочинною діяльністю, розглядається міжнародною спільнотою як один із ключових механізмів нейтралізації економічної бази злочинності та відновлення соціальної справедливості [37].

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про поступове формування уніфікованих підходів до відповідальності юридичних осіб, що поєднують принципи персональної відповідальності фізичних осіб із необхідністю ефективного впливу на юридичні структури, які використовуються для вчинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті українська модель застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має розглядатися як елемент глобальної тенденції до посилення антикримінального впливу на корпоративний сектор із дотриманням принципів законності, пропорційності та справедливості.

Подальший аналіз іноземного досвіду свідчить, що станом на сьогодні кримінальна відповідальність юридичних осіб прямо передбачена законодавством низки країн, зокрема Англії, Бельгії, Угорщини, Данії, Ірландії, Ісландії, Канади, Литви, Люксембургу, Молдови, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Румунії, Словенії, США, Франції та ін. Загальноєвропейська та світова тенденція демонструє поступове розширення кола країн, у правопорядках яких інститут відповідальності юридичних осіб набуває системного характеру та інтегрується

у механізм протидії економічній, корупційній та транснаціональній злочинності. Як слушно зазначає О. П. Панченко, сьогодні відзначається усталена тенденція до інституціоналізації такого підходу в новітніх кодифікаціях кримінального законодавства [97, с. 14; 135, с. 17; 168, с. 278 та ін.].

Особливого наукового інтересу набуває англосаксонська модель кримінальної відповідальності юридичних осіб, характерна для правових систем Англії та США.

Історико-правовий розвиток інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Англії бере свій початок у сер. XIX – на поч. XX ст. та пов'язаний із формуванням так званої категорії «злочинів проти суспільної безпеки». Йшлося насамперед про правопорушення у сфері торгівлі, транспорту, медицини, санітарного контролю, які не мали індивідуалізованого потерпілого, але створювали загрозу для невизначеного кола осіб і суспільства загалом. Саме в цій площині корпорації почали розглядатися як потенційні суб'єкти кримінально-правового впливу [95].

Подальший розвиток англійської доктрини зумовив появу теорії, відповідно до якої протиправні дії фізичної особи, яка наділена визначальними управлінськими повноваженнями в корпорації (засновник, директор, керуючий), можуть ототожнюватися з діями самої юридичної особи. В основу цієї концепції покладено уявлення про корпорацію як штучно створену правову конструкцію, що не має власного «розуму» і «волі», а тому діє через фізичних осіб, які формують її керівні органи [33].

У сучасному англійському праві діє так званий «принцип ототожнення», сутність якого полягає в тому, що дії (або бездіяльність) і психічний стан вищих посадових осіб корпорації – так званих «контролюючих службовців» – визнаються діями і психічним станом самої корпорації. Якщо злочин вчинено посадовою особою в межах її повноважень, корпорація відповідає як виконавець; якщо ж така особа виступає співучасником, юридична особа може бути притягнута до відповідальності як співучасник [33, с. 80].

У 1989 р. було прийнято Закон про компанії, який деталізував положення

щодо відповідальності юридичних осіб та закріпив можливість їх визнання суб'єктом злочину. Передбачено, що у разі вчинення кримінального правопорушення корпорацією за участю директора, керуючого, секретаря або іншої посадової особи з аналогічними повноваженнями кримінальній відповідальності підлягають як фізична, так і юридична особа [179].

Водночас еволюція англійської судової практики демонструє складний шлях становлення цього інституту. Початково домінувала позиція, згідно з якою корпорація не може визнаватися винною у класичному кримінально-правовому розумінні, а тому її відповідальність обмежувалася злочинами, для складу яких не вимагалось доведення вини (зокрема, правопорушення у сфері експлуатації джерел підвищеної небезпеки). Починаючи з 1944 р., набуває поширення концепція так званої «безвинної відповідальності юридичних осіб», відповідно до якої для притягнення юридичної особи достатньо встановлення об'єктивної сторони правопорушення – факту порушення закону та настання передбачених наслідків. Доведення вини в її суб'єктивному вимірі не вимагається (наприклад, у справах щодо порушення санітарних норм або реалізації недоброякісної продукції).

Суб'єктами кримінальної відповідальності за англійським законодавством можуть виступати органи місцевого самоврядування, публічні корпорації, інкорпоровані компанії. Об'єднання без статусу юридичної особи (профспілки, клуби, товариства) за загальним правилом не підлягають кримінальній відповідальності, за винятком випадків, прямо передбачених статутним правом.

Характерною особливістю англійської моделі є відсутність чітко кодифікованої системи санкцій, що застосовуються до юридичних осіб. З огляду на це можна зробити висновок, що до них можуть застосовуватися загальні види кримінальних санкцій, за винятком тих, які мають виключно особистий характер (позбавлення волі, арешт тощо). На практиці основними заходами впливу виступають штрафи та конфіскація майна.

У США інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб має усталену доктринальну та практичну основу й не викликає принципових

заперечень ані на рівні теорії, ані в судовій практиці. Починаючи з рішення Верховного Суду США у справі *New York Central & Hudson River Railroad Co. v. United States* (1909), було остаточно закріплено можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за дії їх агентів у межах повноважень та в інтересах компанії. Надалі ця концепція отримала розвиток у федеральному та штатному законодавстві, а також у численних судових прецедентах [134].

Сучасна американська модель ґрунтується на доктрині «*respondeat superior*», відповідно до якої корпорація може нести кримінальну відповідальність за дії свого працівника або агента, якщо: діяння було вчинене у межах службових повноважень; воно хоча б частково було спрямоване на отримання вигоди для юридичної особи; наявний склад злочину, передбачений федеральним або штатним законом. До типових правопорушень, за які юридичні особи притягуються до кримінальної відповідальності, належать: порушення природоохоронного законодавства (забруднення води, повітря, земельних ресурсів); невиконання обов'язкових адміністративних приписів (зокрема, щодо відкликання небезпечної продукції); фінансові злочини (корупційні правопорушення, порушення валютного регулювання, відмивання коштів); правопорушення у сфері праці (дискримінація за ознакою раси, статі чи релігії); порушення стандартів безпеки продукції (виробництво та реалізація небезпечних автомобілів, літаків, технічних засобів); антиконкурентні практики (картельні змови, монополізація, незаконний поділ ринку) [182].

Водночас у науковій літературі висловлюється позиція щодо існування обмежень (імунітету) для притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності у випадках, коли санкція передбачає виключно особисті покарання (смертна кара, позбавлення волі), або коли правопорушення за своєю природою є суто персональним (вбивство, лжесвідчення тощо) [185]. У таких випадках відповідальність покладається лише на фізичну особу, хоча законодавство окремих штатів допускає трансформацію певних санкцій у штрафні форми.

Важливим орієнтиром для законодавства штатів став Приблизний КК США (Model Penal Code), розроблений Американським інститутом права [186]. Хоча він має рекомендаційний характер, його положення були сприйняті більшістю штатів як методологічна основа регулювання відповідальності юридичних осіб. Згідно з його підходами, юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо:

а) правопорушення прямо передбачає можливість покладення відповідальності на юридичну особу за дії її агента, вчинені в інтересах корпорації та в межах його службового становища; при цьому не є обов'язковим формальне перевищення або точна відповідність посадових повноважень – достатньо відповідності загальній практиці ведення справ;

б) посягання полягає у невиконанні спеціального обов'язку, покладеного законом на юридичну особу (тобто відповідальність можлива як за активні дії, так і за бездіяльність);

в) діяння було санкціоновано, дозволено або необачно допущено радою директорів чи посадовою особою високого рівня, що діяла в інтересах юридичної особи.

З кримінального процесуального погляду, притягнення юридичних осіб у США відбувається в межах загальної процедури кримінального переслідування, що забезпечує застосування гарантій належної правової процедури (due process), права на захист, укладення угод про визнання винуватості (plea agreements), а також можливість застосування альтернативних механізмів, таких як Deferred Prosecution Agreements (DPA) та Non-Prosecution Agreements (NPA). Останні дозволяють уникнути обвинувального вироку за умови виконання юридичною особою визначених зобов'язань (сплата штрафів, впровадження програм комплаєнсу, співпраця зі слідством).

Особливої уваги заслуговує інститут конфіскації активів (asset forfeiture), який у США має самостійне та системно розвинене значення. У США інститут конфіскації активів (asset forfeiture) набув системного характеру та активно використовується у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб.

Законодавство передбачає як *criminalforfeiture* (конфіскацію у межах обвинувального вироку), так і *civilforfeiture* (цивільну конфіскацію, що може застосовуватися незалежно від притягнення конкретної фізичної особи до кримінальної відповідальності) [178]. Наприклад, відповідно до 18 U.S.C. §§ 981, 982, можливе вилучення майна, пов'язаного зі злочинною діяльністю юридичної особи, у тому числі незалежно від притягнення конкретної фізичної особи до кримінальної відповідальності [187].

Варто відзначити, що досвід США демонструє високий рівень інтеграції матеріально-правових і процесуальних інструментів застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, що забезпечує ефективне реагування держави на корпоративну злочинність у сфері економіки, фінансів та публічної безпеки. Відтак, американська модель характеризується: визнанням юридичної особи самостійним суб'єктом кримінальної відповідальності; застосуванням доктрини *«respondeatsuperior»* як універсальної підстави інкримінування; можливістю відповідальності як фізичної, так і юридичної особи; відсутністю обов'язку доведення «вини» юридичної особи; домінуванням майнових санкцій та розвиненим інститутом конфіскації; активним використанням процесуальних механізмів угод і відкладеного переслідування.

Таким чином, специфічність застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації в Англії та США полягає у такому: по-перше, порядок і підстави притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності формуються значною мірою під впливом судової практики та прецедентного права, що зумовлює гнучкість і адаптивність правозастосування; по-друге, суб'єктом відповідальності можуть виступати юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, включаючи комерційні корпорації, неприбуткові організації та публічно-правові утворення; по-третє, юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності практично за будь-яке правопорушення, передбачене законом, за винятком злочинів, що за своєю природою вимагають особистого виконання

(наприклад, деякі види насильницьких злочинів). При цьому відповідальність може наставати як за активні дії, так і за бездіяльність, якщо вона спричинила суспільно небезпечні наслідки; по-четверте, допускається паралельне або автономне притягнення до відповідальності фізичної та юридичної особи: як одночасно, так і незалежно одна від одної, залежно від встановлених обставин; по-п'яте, у низці випадків для покладення відповідальності на юридичну особу достатньо встановлення факту вчинення правопорушення та його наслідків, без доведення вини у класичному кримінально-правовому розумінні, що істотно спрощує доказування; по-шосте, санкційна система, як правило, має переважно майновий характер і включає штрафи, конфіскацію, стягнення доходів, отриманих злочинним шляхом, а також застосування фінансових обмежень і спеціальних заходів корпоративного контролю.

Загалом, до специфічних рис інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в англосаксонській правовій системі доцільно віднести такі: порядок і підстави притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності формуються переважно під впливом доктрини та судової практики; суб'єктом відповідальності можуть бути юридичні особи різних організаційно-правових форм; юридична особа може бути притягнута до відповідальності за будь-яке правопорушення, за винятком тих, що передбачають виключно особисту відповідальність; можливе як паралельне, так і індивідуальне притягнення до відповідальності фізичної та юридичної особи; у низці випадків достатнім є встановлення об'єктивних ознак складу злочину без доведення вини юридичної особи («абсолютна відповідальність»).

Разом із тим у державах континентальної правової системи інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру характеризується не лише матеріально-правовою визначеністю, а й детально врегульованими кримінально-процесуальними механізмами їх реалізації. На відміну від англосаксонської моделі, де вирішальне значення має судова практика, у Франції та інших країнах романо-германської правової сім'ї відповідальність юридичних осіб прямо закріплюється в кримінальному

законодавстві та реалізується через спеціальні процедури кримінального провадження.

Так, аналіз положень КК Французької Республіки (Code pénal) дає підстави стверджувати, що у французькому праві закріплена традиційна конструкція кримінальної відповідальності юридичних осіб: юридична особа поряд із фізичною визнається самостійним суб'єктом злочину і підлягає кримінальній відповідальності (ст. 121-2 Code pénal) [150]. Відповідно до цієї норми юридичні особи, за винятком держави, несуть кримінальну відповідальність за злочинні діяння, вчинені від їх імені органами або представниками в їх інтересах. Кримінальна відповідальність юридичної особи не виключає паралельної відповідальності фізичних осіб – виконавців або співучасників тих самих діянь [165].

У процесуальному аспекті це означає можливість відкриття та здійснення кримінального провадження безпосередньо щодо юридичної особи як суб'єкта кримінального переслідування. Французька модель допускає притягнення юридичних осіб як за умисні, так і за необережні правопорушення, що істотно розширює сферу застосування кримінально-правових заходів.

Згідно з розд. 2 «Про призначення покарання щодо юридичних осіб» КК Французької Республіки, юридичним особам можуть призначатися: штраф (ст. 131-37), а також покарання, передбачені ст. 131-39, зокрема: ліквідація; заборона займатися певними видами професійної або громадської діяльності; поміщення під судовий нагляд; закриття структурних підрозділів; заборона участі у державних контрактах; заборона публічного розміщення цінних паперів; конфіскація майна; публікація вироку; інші заходи організаційного та майнового характеру [150]. Окремо передбачено можливість відшкодування збитків як самостійного або додаткового заходу (ст. 131-39-1 КК Французької Республіки).

Особливого значення для кримінального процесу має інститут конфіскації майна як різновиду спеціальної конфіскації, що застосовується у разі доведення зв'язку майна із злочинною діяльністю. Французьке законодавство передбачає можливість як повної, так і часткової конфіскації активів, що використовувалися

для вчинення злочину або отримані внаслідок його вчинення. З процесуальної точки зору це зумовлює необхідність доведення причинно-наслідкового зв'язку між протиправною діяльністю органів або представників юридичної особи та отриманими активами.

Матеріальні підстави притягнення юридичної особи до відповідальності визначаються як Загальною, так і Особливою частинами КК Франції. Важливо, що відповідальність юридичної особи у французькому праві має:

а) додатковий характер – застосовується поряд із відповідальністю фізичної особи; б) спеціальний характер – настає лише у випадках, прямо передбачених законом; в) обумовлений характер – злочин має бути вчинений органом або представником в інтересах юридичної особи та спричинити певну вигоду (майнову або немайнову) [165, с. 985].

Французька кримінально-процесуальна система також передбачає можливість рецидиву юридичних осіб, застосування відстрочки виконання покарання, реабілітації, що свідчить про інтеграцію цього інституту у загальну модель кримінального правосуддя.

Аналогічна тенденція до формалізованого закріплення кримінальної відповідальності юридичних осіб простежується у Нідерландах. Так у ст. 51 КК Нідерландів (*Wetboek van Strafrecht*) встановлює можливість притягнення до кримінальної відповідальності як фізичних, так і юридичних осіб [188]. Нідерландська модель допускає притягнення юридичної особи навіть за відсутності встановленої конкретної фізичної особи-винуватця, якщо правопорушення може бути «обґрунтовано віднесене» до діяльності юридичної особи. Такий підхід істотно розширює доказові можливості у кримінальних провадженнях щодо господарської злочинності та полегшує застосування конфіскаційних заходів.

Отже, у континентальних державах інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має чітко визначені матеріальні та процесуальні підстави, інтегровані у систему кримінального судочинства. Характерними рисами є: нормативна деталізація

підстав відповідальності; можливість кумулятивного притягнення фізичних і юридичних осіб; широке застосування майнових та організаційних санкцій; розвинений механізм конфіскації активів; тенденція до розширення переліку злочинів, за які можуть відповідати юридичні особи. Такий досвід є важливим орієнтиром для вдосконалення національної моделі кримінального провадження щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

У ФРН, попри відсутність класичної моделі кримінальної відповідальності юридичних осіб як самостійних суб'єктів кримінального правопорушення, сформовано розвинений механізм квазікримінального реагування на протиправну діяльність підприємств, який має виразний кримінально-процесуальний вимір. Йдеться насамперед про застосування адміністративно-штрафних санкцій та конфіскаційних заходів відповідно до § 30 Закону про адміністративні правопорушення [183].

Згідно з § 30 OWiG, якщо керівна особа підприємства (орган юридичної особи, член правління, уповноважений представник або інша особа, що здійснює управлінські функції) вчинила кримінальне правопорушення або адміністративне правопорушення, внаслідок чого юридична особа отримала вигоду або було порушено її обов'язки, до підприємства може бути застосовано значний грошовий штраф (*Verbandsgeldbuße*). Розмір такого штрафу у разі вчинення умисного кримінального правопорушення може сягати багатомільйонних сум, що на практиці перетворює його на ефективний інструмент протидії корпоративній злочинності.

Крім того, важливим елементом німецької моделі є інститут вилучення (*Einziehung*) відповідно до §§ 73–76а КК Німеччини (*Strafgesetzbuch*), який дозволяє здійснювати конфіскацію предметів злочину або їх вартості, у тому числі щодо юридичних осіб. Зокрема, § 75 StGB передбачає, що якщо злочин вчинено представницьким органом або керівною особою юридичної особи, то відповідні правові наслідки у вигляді вилучення можуть поширюватися і на саму юридичну особу [68]. Таким чином, хоча юридична особа формально не

визнається суб'єктом злочину, правові наслідки протиправної діяльності її представників фактично покладаються на неї.

З кримінальної процесуальної точки зору, провадження щодо накладення штрафу на юридичну особу та застосування конфіскаційних заходів здійснюється в межах процедур, близьких за своєю природою до кримінального судочинства. Це забезпечує дотримання процесуальних гарантій, зокрема права на захист, участь у судовому розгляді, оскарження рішень тощо. Водночас німецька модель характеризується вичерпністю переліку правопорушень, за які можуть застосовуватися такі заходи, та залежністю відповідальності юридичної особи від встановлення вини її керівного представника.

У науковій літературі така конструкція отримала назву «квазікримінальної відповідальності», оскільки за відсутності формального визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення до неї застосовуються санкції, співмірні з кримінально-правовими за своєю тяжкістю та превентивним ефектом [62]. Водночас у Німеччині триває активна дискусія щодо доцільності запровадження повноцінної кримінальної відповідальності юридичних осіб, що пов'язано з труднощами ідентифікації конкретної фізичної особи у складних корпоративних структурах та необхідністю ефективного реагування на економічну злочинність.

У правопорядку Європейського Союзу механізми конфіскації гармонізовані Директивою 2014/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 3 квітня 2014 р. про заморожування та конфіскацію доходів та знарядь злочину [181]. Директива передбачає: розширену конфіскацію («extendedconfiscation»), коли майно може бути вилучене за наявності переконання суду в його злочинному походженні; конфіскацію у третіх осіб; можливість конфіскації без обвинувального вироку у визначених законом випадках («non-convictionbasedconfiscation»).

З кримінальної процесуальної точки зору, такі механізми орієнтовані на забезпечення ефективності кримінального провадження щодо організованої злочинності, де складність доказування вини не повинна унеможлилювати

вилучення незаконно отриманих активів.

Іспанська модель притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності сформувалася відносно нещодавно, однак на сьогодні характеризується високим рівнем нормативної деталізації та процесуальної врегульованості. Вирішальним етапом стала реформа 2010 р., якою до КК Іспанії (Código Penal) було введено положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб (ст. 31 bis) [149].

Відповідно до ст. 31 bis КК Іспанії, юридична особа несе кримінальну відповідальність за злочини, вчинені від її імені або в її інтересах її законними представниками, адміністраторами чи особами, які здійснюють управління або контроль, а також за злочини, вчинені підлеглими працівниками у разі неналежного контролю з боку органів управління. Таким чином, законодавець закріплює модель організаційної вини, що ґрунтується на концепції дефекту «управління юридичних осіб».

Особливістю іспанського підходу є можливість звільнення юридичної особи від кримінальної відповідальності у разі доведення впровадження ефективної системи комплаєнсу та належних механізмів запобігання правопорушенням до моменту їх вчинення (art. 31 bis, ч. 2–5). Це свідчить про тісний зв'язок матеріально-правового регулювання з процесуальними аспектами доказування ефективності внутрішнього контролю.

Щодо санкцій, КК Іспанії (art. 33.7, 66 bis) передбачає спеціальну систему покарань для юридичних осіб, серед яких: штраф (фіксований або пропорційний доходу); ліквідація юридичної особи; тимчасове або безстрокове припинення діяльності; закриття підприємств або їх структурних підрозділів; заборона здійснювати певні види діяльності; позбавлення права на отримання субсидій та укладення договорів із державою; судовий нагляд.

Особливої уваги заслуговує інститут конфіскації. Згідно зі ст. 127–127 bis КК Іспанії, передбачена як пряма конфіскація доходів і знарядь злочину, так і розширена конфіскація у разі встановлення невідповідності активів законним доходам [149]. Іспанське законодавство імплементувало положення Директиви

2014/42/ЄС, що дозволяє застосування конфіскації до третіх осіб, а також у випадках, коли вирок щодо фізичної особи неможливий (наприклад, у зв'язку зі смертю чи переховуванням).

Кримінальний процесуальний аспект притягнення юридичних осіб в Іспанії регулюється нормами Ley de Enjuiciamiento Criminal [184]. Юридична особа набуває статусу обвинуваченої, користується правом на захист, участь представника, подання доказів, укладення угод. Водночас процесуальна модель орієнтована на забезпечення змагальності та рівності сторін, що особливо важливо при доведенні організаційного дефекту як підстави відповідальності.

Отже, іспанська модель поєднує традиційну конструкцію кримінальної відповідальності юридичних осіб із сучасними інструментами корпоративного комплаєнсу та розширеної конфіскації, що надає їй комплексного характеру у сфері застосування заходів кримінально-правового впливу.

У свою чергу, Італія формально не визнає юридичну особу суб'єктом кримінальної відповідальності у межах КК (Codice Penale). Натомість діє спеціальна модель так званої адміністративної відповідальності юридичних осіб за злочини, передбачена Законодавчим декретом № 231 від 8 червня 2001 р. [180]. У науковій літературі така конструкція кваліфікується як квазікримінальна відповідальність, оскільки має публічно-правовий характер і застосовується в межах кримінального провадження [62].

Згідно з Декретом № 231/2001, юридична особа несе відповідальність за злочини, вчинені її керівниками або підлеглими в її інтересах чи на її користь. Водночас законодавець передбачив можливість звільнення від відповідальності за умови впровадження ефективної організаційної, управлінської та контрольної моделі («Modello di organizzazione, gestione e controllo»), спрямованої на запобігання відповідним злочинам.

Санкції, що застосовуються до юридичних осіб в Італії, мають комплексний характер і включають:

- грошові штрафи;
- дискваліфікаційні санкції, зокрема: заборону здійснювати певну

діяльність; тимчасове або постійне закриття підприємства; заборону укласти контракти з державними органами; позбавлення права на субсидії; конфіскацію доходів або майна, отриманого внаслідок злочину; публікацію вироку.

Особливе значення має інститут обов'язкової конфіскації («*confiscaobligatoria*»), що застосовується щодо прибутків або вигод, отриманих унаслідок правопорушення. Якщо конфіскація конкретного майна неможлива, допускається конфіскація його вартості («*confiscaperequivalente*»). Таким чином, механізм носить компенсаторний характер.

З процесуального погляду, кримінальне провадження щодо юридичної особи здійснюється в межах кримінального процесу проти фізичної особи. Юридична особа виступає окремим учасником провадження, має право на захист, представництво, подання доказів. Водночас її відповідальність є автономною і не залежить від остаточного засудження фізичної особи, якщо встановлено факт злочину та інтерес юридичної особи.

Італійська модель демонструє поєднання формальної відмови від кримінально-правової кваліфікації відповідальності юридичних осіб із фактичним застосуванням кримінально-правових за своєю суттю санкцій, зокрема конфіскаційних заходів. Такий підхід забезпечує ефективність реагування на корпоративну злочинність при збереженні доктринальної концепції персональної кримінальної вини.

Таким чином, порівняльний аналіз Іспанії та Італії свідчить про існування двох різних, але функціонально близьких моделей застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації: – класична кримінальна відповідальність із чітким нормативним закріпленням (Іспанія); квазікримінальна адміністративна модель у межах кримінального провадження (Італія). Обидві системи орієнтовані на посилення ефективності кримінального переслідування юридичних осіб, активне застосування конфіскаційних механізмів та інтеграцію інструментів комплаєнсу як елементу запобігання правопорушенням.

Проведений компаративний аналіз дозволяє також дійти висновку, що

іноземні правопорядки, незалежно від обраної моделі відповідальності юридичних осіб (традиційної, змішаної, спеціальної чи квазікримінальної), демонструють сталі тенденції до інституціоналізації ефективних процесуальних механізмів впливу на юридичних осіб у межах кримінального судочинства. Відмінності у концептуальних підходах (англосаксонська модель ототожнення, континентальна модель автономної кримінальної відповідальності) не заперечують спільного стратегічного вектора – посилення майнової відповідальності юридичних осіб та інтеграції конфіскаційних інструментів у систему кримінального процесу.

Характерною ознакою сучасного етапу розвитку відповідних інститутів є розширення функціонального призначення спеціальної конфіскації, яка: поступово трансформується із допоміжного заходу у самостійний процесуальний механізм; дедалі частіше застосовується автономно від притягнення конкретної фізичної особи до кримінальної відповідальності, охоплює розширені форми вилучення активів, включаючи конфіскацію еквівалентної вартості та майна третіх осіб; виступає інструментом економічної нейтралізації злочинної діяльності.

Таким чином, узагальнення іноземного досвіду свідчить про формування комплексної моделі процесуального реагування на правопорушення, пов'язані з діяльністю юридичних осіб. Зазначене створює підґрунтя для подальшого вдосконалення національної моделі застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з орієнтацією на забезпечення пропорційності втручання, правової визначеності, належних процесуальних гарантій і ефективності механізмів вилучення кримінальних активів у межах кримінального провадження.

Висновки до розділу 1

1. На підставі комплексного аналізу юридичної доктрини, чинного законодавства та узагальнення правозастосовної практики здійснено систематизацію наукових підходів до проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Отримані результати надали можливість окреслити основні напрями наукового пошуку для розв'язання зазначених проблем, а саме: з'ясувати особливості доказування в кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації; узагальнити іноземний досвід функціонування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні та інших країнах; деталізувати обставини, які підлягають доказуванню; визначити особливості збирання доказів та використання на окремих стадіях кримінального провадження.

2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб становлять особливий різновид кримінально-правових наслідків, що функціонують у межах квазікримінальної моделі реагування держави на кримінальну протиправну діяльність, зберігаючи зв'язок із кримінальною відповідальністю фізичної особи, але не ототожнюючись із нею. Звернуто увагу на главу 37-1 КПК України, яка регламентує спеціальний порядок здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру й поява якої зумовлена необхідністю забезпечення процесуального механізму реалізації положень ст. 96-3 КК України у випадках, коли провадження щодо уповноваженої фізичної особи є неможливим або має особливості (смерть, розшук, відсутність, інші обставини). Нормативна конструкція глави зорієнтована на вирішення питання про можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи за відсутності повноцінного судового розгляду щодо фізичної особи або за наявності процесуальних перешкод для такого розгляду, що зумовлює специфіку предмета доказування.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України), і спрямоване на забезпечення реалізації прав та законних інтересів усіх його учасників. У кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації структурними елементами доказування виступають: предмет – як визначена законом сукупність обставин, що підлягають встановленню та дослідженню; суб'єкти – сторона обвинувачення і сторона захисту, які формують доказову базу та на підставі зібраних доказів ініціюють ухвалення процесуальних рішень, а також етапи доказування – збирання, перевірка й оцінка доказів.

Наголошено, що обов'язковість участі представника (або призначеного захисника) у спеціальному провадженні та надання йому процесуального інструментарію для реалізації права на захист (ст. 64-1 та ст. 483-2 КПК України) зумовлює формування дворівневої гарантійної кримінальної процесуальної конструкції самостійності суб'єкта кримінального процесуального доказування, а наявна нормативна непослідовність щодо осіб без обов'язкової професійної правничої підготовки (працівник юридичної особи) – може впливати на ефективність застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Надано поняття доказів як інтегральну єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, що були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені й оцінені з точки зору належності, допустимості та достовірності, а також належним чином закріплені відповідно до вимог кримінального процесуального закону. Така єдність набуває юридичного статусу доказу лише за умови її визнання уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як належного джерела доказової інформації. Запропоноване розуміння враховує специфіку доказової діяльності у кримінальних провадженнях щодо притягнення юридичних осіб до застосування заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, де

особливого значення набувають питання доведення корпоративного інтересу, характеру та розміру отриманої вигоди, а також наявності підстав для застосування відповідних обмежень, а також зумовлює доцільність нормативного закріплення комплексного підходу до розуміння доказів у кримінальному процесі (ч. 1 ст. 84 КПК України) з урахуванням сучасних викликів правозастосування у сфері квазікримінальної відповідальності юридичних осіб.

Основними джерелами доказів у цій категорії проваджень є документи, показання, речові та електронні докази, висновки експертів. Вирішального значення набуває своєчасне виявлення, вилучення й належне процесуальне оформлення документів і майна юридичної особи відповідно до вимог КПК України. Саме сукупність зібраних у кримінальному провадженні доказів та їх належна оцінка слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом створюють підстави для формування обґрунтованих висновків і ухвалення законних процесуальних рішень.

3. Міжнародні стандарти притягнення юридичних осіб до відповідальності за причетність до кримінальних протиправних діянь отримали своє закріплення в низці міжнародно-правових актів (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р.; Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, 1999 р.; Конвенція ООН проти корупції 2003 р.), що формують основу сучасної антикримінальної політики.

У континентальних країнах інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має чітко визначені матеріальні та процесуальні підстави, інтегровані у систему кримінального судочинства, зокрема: нормативна деталізація підстав відповідальності; можливість притягнення фізичних та юридичних осіб; широке застосування майнових та організаційних санкцій; розвинений механізм конфіскації активів; тенденція до розширення переліку злочинів, за які можуть відповідати юридичні особи (Іспанія, Нідерланди, Франція). Водночас у США юридична особа визнається самостійним суб'єктом кримінальної

відповідальності; не вимагається доведення автономної «вини» юридичної особи; домінують майнові санкції та розвинений інститут конфіскації; активно застосовуються процесуальні механізми угод і відкладеного переслідування.

Попри відсутність кримінальної відповідальності юридичних осіб (як у Німеччині) або за наявності альтернативних моделей (як у США), правопорядки розвинених держав формують ефективні процесуальні інструменти застосування до юридичних осіб штрафних та конфіскаційних заходів. Спільною тенденцією є посилення ролі спеціальної конфіскації, розширення можливостей вилучення активів та інтеграція цих механізмів у систему кримінального судочинства, які створюють підґрунтя для подальшого вдосконалення національної моделі застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з орієнтацією на забезпечення пропорційності втручання, правової визначеності, належних процесуальних гарантій і ефективності механізмів вилучення кримінальних активів у межах кримінального провадження.

Вітчизняна модель юридичної відповідальності юридичних осіб ґрунтується на принципі особистої та винної відповідальності фізичної особи, що обумовлює похідний характер застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Юридична особа не визнається самостійним суб'єктом кримінального правопорушення, а підставою для застосування до неї відповідних заходів є встановлення в межах кримінального провадження складу кримінального правопорушення в діях уповноваженої фізичної особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи.

У кримінальному процесуальному аспекті така конструкція зумовлює специфіку предмета доказування: поряд із доведенням події кримінального правопорушення та винуватості фізичної особи необхідно встановити обставини, що підтверджують зв'язок між її діями та діяльністю юридичної особи, характер і межі повноважень уповноваженої особи, наявність «корпоративного інтересу», отримання або можливість отримання неправомірної вигоди, а також відсутність підстав для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-

правового характеру. Окремого доказування потребують підстави спеціальної конфіскації, зокрема походження майна, його зв'язок із кримінальним правопорушенням та правовий статус володільця. Така українська модель квазікримінальної відповідальності юридичних осіб поєднує матеріально-правову залежність від вини фізичної особи з процесуально автономною процедурою розгляду питання про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

РОЗДІЛ 2.
ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ
ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

2.1. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації

Становлення та розвиток інституту застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є закономірним етапом еволюції національної моделі кримінальної юстиції, зумовленим ускладненням форм злочинності, а також необхідністю забезпечення ефективного реагування держави на суспільно небезпечні діяння, що вчиняються з використанням юридичних осіб. Нормативне закріплення відповідних положень у КК України та їх процесуальна деталізація у КПК України сформували комплексну правову конструкцію, в межах якої поєднуються кримінально-правові та кримінально-процесуальні підстави відповідальності юридичних осіб [118].

Питання визначення підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру має принципове значення для забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості кримінального провадження. Йдеться не лише про встановлення юридичних фактів, які обумовлюють можливість застосування відповідних заходів, а й про з'ясування їх системного зв'язку з процесуальними передумовами реалізації такого впливу. У цьому контексті особливої уваги потребує розмежування матеріальних підстав виникнення квазікримінальної відповідальності юридичних осіб та процесуальних умов здійснення в межах спеціального порядку кримінального провадження.

Не менш важливим є дослідження співвідношення зазначених підстав із підставами спеціальної конфіскації як самостійного заходу кримінально-

правового характеру, спрямованого на вилучення майна, пов'язаного з кримінально протиправною діяльністю. Спеціальна конфіскація, з одного боку, виконує функцію відновлення порушених публічних інтересів і нейтралізації криміногенних факторів, а з іншого – потребує дотримання чітких стандартів доказування та процесуальних гарантій, що унеможливають свавільне втручання у право власності.

Відтак, у межах цього підрозділу доцільним є комплексний аналіз підстав та умов застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації крізь призму їх нормативної природи, структурної побудови та функціонального призначення у кримінальному процесі. Такий підхід дозволить сформулювати цілісне наукове бачення зазначеного інституту та визначити критерії його належної практичної реалізації.

Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розглядати як особливий різновид правозастосовної діяльності суду, що має публічно-правовий характер і здійснюється у межах кримінального провадження з дотриманням принципів законності, обґрунтованості та індивідуалізації правового впливу. Зміст такої діяльності полягає в ухваленні судом мотивованого рішення про застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового характеру з подальшим його закріпленням в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної особи на основі всебічного, повного й об'єктивного аналізу встановлених законом підстав та умов [139].

Таким чином, застосування відповідних заходів не зводиться до формального відображення у вирокі наслідків кримінально протиправного діяння, а є результатом складної інтелектуально-правової оцінки судом сукупності доказів, що підтверджують наявність зв'язку між діями уповноваженої особи та інтересами юридичної особи, відповідність вчиненого діяння встановленим законом критеріям, а також дотримання процесуальних гарантій під час розгляду питання про притягнення юридичної особи до відповідного виду кримінально-правового впливу.

Варто відзначити, що у ст. 80 ЦК України зазначено, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю та може бути позивачем і відповідачем у суді. Відповідно до ч. 1 ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, за винятком тих, що за своєю природою можуть належати виключно людині. Згідно з ч. 2 ст. 92 ЦК України вона набуває цивільних прав і обов'язків та здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів і закону [166]. Таким чином, юридична особа функціонує як самостійний учасник цивільних відносин, однак її волевиявлення та діяльність опосередковуються діями конкретних фізичних осіб – органів управління або уповноважених представників.

Запровадження до національного кримінального законодавства інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб актуалізувало наукову дискусію стосовно їх правової природи, зокрема щодо того, чи слід розглядати такі заходи як форму кримінальної відповідальності. У науковій літературі сформувалися щонайменше два підходи. Представники першого обґрунтовують тезу про те, що заходи кримінально-правового характеру, застосовувані до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності [88; 79]. Натомість представники другого підходу заперечують таку інтерпретацію, наголошуючи на їх особливій, відмінній від кримінальної відповідальності природі [30; 175].

Водночас, не вдаючись до детального аналізу аргументів кожного з підходів, слід зазначити, що в умовах чинної редакції кримінального законодавства України, юридична особа не визнається ані суб'єктом кримінального правопорушення, ані суб'єктом кримінальної відповідальності. Такий висновок випливає з положень ст. 18 та ст. 23 КК України, які пов'язують кримінальну відповідальність із наявністю вини конкретної фізичної особи як психічного ставлення до вчинюваного діяння [69]. Юридична особа, будучи організаційним утворенням, позбавлена здатності до особистого психічного

ставлення та сприйняття карального впливу, що є характерним для покарання як форми кримінальної відповідальності. Крім того, визнання її повноцінним суб'єктом кримінальної відповідальності могло б поставити під сумнів дотримання принципу «nonbisinidem», оскільки фактично створювалася б ситуація подвійного покарання фізичної особи – індивідуально та опосередковано у складі юридичної особи [103].

У контексті предмету дослідження відмітимо, що застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, як правило, пов'язане з установами відповідних для цього підстав. Однак, в юридичній літературі відсутня єдність підходів щодо визначення та змістовного наповнення підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Дискусійність цього питання зумовлена насамперед похідним характером відповідного інституту, оскільки юридична особа не визнається суб'єктом кримінального правопорушення у класичному кримінально-правовому розумінні [62]. Так, Ю. А. Пономаренко обґрунтовано наголошує, що підстава застосування інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб пов'язується з певною поведінкою конкретних фізичних осіб, оскільки юридична особа не є суб'єктом злочину, тобто суб'єктом, здатним самостійно порушити кримінально-правову заборону [114, с. 156]. Зазначений підхід акцентує увагу на тому, що юридична особа виступає не первинним, а похідним адресатом кримінально-правового впливу, а її відповідальність детермінована діями уповноважених суб'єктів, які реалізують її організаційну волю.

Відтак, окремі науковці звертають увагу на особливості співучасті. Зокрема, під час вчинення кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи уповноважена особа може діяти у співучасті з іншими суб'єктами (наприклад, залучати посередника для надання неправомірної вигоди), однак у такому разі саме уповноважена особа повинна виступати виконавцем або співвиконавцем злочину [85, с. 298]. Отже, ключовим

критерієм залишається її процесуально-правовий статус та характер реалізації функцій представництва інтересів юридичної особи.

Подібну позицію розвиває О. П. Провоторов, який підкреслює, що КК України виключає можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи у випадку вчинення злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, іншими її працівниками або сторонніми фізичними особами, навіть якщо такі діяння були вчинені на користь юридичної особи. Виняток становлять лише випадки, коли відповідним особам надано право діяти від імені юридичної особи згідно із законом, установчими документами чи договорами [129, с. 93]. Таким чином, учений наголошує на необхідності чіткого встановлення представницького статусу особи як обов'язкової умови покладення кримінально-правових наслідків на юридичну особу.

О. В. Панченко, узагальнюючи положення ст. 96-3 КК України, пропонує нормативно орієнтований підхід до визначення підстав застосування відповідних заходів, виокремлюючи: 1) вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи визначених законом корупційних злочинів; 2) незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу обов'язків щодо запобігання корупції, що спричинило вчинення відповідних злочинів; 3) вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи злочинів терористичного характеру; 4) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи злочинів проти основ національної безпеки, громадської безпеки та міжнародного правопорядку [97, с. 62–65]. Така систематизація відображає спробу структурувати підстави за характером посягання та функціональним зв'язком між діянням фізичної особи і діяльністю юридичної особи.

У свою чергу, М. В. Крижановський доходить до висновку, що передумовою їх застосування є вчинення уповноваженою особою від імені та/або в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених у пунктах 1, 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, або іншою особою будь-якого злочину, передбаченого у п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Підставою застосування є ухвалення в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної

особи або щодо іншої особи з огляду на приписи ч. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України рішення про призначення їй конкретного виду покарання та/або іншого заходу кримінально-правового характеру. Умовами застосування є відсутність обставин, що виключають можливість ухвалення в обвинувальному вирокі суду рішення про застосування таких заходів щодо юридичної особи, а також підстав для звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру. Причинно-факторний комплекс здійснення визначених законом додаткових примусових заходів характеризується своєрідними, відмінними від основних примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, або передумовами, підставами та умовами (конфіскація майна) або лише передумовами і підставами (грошова компенсація, спеціальна конфіскація) [62, с. 188].

Отже, аналіз наведених наукових позицій свідчить про відсутність уніфікованого підходу до визначення підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, що, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення їх змісту. Зокрема, проведений нами системний аналіз підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру дозволяє дійти висновку, що їх нормативна конструкція має комплексний, міжгалузевий характер, який поєднує матеріально-правові та процесуальні елементи в єдиному механізмі кримінально-правового впливу. Матеріально-правові підстави заходів кримінально-правового характеру, закріплені у ст. 96-3 КК України, визначають юридичні факти та умови виникнення квазікримінальної відповідальності юридичної особи через дії її уповноважених суб'єктів, тоді як процесуальні підстави, передбачені ст. 483-1 КПК України, формують спеціальний порядок реалізації такої відповідальності у кримінальному провадженні [118].

На підтвердження авторської позиції, у наукових джерелах також обґрунтовується підхід, відповідно до якого підставу застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, передбачених розділом XIV-1 Загальної частини КК України, доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних

аспектах: матеріально-правовому та процесуальному. Матеріально-правовий аспект відображається у змісті ст. 96-3 КК України та полягає у встановленні визначених законом юридичних фактів, які зумовлюють можливість застосування до юридичної особи відповідних заходів. Йдеться про наявність спеціального суб'єкта (уповноваженої особи), характер зв'язку її діяння з юридичною особою (вчинення від імені та/або в її інтересах) та належність вчиненого до переліку кримінальних правопорушень, прямо передбачених законом. Таким чином, матеріально-правова підстава формує нормативну модель деліктної обумовленості кримінально-правового впливу на юридичну особу. Процесуальний аспект, своєю чергою, пов'язується з необхідністю належного судового підтвердження встановлених матеріально-правових умов. У юридичній літературі висловлюється позиція, що процесуальною підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є обвинувальний вирок суду стосовно уповноваженої фізичної особи, яка вчинила злочин від імені та/або в інтересах юридичної особи. Деякі автори уточнюють, що такою підставою є саме набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким уповноважену особу засуджено за вчинення визначених КК України злочинів від імені (або від імені та в інтересах) юридичної особи [66, с. 480].

Водночас така інтерпретація процесуальної підстави потребує додаткового осмислення з огляду на положення ч. 2 ст. 96-3 КК України, які допускають застосування заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності. Це свідчить про те, що процесуальний аспект не може зводитися виключно до наявності обвинувального вироку, а має розглядатися ширше – як встановлення судом у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку фактичних обставин, які підтверджують наявність матеріально-правових підстав для застосування відповідних заходів.

Отже, матеріально-правовий і процесуальний аспекти підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб перебувають у функціональній єдності: перший визначає змістовні умови

відповідальності, другий – легітимізує їх реалізацію у формі судового рішення, що відповідає вимогам кримінального процесу та забезпечує дотримання принципів законності й справедливості.

У КК України визначені підстави, за наявності яких до юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а саме:

1. Підстави застосування заходів кримінально-правового характеру (ч. 1 ст. 96-3 КК України):

а) вчинення уповноваженою особою юридичної особи від її імені та/або в її інтересах кримінальних правопорушень корупційного характеру;

б) незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу обов'язків щодо запобігання корупції, що спричинило вчинення відповідного кримінального правопорушення;

в) вчинення від імені юридичної особи кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, громадської безпеки та терористичного характеру;

г) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи тяжких злочинів проти державності, виборчих прав, громадської безпеки, миру та міжнародного правопорядку;

г) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи злочинів проти правосуддя, представників влади та правоохоронних органів;

д) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи злочинів проти статевої свободи та недоторканості малолітніх чи неповнолітніх осіб [69]. Зупинимо увагу на умовах таких підстав.

Першою та базовою матеріально-правовою умовою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою одного з кримінальних правопорушень, передбачених пп. 1, 3, 4, 5 та 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Саме така умова формує первинну деліктну передумову для виникнення питання про можливість покладення на юридичну особу відповідних кримінально-правових наслідків.

Водночас навіть поверхневий аналіз змісту ст. 96-3 КК України засвідчує, що законодавець застосував доволі обмежувальний підхід до визначення переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких допускається застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Поза межами відповідної норми залишилися, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 110-2, ч. 2–5 ст. 191, ч. 1, 2 ст. 354, ст. 364 КК України та низка інших складів, які за своєю природою можуть бути безпосередньо пов'язані з діяльністю юридичних осіб. Разом із тим у межах даного дослідження надання вичерпного переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких до юридичної особи можуть бути застосовані відповідні заходи, є проблематичним, оскільки потребує комплексного наскрізного аналізу всієї Особливої частини КК України. Однак очевидно, що зазначена проблема має не лише теоретичне, а й практичне значення. У правозастосовній діяльності непоодинокими є випадки, коли слідчі судді скасовують арешт майна юридичної особи з підстав відсутності в переліку ст. 96-3 КК України відповідного складу кримінального правопорушення, хоча фактично таке діяння могло бути вчинене від імені та в інтересах юридичної особи.

Як відзначає М. Є. Панько, необхідно враховувати, що така умова передбачає встановлення органом досудового розслідування, прокурором і судом факту вчинення кримінального правопорушення, що має бути відображено у відповідному процесуальному документі [106, с. 80], а саме – повідомлення про підозру, обвинувальний акт або обвинувальний вирок суду, які ґрунтуються на зібраних у кримінальному провадженні доказах.

Отже, реалізація цієї умови вимагає наявності належної та достатньої доказової бази, що підтверджує два ключові аспекти: по-перше, вчинення кримінального правопорушення саме уповноваженою особою юридичної особи; по-друге, належність цього правопорушення до переліку, визначеного пп. 1, 3, 4, 5 та 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Лише за сукупності зазначених елементів виникає матеріально-правова передумова для переходу до наступних етапів –

процесуальної перевірки та судового вирішення питання про застосування відповідних заходів кримінально-правового характеру.

Другий аспект матеріально-правової підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру пов'язаний із незабезпеченням виконання покладених на уповноважену особу обов'язків щодо запобігання корупції, що спричинило вчинення відповідного кримінального правопорушення. Така законодавча конструкція відображає концепцію організаційної (комплаєнс-) відповідальності юридичної особи, за якої кримінально-правові наслідки обумовлюються не лише активними діями уповноваженої особи, а й дефектами внутрішнього контролю, управління та антикорупційної політики.

Корупція як соціально-правове явище становить одну з найбільш деструктивних загроз стабільності державних та економічних інститутів. Особливо небезпечною є ситуація, коли корупційні практики інтегруються в діяльність юридичних осіб і набувають системного характеру. Саме з огляду на це законодавець передбачив можливість застосування заходів кримінально-правового характеру у випадках, коли юридична особа не забезпечила належного виконання антикорупційних обов'язків своїми уповноваженими особами.

У примітці до ст. 96-3 КК України під уповноваженими особами юридичної особи розуміються будь-які фізичні особи, які відповідно до закону, установчих документів, договору, інструкцій або інших усних чи письмових дозволів мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси [69]. Таким чином, законодавець надає широке тлумачення кола таких осіб, виходячи не лише з формального статусу, а й із фактичного обсягу наданих повноважень.

Водночас поняття службової особи розкривається у ч. 3 ст. 18 КК України, відповідно до якої службовими визнаються особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також займають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або

виконують такі функції за спеціальним повноваженням [69]. Згідно з ч. 4 ст. 18 КК України до службових осіб також віднесено посадових осіб іноземних держав, міжнародних організацій, міжнародних судів та інших суб'єктів, що підкреслює транснаціональний вимір корупційних посягань.

Корупційні злочини можуть бути класифіковані залежно від суб'єкта їх вчинення, зокрема: а) службові особи юридичних осіб публічного права (ст. 364 КК України); б) службові особи юридичних осіб приватного права (ст. 364-1 КК України); в) особи, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України); г) працівники підприємств, установ чи організацій, які не є службовими особами (ч. 3, 4 ст. 354 КК України); ґ) загальні суб'єкти (ч. 1, 2 ст. 354, ст. 369 КК України); д) військовослужбовці (ст. 410 КК України) тощо [40]. Така багатосуб'єктність корупційних правопорушень зумовлює необхідність належного нормативного визначення кола осіб, дії чи бездіяльність яких можуть бути покладені в основу застосування заходів до юридичної особи.

У цьому зв'язку принципового значення набуває інститут представництва. Відповідно до ч. 3 ст. 237 ЦК України, представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи або з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства [166]. З огляду на це слід звернути увагу, що у примітці до ст. 96-3 КК України прямо не згадується акт органу юридичної особи як окрема підстава представництва, що потенційно звужує коло осіб, які можуть визнаватися уповноваженими в кримінально-правовому сенсі [103].

Представництво на підставі договору передбачає укладення юридичною особою угоди з фізичною особою з метою вчинення останньою юридично значущих дій від імені та в інтересах довірителя. Класичною формою є договір доручення (ст. 1000 ЦК України), за яким повірений зобов'язується вчинити від імені та за рахунок довірителя певні юридичні дії, а правочини, вчинені повіреним, породжують цивільні права та обов'язки безпосередньо для довірителя. Також представництво може виникати на підставі закону (наприклад, у повному товаристві кожен учасник має право діяти від імені

товариства, якщо інше не передбачено засновницьким договором – ч. 1 ст. 122 ЦК України). Окремий різновид становить представництво на підставі установчих документів (рішення про утворення юридичної особи, статут, засновницький договір, положення та інші документи визначені законодавством). Нарешті, представництво може виникати на підставі розпорядчого акта юридичної особи (ч. 2 ст. 244 ЦК України), який визначає обсяг повноважень представника.

Відтак, аналіз умов такої підстави застосування заходів кримінально-правового характеру свідчить про необхідність комплексного врахування як кримінально-правових критеріїв (наявність корупційного правопорушення та причинного зв'язку), так і цивільно-правових засад представництва. Лише встановлення належного статусу уповноваженої особи, обсягу її повноважень і характеру зв'язку її дій із діяльністю юридичної особи створює належну матеріальну основу для застосування до останньої відповідних кримінально-правових заходів.

Третьою матеріально-правовою умовою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, громадської безпеки та терористичного характеру, передбачених відповідними положеннями ст. 96-3 КК України.

Особливість цієї умови полягає у тому, що законодавець у ряді випадків пов'язує можливість застосування заходів не з поєднанням критеріїв «від імені» та «в інтересах» юридичної особи, а саме з вчиненням діяння від її імені. Такий підхід свідчить про підвищений рівень суспільної небезпеки відповідних кримінальних правопорушень, оскільки використання організаційно-правової форми юридичної особи для посягань на державний суверенітет, територіальну цілісність, громадську безпеку або для сприяння терористичній діяльності створює системну загрозу публічним інтересам.

Кримінальні правопорушення цієї категорії характеризуються особливим об'єктом посягання – основами національної безпеки, стабільністю суспільного

устрою, безпекою державних інституцій та громадян. У разі їх вчинення від імені юридичної особи остання фактично стає інструментом або прикриттям для реалізації протиправної діяльності, що значно ускладнює виявлення, припинення та документування таких діянь. Саме тому законодавець визнав за необхідне передбачити можливість застосування до юридичної особи спеціальних заходів кримінально-правового характеру як самостійного механізму реагування.

З матеріально-правової точки зору така умова передбачає встановлення сукупності обставин: 1) наявності кримінального правопорушення відповідної кваліфікації; 2) вчинення його уповноваженою особою; 3) вчинення діяння саме від імені юридичної особи, тобто з використанням її статусу, повноважень чи організаційних можливостей. При цьому доведення обов'язкового отримання майнової вигоди юридичною особою не є визначальним критерієм, оскільки суспільна небезпека полягає насамперед у факті використання корпоративної структури для реалізації загроз національній чи громадській безпеці.

У кримінальному процесі реалізація цієї умови потребує ретельного доказування представницького характеру дій уповноваженої особи, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між використанням юридичної особи та вчиненням відповідного злочину. Такий підхід забезпечує дотримання принципів повноти, об'єктивності та змагальності судового розгляду, унеможливаючи покладення кримінально-правових наслідків на юридичну особу лише на підставі формального зв'язку з фізичною особою.

Окремими матеріально-правовими умовами застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є випадки вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи низки тяжких кримінальних правопорушень, що посягають на фундаментальні публічні цінності, визначені у ст. 96-3 КК України. Зокрема, а) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи тяжких злочинів проти державності, виборчих прав, громадської безпеки, миру та міжнародного правопорядку. Йдеться про посягання, об'єктом яких є основи конституційного ладу, територіальна цілісність, демократичні процедури формування органів влади, безпека

суспільства, а також міжнародний правопорядок. Використання юридичної особи як організаційного інструменту для реалізації таких діянь істотно підвищує їх суспільну небезпечність, оскільки надає протиправній діяльності зовнішню легітимність, ресурсну підтримку та структурну стабільність. У цій частині законодавець прямо поєднує критерії «від імені» та «в інтересах» юридичної особи, що свідчить про необхідність доведення не лише формального представницького зв'язку, а й спрямованості діяння на досягнення корпоративної мети або вигоди;

б) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи злочинів проти правосуддя, представників влади та правоохоронних органів, що охоплює випадки використання юридичної особи для протиправного впливу на здійснення правосуддя, діяльність органів державної влади чи правоохоронних структур. Такі діяння мають системний характер, оскільки підривають авторитет державних інституцій і створюють загрозу ефективності механізму правового захисту. З матеріально-правової точки зору необхідним є встановлення, що уповноважена особа діяла саме як представник юридичної особи та переслідувала її інтереси (економічні, корпоративні, управлінські тощо). В іншому випадку відсутній необхідний функціональний зв'язок, який дозволяє покласти відповідні наслідки на юридичну особу;

в) вчинення від імені та в інтересах юридичної особи злочинів проти статевої свободи та недоторканості малолітніх чи неповнолітніх осіб. Включення до переліку таких кримінальних правопорушень свідчить про особливу увагу законодавця до захисту прав і свобод дітей як найбільш вразливої категорії осіб. Використання організаційної структури юридичної особи для вчинення або прикриття подібних діянь становить підвищену соціальну небезпеку, оскільки може маскувати протиправну діяльність під легальну господарську, освітню чи іншу діяльність. Для застосування заходів кримінально-правового характеру необхідним є доведення, що відповідні дії були вчинені саме від імені та в інтересах юридичної особи, а не виключно з особистих мотивів фізичної особи.

У всіх зазначених випадках ключовими елементами залишаються: 1) наявність кримінального правопорушення визначеної категорії; 2) вчинення його уповноваженою особою; 3) представницький характер дій («від імені») у поєднанні з корпоративною спрямованістю («в інтересах»). Лише встановлення сукупності цих обставин створює матеріально-правову передумову для переходу до процесуальної стадії розгляду питання про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

2. Підстави застосування заходів незалежно від притягнення фізичної особи (ч. 2 ст. 96-3 КК України):

а) вчинення уповноваженою особою, засновником, кінцевим бенефіціарним власником або членом наглядової ради від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки легалізації доходів або корупційних злочинів;

б) незабезпечення виконання обов'язків щодо запобігання корупції, що призвело до вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння;

в) нездійснення належного нагляду та/або контролю за особами, які діють від імені або в інтересах юридичної особи, що спричинило вчинення такого діяння;

г) вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння з відома уповноважених осіб або контролюючих суб'єктів юридичної особи [69].

Наведена редакція ст. 96-3 КК України свідчить про складну, багаторівневу конструкцію підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, що поєднує матеріально-правові та фактичні критерії їх реалізації [69]. Її аналіз дозволяє виокремити системну логіку законодавця та уточнити доктринальне розуміння відповідних підстав.

По-перше, ч. 1 ст. 96-3 КК України встановлює класичну модель похідної відповідальності юридичної особи, за якої підставою застосування заходів є вчинення уповноваженою особою від імені та/або в інтересах юридичної особи визначених законом кримінальних правопорушень. У цій конструкції ключовими є три взаємопов'язані елементи: 1) спеціальний суб'єкт

(уповноважена особа); 2) представницький характер її дій (від імені та/або в інтересах юридичної особи); 3) належність діяння до вичерпного переліку кримінальних правопорушень, визначених у диспозиції норми. Таким чином, юридична особа не визнається суб'єктом кримінального правопорушення, однак виступає адресатом кримінально-правового впливу за наявності встановленого законом функціонального зв'язку між діянням фізичної особи та її організаційною діяльністю.

По-друге, законодавець диференціює підстави залежно від характеру посягання. У межах ч. 1 ст. 96-3 КК України можна умовно виокремити такі кримінальні правопорушення: корупційні (ст. 209, 306, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України); проти основ національної безпеки та терористичного характеру (ст. 111-1, 258–258-6 КК України); проти державності, громадської безпеки, миру та міжнародного правопорядку; проти правосуддя та представників влади; проти статевої свободи та недоторканості малолітніх і неповнолітніх осіб. Така конструкція свідчить про цілеспрямований характер кримінально-правової політики, орієнтованої на протидію найбільш суспільно небезпечним формам.

По-третє, ч. 2 ст. 96-3 КК України запроваджує особливу модель застосування заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності конкретної фізичної особи. У цьому випадку підставою є встановлення фактичних обставин, що свідчать про вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209, 369, 369-2 КК України, а також про: участь у його вчиненні уповноважених або контролюючих осіб; незабезпечення антикорупційних обов'язків; відсутність належного нагляду і контролю; обізнаність уповноважених осіб або бенефіціарів про відповідну протиправну діяльність.

Особливістю цієї моделі є те, що застосування заходів не потребує встановлення конкретної фізичної особи, дії чи бездіяльності якої формально підпадають під ознаки відповідного складу злочину. Отже, законодавець

фактично закріплює конструкцію «організаційної вини», що проявляється у формі дефекту управління, комплаєнсу або контролю в межах юридичної особи.

Таким чином, ст. 96-3 КК України формує двокомпонентну систему підстав: коли встановлено конкретну уповноважену особу та коли встановлюється неналежний контроль або сприяння злочинній діяльності незалежно від притягнення фізичної особи. Зазначена нормативна конструкція відображає прагнення забезпечити ефективність кримінально-правового впливу на корпоративні структури, водночас залишаючи відкритими доктринальні питання щодо співвідношення такої моделі з класичними принципами індивідуальної вини та особистої кримінальної відповідальності.

У свою чергу, в науковій літературі запропоновано спроби систематизації підстав, передбачених ст. 96-3 КК України, з метою виявлення їх внутрішньої структури та логіки побудови. Так, О. Ф. Пасека, аналізуючи зміст цієї норми, доходить висновку, що вона фактично закріплює чотири самостійні підстави застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, кожна з яких характеризується сукупністю трьох обов'язкових умов [107, с. 253–263].

Перша підстава, на думку автора, передбачає встановлення таких умов: 1) діяння має бути вчинене саме уповноваженою фізичною особою юридичної особи; 2) це діяння повинно бути вчинене від імені та в інтересах юридичної особи; 3) йдеться не про будь-який злочин, а лише про один із тих, що прямо передбачені у п. 1 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Таким чином, у межах цієї підстави ключовими є представницький характер дій, функціональний зв'язок із діяльністю юридичної особи та обмежений (вичерпний) перелік кримінальних правопорушень.

Друга підстава пов'язується з дефектом організаційної діяльності юридичної особи та потребує констатації таких умов: 1) незабезпечення виконання уповноваженою особою обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції; 2) наявність покладених на цю особу відповідних обов'язків на підставі закону, установчих документів або договору; 3) причинно-

наслідковий зв'язок між невжиттям антикорупційних заходів і вчиненням одного зі злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України. У цьому випадку законодавча конструкція відображає модель так званої «організаційної вини», що ґрунтується на неналежному контролі або комплаєнсі.

Третя підстава, за позицією О. Ф. Пасеки, характеризується такими умовами: 1) суспільно небезпечне діяння вчинене уповноваженою особою; 2) воно вчинене виключно від імені юридичної особи; 3) діяння належить до переліку злочинів, визначених у п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Особливістю цієї підстави є відсутність прямої вказівки на обов'язкове поєднання критерію «від імені» та «в інтересах», що свідчить про специфіку законодавчого підходу до окремих категорій посягань (зокрема, у сфері національної безпеки та терористичної діяльності).

Нарешті, четверта підстава, на думку дослідника, передбачає встановлення: 1) вчинення діяння уповноваженою фізичною особою; 2) його здійснення від імені та в інтересах юридичної особи; 3) належності такого діяння до переліку злочинів, визначених у п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України [109]. Тут знову простежується класична модель, що поєднує спеціальний суб'єкт, функціональний зв'язок із юридичною особою та вичерпний перелік кримінально караних діянь.

Загалом запропонована О. Ф. Пасекою конструкція має методологічну цінність, оскільки дозволяє виявити внутрішню трикомпонентну структуру кожної підстави: суб'єктний критерій (уповноважена особа), функціональний критерій (характер зв'язку діяння з юридичною особою) та предметний критерій (належність діяння до визначеного законом переліку). Такий підхід сприяє більш чіткому розмежуванню матеріально-правових передумов застосування заходів кримінально-правового характеру та формує підґрунтя для їх подальшого процесуального аналізу.

Звертаючи увагу на підстави спеціальної конфіскації, слід наголосити, що у системі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб така посідає особливе місце як самостійна майнова форма кримінально-правового

впливу, спрямована на вилучення у дохід держави майна, отриманого внаслідок кримінального правопорушення, доходів від такого майна, а також майна, використаного або призначеного для його вчинення. Її застосування обумовлюється наявністю встановлених законом підстав, визначених ст. 96-1 та 96-2 КК України, і перебуває у функціональному зв'язку з положеннями ст. 96-3 КК України у випадках, коли злочин вчинено від імені та/або в інтересах юридичної особи.

На відміну від конфіскації майна як додаткового заходу, що може застосовуватися у разі ліквідації юридичної особи за вчинення окремих злочинів підвищеної суспільної небезпеки (зокрема терористичного чи антидержавного характеру), спеціальна конфіскація має самостійний характер і не залежить від призначення штрафу або ліквідації [9, с. 225]. Її матеріальною підставою є доведення факту отримання неправомірної вигоди, її перетворення або створення умов для її отримання, за відсутності обставин, що унеможливають застосування такого заходу [16, с. 272].

Грошова компенсація, своєю чергою, виконує відновлювальну функцію, спрямовану на відшкодування завданої майнової чи моральної шкоди, та застосовується як похідний захід у зв'язку з призначенням основного заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

Аналізуючи положення ст. 483-1 КПК України, слід констатувати, що законодавець запровадив самостійну процесуальну конструкцію здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку [72]. Зазначена норма конкретизує процесуальні передумови реалізації матеріально-правових положень ст. 96-3 КК України та формує механізм автономізації кримінального провадження щодо юридичної особи.

Зміст ст. 483-1 КПК України дозволяє виокремити чотири групи процесуальних підстав для здійснення такого провадження.

По-перше, спеціальний порядок допускається за умови, якщо його здійснення окремо від кримінального провадження щодо фізичної особи не

впливає негативно на повноту та об'єктивність досудового розслідування і судового розгляду. Таким чином, законодавець закріплює пріоритет забезпечення процесуальної цілісності доказування та недопущення фрагментації кримінального провадження, що могла б порушити принципи всебічності й повноти дослідження обставин.

По-друге, підставою є наявність обвинувального вироку або іншого остаточного судового рішення щодо уповноваженої особи (зокрема, рішення про закриття провадження чи застосування примусових заходів медичного або виховного характеру), яке набрало законної сили. У цьому випадку спеціальний порядок фактично спирається на встановлені судом факти та їх преюдиціальне значення.

По-третє, закон передбачає можливість здійснення провадження у разі смерті уповноваженої особи за умови зібрання достатніх доказів для повідомлення їй про підозру. Така конструкція свідчить про орієнтацію законодавця на об'єктивний характер встановлення обставин вчинення суспільно небезпечного діяння, навіть за відсутності можливості притягнення конкретної фізичної особи до кримінальної відповідальності.

По-четверте, підставою є неможливість здійснення кримінального провадження щодо фізичної особи з об'єктивних причин (ухилення від слідства чи суду, тяжка хвороба, наявність дипломатичного імунітету або спеціального правового статусу, відмова в екстрадиції тощо), за умови що це не перешкоджає повноті та об'єктивності розгляду питання про відповідальність юридичної особи. У цьому разі законодавець прямо закріплює процесуальну автономію провадження щодо юридичної особи, яка не повинна бути поставлена у залежність від фактичної можливості притягнення до відповідальності фізичної особи.

Отже, ст. 483-1 КПК України формує нормативну модель процесуальної самостійності провадження щодо юридичної особи, яка ґрунтується на поєднанні принципів процесуальної економії, ефективності кримінального переслідування та гарантій повноти й об'єктивності доказування. У системному зв'язку з

положеннями ст. 96-3 КК України така норма забезпечує комплексну реалізацію інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у межах кримінального процесу.

Співвідношення загальних і спеціальних підстав характеризується функціональною субординацією: матеріальна норма визначає зміст відповідальності, а процесуальна – забезпечує її реалізацію, при цьому спеціальна конфіскація виступає окремим інструментом відновлювально-компенсаційного впливу, що має як самостійні підстави застосування, так і тісний зв'язок із доказуванням протиправного походження майна. Відтак, така багаторівнева конструкція зумовлює необхідність чіткої класифікації підстав:

1. За галузевою належністю:

1.1. Кримінально-правові підстави (матеріальні) (ст. 96-3 КК України) – підстави, що визначають матеріально-правову можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. До них належать:

– вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінального правопорушення: від імені юридичної особи; в її інтересах; внаслідок неналежного здійснення контролю; з використанням її організаційної структури;

– належність кримінального протиправного діяння до переліку кримінальних правопорушень, визначених Особливою частиною КК України (корупційні, терористичні, злочини проти основ національної безпеки тощо);

– наявність причинного зв'язку між діянням фізичної особи та отриманням (або можливістю отримання) вигоди юридичною особою.

Таким чином, кримінально-правові підстави визначають критерії деліктоздатності юридичної особи у межах квазікримінальної відповідальності.

1.2. Кримінальні процесуальні підстави (процесуальні) (ст. 483-1 КПК України) – підстави, що визначають процесуальну можливість здійснення провадження у спеціальному порядку щодо юридичної особи. До них належать:

– наявність достатніх даних про вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінального правопорушення, що підпадає під дію ст. 96-3 КК України;

- внесення відповідних відомостей до ЄРДР;
- повідомлення юридичній особі про підозру (в особі її представника);
- наявність процесуальних умов для здійснення спеціального порядку провадження (у тому числі – можливість здійснення спеціального судового провадження за відсутності представника, якщо це передбачено законом).

Отже, кримінальні процесуальні підстави є формально-юридичними умовами реалізації матеріальної норми, закріпленої у ст. 96-3 КК України.

2. За характером підстав:

2.1. Загальні підстави: факт вчинення кримінального правопорушення; наявність зв'язку між діянням фізичної особи та юридичною особою; належність кримінального правопорушення до визначеного переліку. Такі підстави характерні для будь-якого провадження щодо юридичної особи.

2.2. Спеціальні підстави: вчинення кримінального правопорушення саме уповноваженою особою; вчинення діяння в інтересах або від імені юридичної особи; отримання неправомірної вигоди; спеціальний порядок повідомлення та представництва.

3. За функціональним призначенням:

- підстави виникнення відповідальності – формують сам факт можливості застосування заходів;
- підстави процесуальної реалізації – забезпечують механізм притягнення до відповідальності та судового розгляду справи;
- підстави застосування спеціальної конфіскації – пов'язані з наявністю майна, одержаного злочинним шляхом або використаного для його вчинення.

Підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру мають дуалістичну природу і складаються з загальних – матеріально-правових (підстави застосування заходів кримінально-правового характеру й незалежно від притягнення фізичної особи) та спеціальних – процесуальних елементів (підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку), що перебувають у системному взаємозв'язку. Наведена

класифікація (за галузевою належністю, характером підстав, функціональним призначенням) дозволяє чітко розмежувати умови виникнення відповідальності та механізм її реалізації, що має принципове значення для забезпечення законності та процесуальних гарантій у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб.

Проведена класифікація підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру дозволяє не лише структурувати їх за окремими критеріями (матеріально-правовими та процесуальними, загальними й спеціальними), але й виявити їх внутрішню функціональну взаємозумовленість. Водночас сама по собі класифікація має описовий характер і не розкриває повною мірою механізму реалізації відповідного інституту у кримінальному провадженні. Саме тому наступним логічним етапом дослідження є побудова системної моделі підстав, яка відображає їх динамічний, а не лише структурний вимір.

Така модель має забезпечувати баланс між ефективністю кримінально-правового реагування на суспільно небезпечну діяльність, пов'язану з функціонуванням юридичних осіб, та дотриманням фундаментальних засад кримінального процесу – повноти, об'єктивності, змагальності й забезпечення права на захист. Йдеться про формування цілісної конструкції, в межах якої матеріальні підстави виникнення відповідальності органічно поєднуються з процесуальними умовами її реалізації, а кожен етап застосування заходів підлягає судовому контролю та доказовій перевірці.

У цьому контексті системна модель підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру може бути представлена як трирівнева конструкція.

По-перше, матеріальний блок охоплює нормативну та фактичну умови, що формують підставу виникнення відповідальності юридичної особи, зокрема: а) нормативна умова: наявність у законі прямої вказівки на можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення визначених категорій кримінальних правопорушень; б) фактична

умова: а) уповноважена особа, засновник, бенефіціар або член наглядового органу діяли від імені та/або в інтересах юридичної особи; б) вчинене діяння належить до передбаченого законом переліку кримінальних правопорушень (корупційні, терористичні, проти основ національної безпеки, проти правосуддя, проти дітей тощо); в) юридична особа отримала або могла отримати неправомірну вигоду; г) мало місце незабезпечення антикорупційного комплаєнсу, контролю чи нагляду, що сприяло вчиненню діяння.

Таким чином, нормативна умова полягає у передбаченні законом можливості застосування відповідних заходів за визначені кримінальні правопорушення, тоді як фактична – у встановленні конкретних обставин вчинення суспільно небезпечного діяння уповноваженою особою від імені та/або в інтересах юридичної особи чи встановлення дефекту організаційного контролю.

По-друге, процесуальний блок включає:

(1) загальні:

(а) наявність достатніх доказів, що підтверджують матеріальні підстави; б) внесення відомостей до ЄРДР; в) належне повідомлення юридичної особи та забезпечення її представництва);

(2) спеціальні:

(а) можливість здійснення провадження окремо без шкоди повноті та об'єктивності розслідування щодо фізичної особи; б) наявність остаточного судового рішення щодо фізичної особи; в) смерть уповноваженої особи за наявності достатніх доказів; г) об'єктивна неможливість притягнення фізичної особи (ухилення, тяжка хвороба, імунітет, відмова в екстрадиції тощо)) процесуальні умови, які забезпечують законність і допустимість реалізації матеріальної підстави у межах кримінального провадження. Йдеться про наявність доказів, дотримання встановленого порядку повідомлення та представництва юридичної особи, а також можливість провадження за відсутності чи недосяжності фізичної особи за умови збереження повноти та об'єктивності розгляду.

По-третє, причинно-наслідковий блок відображає логіку реалізації інституту: матеріальна підстава – доказування фактичних обставин – встановлення процесуальних умов – ухвалення судового рішення про застосування заходів. Саме така послідовність забезпечує трансформацію абстрактної норми закону у конкретний правозастосовний акт, що відповідає принципам законності, справедливості та індивідуалізації кримінально-правового впливу.

Отже, перехід від класифікаційного аналізу до системної моделі дозволяє розглядати підстави застосування заходів кримінально-правового характеру не як ізольований перелік юридичних фактів, а як цілісну нормативно-процесуальну конструкцію, спрямовану на забезпечення відповідальності юридичної особи за умови неухильного дотримання гарантій прав учасників кримінального провадження.

Підсумовуючи слід наголосити, що системний аналіз підстав та умов застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації дозволяє дійти висновку, що їх нормативна конструкція має комплексний, міжгалузевий характер і ґрунтується на поєднанні матеріально-правових та процесуальних елементів у межах єдиного механізму кримінально-правового впливу. Матеріально-правові підстави, закріплені у ст. 96-3 КК України, визначають юридичні факти та умови виникнення квазікримінальної відповідальності юридичної особи через дії її уповноважених суб'єктів або через дефекти організаційного контролю, тоді як процесуальні підстави, передбачені ст. 483-1 КПК України, формують спеціальний порядок реалізації такої відповідальності у кримінальному провадженні. Співвідношення загальних (матеріальних) і спеціальних (процесуальних) підстав характеризується функціональною субординацією: матеріальна норма визначає зміст та межі відповідальності, а процесуальна – забезпечує її легітимну реалізацію з дотриманням принципів законності, повноти, об'єктивності та змагальності [118].

У цій системі спеціальна конфіскація посідає особливе місце як самостійна майнова форма кримінально-правового впливу, що регламентується ст. 96-1, 96-2 КК України та перебуває у функціональному зв'язку зі ст. 96-3 КК України у випадках вчинення кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи. На відміну від конфіскації майна як додаткового заходу, вона має автономний характер і не залежить від призначення штрафу чи ліквідації, а її матеріальною підставою є доведення факту отримання неправомірної вигоди, створення умов для її отримання або встановлення іншого передбаченого законом зв'язку між майном і кримінально протиправним діянням, за відсутності обставин, що унеможливають її застосування.

Отже, підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації формують багаторівневу нормативну модель, що забезпечує ефективне реагування держави на використання юридичних осіб у злочинній діяльності, водночас гарантуючи процесуальні права сторін і недопущення свавільного втручання у сферу майнових прав.

2.2. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування охоплює діяльність із збирання, перевірки та оцінки доказів, спрямовану на встановлення обставин, що мають юридичне значення для вирішення кримінального провадження. Така кримінальна процесуальна діяльність посідає ключове місце у системі кримінального процесу, оскільки саме через здійснення цієї процесуальної діяльності забезпечується обґрунтоване й неупереджене з'ясування фактичних обставин провадження та прийняття законного судового рішення [32].

У теорії кримінального процесу доказування традиційно розглядається у двох взаємопов'язаних вимірах: по-перше, як процес пізнання фактичних обставин кримінального правопорушення; по-друге, як перевірка і підтвердження слідчої версії, сформованої у ході досудового розслідування [24, с. 97]. Водночас кримінальне процесуальне доказування істотно відрізняється від наукового пізнання: воно не спрямоване на встановлення загальних закономірностей розвитку природи чи суспільства, а має конкретно-прикладний характер і покликане встановити обставини певного діяння; здійснюється в чітко визначених законом процесуальних формах і строках; реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами із застосуванням передбачених законом засобів доказування.

Відповідно до положень КПК України, обов'язок доказування покладається насамперед на сторону обвинувачення – слідчого та прокурора, а у випадках, визначених законом, також на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України). Сторона, яка подає докази, зобов'язана обґрунтувати їх належність, допустимість і достовірність, а також підтвердити дані щодо розміру процесуальних витрат та характеристик особи обвинуваченого.

Значення доказування у кримінальному провадженні виявляється у забезпеченні реалізації прав і законних інтересів учасників процесу, прийнятті обґрунтованих рішень виключно на підставі достовірно встановлених фактичних даних, гарантуванні змагальності та рівності сторін через їх активну участь у формуванні доказової бази, а також у створенні належного підґрунтя для ухвалення процесуальних рішень, зокрема вироків і ухвал [49, с. 41].

У ч. 1 ст. 91 КПК України визначено коло обставин, що входять до предмета доказування, зокрема: подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); винуватість особи, форму вини, мотив і мету; вид і розмір заподіяної шкоди та процесуальні витрати; обставини, що впливають на ступінь тяжкості правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують або обтяжують відповідальність, виключають кримінальну відповідальність чи зумовлюють закриття провадження; підстави

звільнення від відповідальності або покарання; обставини, які обґрунтовують застосування спеціальної конфіскації; а також факти, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб [72].

Загальний предмет доказування становить сукупність обставин, прямо визначених законом, передусім у ст. 91 КПК України, а також у нормах Загальної частини КК України, на встановлення яких спрямована вся система кримінального процесуального доказування. Їх структура і зміст виконують функцію методологічного орієнтира для учасників провадження на всіх його стадіях. Хоча перелік таких обставин має законодавче закріплення, він водночас виконує модельну й узагальнюючу функцію. Зазначені обставини є загальними, оскільки підлягають встановленню як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні; становлять доказову основу для формування обвинувального акта, вироку чи рішення про закриття кримінального провадження; а також мають бути з'ясовані незалежно від правової кваліфікації діяння та фактичних особливостей конкретної справи.

Такий рівень узагальнення забезпечує єдність підходів до встановлення істини у кримінальному провадженні та слугує інструментом реалізації засад кримінального провадження, зокрема законності, всебічності, повноти та неупередженості дослідження обставин. Установлення відповідних фактів здійснюється на підставі доказів, визначених ст. 84 КПК України (показання, речові докази, документи, висновки експертів тощо), з дотриманням вимог ст. 9, 25, 91 і 92 КПК України щодо належності та допустимості доказової інформації [4].

Для всебічного розуміння об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування доцільно враховувати не лише форми прояву доказової діяльності [66, с. 123–124; 67, с. 11], а й її зовнішні ознаки. За аналогією з аналізом об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в кримінальному праві, такими ознаками можуть бути дія, її правові наслідки, причинний зв'язок між ними, а також місце, час, обстановка, способи й засоби здійснення доказової діяльності. Їх систематизація дозволяє глибше осмислити

природу доказування та виявити міжгалузеві й внутрішньогалузеві зв'язки з іншими інститутами кримінального процесу.

Правильне визначення предмета доказування, наголошує А. Ю. Поярков, безпосередньо впливає на організацію досудового розслідування: забезпечує його цілеспрямованість, логічну послідовність і процесуальну економію [120]. Надмірне розширення предмета доказування призводить до перевантаження слідства та затягування строків провадження, тоді як його безпідставне звуження створює ризик односторонності та поверхневості розслідування, що може поставити під сумнів обґрунтованість судового рішення [1].

У науковій літературі відсутня єдність щодо визначення поняття предмета доказування. М. М. Михеєнко розглядав його як сукупність передбачених законом обставин, встановлення яких необхідне для вирішення кримінальної справи (*прим. авт.* – кримінальне провадження) та прийняття процесуальних рішень [81, с. 112]. В. О. Попелюшко визначає предмет доказування як систему фактів і обставин, що мають матеріально-правове й процесуальне значення та є достатніми підставами для вирішення справи по суті [115, с. 113]. С. М. Стахівський наголошує на його обов'язковому характері для кожної кримінальної справи (*прим. авт.* – кримінальне провадження) [156], а В. В. Вапнярчук трактує його як коло закріплених у законі обставин, які мають бути встановлені або спростовані під час доказування [10, с. 239]. Таке різноманіття підходів свідчить про складність і багатовимірність категорії предмета доказування, що зумовлює необхідність її подальшого теоретичного уточнення й нормативного конкретизування. Більше того, у межах конкретного провадження необхідною є індивідуалізація предмета доказування.

На відміну від термінології, що застосовується у кримінальному процесуальному праві, криміналістика оперує ширшим поняттям «обставини, що підлягають встановленню» [18]. У структурі окремих криміналістичних методик зазначені обставини розглядаються як самостійний елемент, який кореспондує з елементами складу кримінального правопорушення. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки коло фактів, що підлягають дослідженню

у межах доказування події кримінального правопорушення, винуватості, форми вини, мотиву та мети, зумовлюється змістом диспозиції відповідної норми Особливої частини КК України [136]. Водночас у провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації специфіка диспозицій ст. 96-3, 96-4 КК України зумовлює розширення та ускладнення структури обставин, що підлягають встановленню, оскільки поряд із характеристикою діяння уповноваженої особи необхідно з'ясувати юридично значущі ознаки діяльності самої юридичної особи, характер її організаційного контролю, спрямованість інтересів тощо. Таким чином, процес доказування має на меті надати відповіді не лише на класичні питання «що?», «де?», «коли?», «ким?» і «яким способом?», а й на додаткові – «від імені кого?», «в чій інтересах?», «за наявності яких внутрішніх управлінських механізмів?» тощо.

Поділяємо позицію науковців, які обстоюють «вузьке» розуміння предмета доказування як сукупності обставин, прямо передбачених нормами КК України та КПК України і необхідних для вирішення питання про застосування заходів кримінально-правового характеру у конкретному провадженні. Водночас інші факти, що не входять до формально визначеного предмета доказування, але мають значення для формування доказової системи, логічної побудови версій і перевірки позицій сторін, доцільно розглядати як криміналістично значущі обставини, що підлягають встановленню.

У цьому контексті до обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб, належать як факти, що формують безпосередній предмет доказування (зокрема передбачені ст. 91 КПК України та спеціальними нормами щодо застосування заходів кримінально-правового характеру), так і проміжні, опосередковані факти, які не мають самостійного кримінально-правового значення, але є необхідними для доведення причинно-наслідкового зв'язку між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи, для встановлення наявності неправомірної вигоди або умов її отримання, а також для обґрунтування вибору конкретного заходу. Як

слушно зазначає В. В. Вапнярчук, до структури предмета доказування (зокрема його індивідуалізованого різновиду) входять не лише кримінально-правові, а й процесуально значущі факти [11, с. 136]. Їх ігнорування або неналежне встановлення може призвести до порушення вимог законності та до ухвалення необґрунтованих процесуальних рішень. На такому нами наголошено у попередньому підрозділі.

Особливого значення у зазначеній категорії проваджень набувають процесуальні факти, пов'язані з дотриманням вимог КПК України щодо строків, повноважень суб'єктів, допустимості доказів, порядку розгляду клопотань, підстав зупинення чи закриття провадження. Йдеться, зокрема, про встановлення поважності причин неявки, наявності підстав для відводу слідчого, прокурора чи судді, обґрунтованості клопотань сторін, дотримання процесуальних строків тощо [11, с. 138]. У разі їх недослідження можливе ухвалення неправомірних рішень, що суперечить завданням кримінального провадження, визначеним КПК України, та порушує права учасників процесу.

Таким чином, у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації обставини, що підлягають встановленню, утворюють багаторівневу систему, яка поєднує кримінально-правові та кримінальні процесуальні елементи. Їх комплексне, всебічне та послідовне дослідження є необхідною умовою забезпечення законності, обґрунтованості й справедливості рішень, що приймаються з урахуванням специфіки відповідальності юридичної особи.

Послідовне з'ясування місця предмета доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи в системі обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування та судового розгляду, потребує звернення до положень розділу XIV-1 Загальної частини КК України та відповідних норм КПК України, які формують нормативну основу такого провадження.

Аналіз ст. 96-3 КК України дає підстави стверджувати, що застосування до юридичної особи основних заходів кримінально-правового характеру – штрафу

та ліквідації – зумовлюється встановленням чітко визначених матеріально-правових передумов. До них належать: 1) учинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, ст. ст. 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. ст. 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України; 2) учинення уповноваженою особою від імені юридичної особи злочинів, передбачених ст. ст. 258–258-5 КК України; 3) учинення іншою особою злочинів, визначених ст. ст. 209, 306, ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. ст. 369, 369-2 КК України, внаслідок незабезпечення уповноваженою особою юридичної особи виконання покладених на неї обов'язків щодо запобігання корупції. Відповідно, застосування заходів кримінально-правового характеру є можливим виключно за наявності в діях уповноваженої особи (або за спеціально визначених законом умов – інших осіб) складу конкретного кримінального правопорушення, прямо передбаченого ст. 96-3 КК України [119].

Наведена законодавча конструкція зумовлює специфіку предмета доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи. Як слушно зазначається у науковій літературі, він має похідний характер: встановлення обставин, що стосуються юридичної особи, можливе лише за умови доведення наявності ознак відповідного кримінального правопорушення у діях уповноваженої особи, а закриття провадження щодо фізичної особи фактично нівелює підстави подальшого доказування щодо юридичної особи [97, с. 64, 112–113; 104, с. 243–250]. Водночас доведення підстав кримінальної відповідальності уповноваженої особи є лише первинним етапом, який відкриває можливість установлення додаткових, порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, необхідних для визначення виду та розміру заходу кримінально-правового характеру (ст. 96-10 КК України), з урахуванням ступеня тяжкості кримінального правопорушення, ступеня реалізації наміру, розміру шкоди, характеру та розміру неправомірної вигоди, а також вжитих заходів запобігання.

Системність правового регулювання підтверджується й положеннями КПК України. Так, відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК України відомості про юридичну

особу вносяться до ЄРДР після повідомлення про підозру уповноваженій особі у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, а провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з провадженням щодо фізичної особи. Згідно з ч. 3 ст. 284 КПК України, кримінальне провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру або ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи. Водночас п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України прямо відносить до предмета доказування обставини, що є підставою для застосування таких заходів.

Як відзначає В. Т. Нор, доказуванню у кримінальному провадженні підлягає наявність передбачених ч. 1 ст. 96-2 КК підстав для застосування спеціальної конфіскації. Так, предметом доказування у кримінальному провадженні охоплюються обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [86, с. 238].

Варто наголосити, що в межах спеціального порядку кримінального провадження, передбаченого главою 37-1 КПК України, доказування окремих обставин істотно ускладнюється з огляду на специфіку предмета дослідження та відсутність деталізованого нормативного регулювання. Насамперед підвищеної складності набуває доведення зв'язку активів із кримінальним правопорушенням, що передбачає встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням уповноваженої особи та конкретним майном, яке підлягає спеціальній конфіскації (ст. 96-2 КК України). За відсутності

спеціальних процесуальних орієнтирів у главі 37-1 КПК України правозастосувач змушений застосовувати загальні правила доказування (ст. 84, 91, 92 КПК України), що не завжди дозволяє адекватно врахувати складність фінансових механізмів.

Окремою проблемою є доведення злочинного походження активів, особливо у випадках використання багаторівневих фінансових схем, транзитних операцій, офшорних юрисдикцій або пов'язаних осіб. Відсутність спеціальних положень щодо стандартів доказування економічного бенефіціарного контролю чи презумпцій щодо підконтрольності активів істотно ускладнює формування належної доказової бази.

Не менш складним є встановлення фактичного володіння або контролю юридичної особи над відповідними активами, що має вирішальне значення для вирішення питання про їх конфіскацію. Формальна відсутність права власності не завжди виключає реальний контроль над майном, однак глава 37-1 КПК України не містить спеціальних процесуальних механізмів для оцінки таких ситуацій.

Крім того, чинне законодавство не враховує належним чином особливості доказування щодо електронних активів (зокрема криптовалют), цифрових ключів доступу, токенизованого майна, а також активів, що перебувають у межах складних корпоративних структур. Відсутність спеціальних норм щодо збирання, фіксації та оцінки доказів у таких випадках створює прогалини у правозастосуванні та підвищує ризик оскарження процесуальних рішень.

Буквальне тлумачення наведених положень КК України та КПК України дає підстави сформулювати такі проміжні висновки.

По-перше, застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є можливим виключно за наявності конкретно визначеного законом складу кримінального правопорушення у діях її уповноваженої фізичної особи. Відповідно, обов'язок установлення всієї сукупності обставин, що становлять предмет доказування у провадженні щодо юридичної особи, виникає

лише за умови доведеності вчинення її уповноваженою особою одного чи кількох злочинів, прямо передбачених ст. 96-3 КК України.

По-друге, процесуальним моментом, з якого розпочинається встановлення спеціальних обставин щодо юридичної особи, є внесення слідчим або прокурором до ЄРДР відомостей про таку юридичну особу після повідомлення фізичній особі про підозру у вчиненні від імені та/або в інтересах юридичної особи відповідних злочинів, визначених ст. 96-3 КК України. Безумовною підставою припинення встановлення цих обставин є закриття кримінального провадження або ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

По-третє, з огляду на те, що провадження щодо юридичної особи здійснюється в межах єдиного кримінального провадження разом із провадженням щодо її уповноваженої особи, поряд із доведенням обставин, передбачених ст. 91 КПК України, додатково встановлюються обставини, які обґрунтовують відповідальність юридичної особи та впливають на визначення виду й обсягу заходу кримінально-правового характеру. Йдеться, зокрема, про встановлення факту вчинення кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи, ступеня тяжкості діяння, розміру завданої шкоди, характеру й розміру неправомірної вигоди, а також заходів, ужитих юридичною особою для запобігання кримінального правопорушення.

По-четверте, доведення факту вчинення уповноваженою особою одного з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, хоча й є ключовою, однак не єдиною передумовою застосування заходів до юридичної особи, оскільки закон вимагає також встановлення додаткових матеріально-правових та процесуальних умов.

По-п'яте, обсяг обставин, що підлягають доказуванню, варіюється залежно від правової кваліфікації кримінального правопорушення, організаційно-правової форми юридичної особи та характеру (спрямованості) дій уповноваженої особи.

З огляду на викладене, предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має специфічну правову природу. З одного боку, він є похідним, оскільки формування його змісту можливе лише за умови встановлення ознак кримінального правопорушення у діях уповноваженої особи, а припинення провадження щодо останньої нівелює підстави для подальшого доказування щодо юридичної особи. З іншого боку, доведення підстав кримінальної відповідальності уповноваженої особи зумовлює необхідність установлення додаткових, порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, що визначають можливість, вид і межі застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи.

Відтак, варто наголосити, що предмет доказування у такій категорії проваджень не має універсальної моделі та варіюється залежно від конкретної підстави, визначеної ст. 96-3 та 96-4 КК України, зокрема ч. 1 ст. 96-3 КК України передбачає чотири різновиди предмета доказування, що відрізняються обсягом і змістом обставин, які підлягають встановленню, тоді як положення ч. 3 ст. 96-4 КК України фактично формують п'ятий різновид. З огляду на це предмет доказування у провадженні щодо юридичної особи слід розглядати як структуровану систему взаємопов'язаних фактів і обставин, встановлення яких відбувається у визначеній процесуальній послідовності, за якої доведення або спростування первинних обставин обумовлює доцільність подальшого доказування.

Специфіка доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації полягає у її похідному характері: встановлення відповідних обставин можливе лише за наявності ознак кримінального правопорушення у діях уповноваженої особи, а припинення провадження щодо фізичної особи за загальним правилом позбавляє сенсу подальше доказування стосовно юридичної особи. Водночас існування підстав притягнення уповноваженої особи до кримінальної відповідальності виступає передумовою встановлення додаткових,

порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, що зумовлює формування особливого різновиду предмета доказування, а його процесуальна реалізація відбувається з урахуванням вимог глави 37-1 КПК України, яка визначає особливості здійснення кримінального провадження щодо юридичних осіб та забезпечує узгодженість матеріально-правових і процесуальних підстав застосування відповідних заходів, однак не містить чіткої нормативної конкретизації обставин, що підлягають доказуванню саме у спеціальному порядку. Зокрема, така норма, фактично відсилає до загальних положень ст. 91 КПК України й не деталізує, які саме обставини повинні бути доведені щодо юридичної особи; не розмежовує предмет доказування щодо фізичної особи та щодо юридичної особи; не визначає зв'язок між діянням уповноваженої особи та інтересами юридичної особи. Таким чином, існує проблема – відсутність моделі предмета доказування у спеціальному провадженні, що створює ризик довільного тлумачення обсягу збирання, перевірки та оцінки доказів.

Відтак, з урахуванням проведеного системного аналізу положень кримінального та кримінального процесуального законодавства видається обґрунтованим нормативне закріплення ст. 91-1 КПК України *«Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації»*, яка визначатиме спеціальний предмет доказування, у такій редакції:

«Під час досудового розслідування та судового розгляду у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, поряд з обставинами, передбаченими статтею 91 цього Кодексу, встановлюються також:

- 1) факт вчинення кримінального правопорушення та наявність матеріально-правових підстав застосування заходів кримінально-правового характеру;

- 2) організаційно-правова форма юридичної особи;

- 3) статус та обсяг повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи;
- 4) характер, спосіб та правова кваліфікація кримінального правопорушення відповідно до статті 96-3 Кримінального кодексу України;
- 5) ступінь тяжкості кримінального правопорушення та ступінь реалізації злочинного наміру;
- 6) наявність, характер і розмір неправомірної вигоди, отриманої або такої, що могла бути отримана юридичною особою;
- 7) вжиті юридичною особою заходи внутрішнього контролю;
- 8) причинно-наслідковий зв'язок між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи;
- 9) підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття кримінального провадження;
- 10) майновий стан юридичної особи».

Проти такої позиції заперечує О. Г. Скарбарчук. На думку дослідника, чинне кримінальне процесуальне законодавство вже містить три норми, які визначають предмет доказування в різних видах кримінального провадження: ст. 91 КПК України – щодо осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності; ст. 485 КПК України – щодо неповнолітньої особи; та ст. 505 КПК України – щодо неосудної особи. Із аналізу цих норм вона робить висновок, що особливості відповідних проваджень зумовлені лише специфікою суб'єкта кримінального правопорушення та характером заходів державного примусу, які можуть бути застосовані. Відтак, на її переконання, оскільки провадження щодо юридичної особи нині інтегроване у загальний порядок кримінального провадження і нерозривно пов'язане з доведенням вини уповноваженої фізичної особи, підстав для виділення окремої норми, що регламентує спеціальний предмет доказування, немає; таке виділення було б доцільним лише у разі трансформації провадження щодо юридичної особи в окремий різновид особливого порядку кримінального провадження [140, с. 48-49]

Водночас із такою позицією не можна повністю погодитися. На відміну від проваджень щодо неповнолітніх чи неосудних осіб, де йдеться про модифікацію загального предмета доказування з огляду на психофізичні характеристики суб'єкта, кримінальне провадження щодо юридичної особи передбачає встановлення додаткового комплексу обставин, які не охоплюються змістом ст. 91 КПК України і мають самостійне матеріально-правове значення, зокрема відповідно до ст. 96-3 КК України. Йдеться про організаційно-правову форму юридичної особи, обсяг повноважень уповноваженої особи, характер представницького зв'язку між її діями та інтересами юридичної особи, наявність внутрішніх механізмів контролю, причинно-наслідковий зв'язок між діями і наслідками для юридичної особи, а також майнові критерії, пов'язані зі спеціальною конфіскацією. Сукупність цих обставин формує спеціальний різновид предмета доказування, який не зводиться до загальної конструкції, передбаченої ст. 91 КПК України. Таку позицію підтримала О. В. Панченко, яка обґрунтувала необхідність виділення в теорії кримінального процесуального права такого різновиду предмету доказування, як «спеціально-похідний», що притаманний кримінальному провадженню щодо юридичної особи. Він є спеціальним, оскільки визначається особливостями кримінального провадження щодо юридичної особи. Похідним, оскільки необхідність його формування повністю залежить від наявності конкретних ознак кримінального правопорушення у діях уповноваженої фізичної особи та відсутності підстав закриття кримінального провадження щодо неї [96, с. 6].

Саме тому нормативне закріплення окремої статті, що визначає перелік обставин, які підлягають доказуванню у провадженні щодо юридичної особи, не є штучним дублюванням чинних норм, а слугує забезпеченню правової визначеності, процесуальної економії та гарантій законності під час вирішення питання про застосування заходів кримінально-правового характеру і спеціальної конфіскації.

Більше того, з метою комплексного осмислення змісту предмета доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи, варто

підтримати О. В. Панченко й оновити систематизацію обставин, що його формують, шляхом їх поділу на взаємопов'язані групи:

основні обставини – спрямовані на встановлення наявності або відсутності матеріально-правових підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру чи звільнення її від їх застосування. До таких варто віднести: факт вчинення кримінального правопорушення та наявність матеріально-правових підстав застосування заходів кримінально-правового характеру; організаційно-правова форма юридичної особи; статус та обсяг повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи; характер, спосіб та правова кваліфікація кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України. Відсутність хоча б однієї з таких наголошує О. В. Панченко, унеможливує застосування до юридичної особи такого виду відповідальності та робить зайвим доказування наступних [97, с. 68];

спеціальні обставини – пов'язані з визначенням конкретного виду заходу, меж і порядку його реалізації, з урахуванням ступеня тяжкості правопорушення, характеру наслідків та інших індивідуалізуючих критеріїв. До таких варто віднести: ступінь тяжкості кримінального правопорушення та ступінь реалізації злочинного наміру; наявність, характер і розмір неправомірної вигоди, отриманої або такої, що могла бути отримана юридичною особою; вжиті юридичною особою заходи внутрішнього контролю; причинно-наслідковий зв'язок між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи; підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття кримінального провадження; майновий стан юридичної особи.

Щодо встановлення *факту вчинення кримінального правопорушення та наявності матеріально-правових підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру*, слід виходити з усталених положень теорії кримінального процесуального доказування, відповідно до яких у процесі доведення події кримінального правопорушення необхідно встановити передбачене кримінально-правовою нормою діяння (дію або бездіяльність), його

наслідки (для матеріальних складів) та причинний зв'язок між діянням і наслідками [39]. Отже, зміст події кримінального правопорушення безпосередньо зумовлюється елементами об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, визначеного КК України.

У науковій літературі тлумачення категорії «подія кримінального правопорушення» як складової загального предмета доказування не є однозначним. Так, М. Є. Шумило визначає її як конкретне явище, що відбулося у певному місці та в певний час і має ознаки, передбачені кримінальним законом [171]. У контексті досліджуваної проблематики подією кримінального правопорушення слід визнавати кримінально протиправні дії (або бездіяльність), вчинені уповноваженою особою від імені та/або в інтересах юридичної особи, які охоплюються диспозиціями норм, перелічених у ст. 96-3 КК України, та утворюють матеріально-правову підставу застосування до неї заходів кримінально-правового характеру чи спеціальної конфіскації.

Водночас ч. 1 ст. 91 КПК України, визначаючи подію кримінального правопорушення як елемент предмета доказування, не конкретизує такі складові об'єктивної сторони, як об'єкт і предмет посягання. Проте у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб встановлення події кримінального правопорушення не може вважатися повним без з'ясування таких, оскільки саме вони дозволяють ідентифікувати характер посягання, його спрямованість, суспільну небезпечність та межі відповідальності. Невстановлення цих елементів на практиці призводить до неповноти доказування об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що суперечить завданням кримінального провадження, визначеним ст. 2 КПК України.

Специфіка доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру полягає також у тому, що кожний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 96-3 КК України, характеризується особливими способами, засобами та умовами вчинення. Відтак коло обставин, які підлягають встановленню, залежить від змісту відповідної кримінально-правової норми, її диспозиції та конструкції

складу злочину. Саме наявність у діях уповноваженої особи повного складу кримінального правопорушення є передумовою повідомлення їй про підозру та відкриває можливість подальшого доказування спеціальних обставин, пов'язаних із відповідальністю юридичної особи.

Особливого значення набуває встановлення статусу особи як уповноваженої юридичною особою. Відповідно до примітки до ст. 96-3 КК України, до таких осіб належать службові та інші фізичні особи, які згідно із законом, установчими документами чи договором мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси. Отже, факт наявності повноважень повинен бути підтверджений відповідними документами (статутами, положеннями, наказами, довіреностями, трудовими договорами тощо), які відповідно до ст. 98 КПК України визнаються матеріальними об'єктами, що містять відомості про обставини, які підлягають доказуванню, і можуть виступати речовими доказами у кримінальному провадженні.

Таким чином, встановлення факту вчинення кримінального правопорушення уповноваженою особою, визначення його об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також підтвердження статусу такої особи як суб'єкта, який діє від імені та/або в інтересах юридичної особи, утворюють базову групу обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Водночас, спеціальний порядок передбачений главою 37-1 КПК України не деталізує: механізм встановлення статусу уповноваженої особи; критерії доведення обсягу її повноважень; межі відповідальності юридичної особи за дії посадових осіб. На практиці такі прогалини зумовлюють труднощі щодо: доказування наданих повноважень; розмежування службової ініціативи та дій в інтересах юридичної особи; встановлення причинного зв'язку між порушенням обов'язків і кримінальним правопорушенням.

Організаційно-правова форма юридичної особи. Згідно зі ст. 80 ЦК України юридична особа є організацією, створеною та зареєстрованою у встановленому

законом порядку [166]. Отже, вже на початковому етапі доказування необхідним є підтвердження самого факту існування юридичної особи як суб'єкта права, її державної реєстрації, правоздатності та дієздатності. Такі відомості встановлюються шляхом дослідження установчих документів, відомостей з Єдиного державного реєстру, рішень засновників тощо, які відповідно до ст. 98 КПК України можуть виступати доказами у кримінальному провадженні.

Разом із тим значення організаційно-правової форми виходить за межі формального підтвердження статусу суб'єкта. Зокрема, у ст. 96-4 КК України безпосередньо визначене коло юридичних осіб, до яких можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, залежно від підстав, передбачених ст. 96-3 КК України. Зокрема: 1) у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України (корупційні кримінальні правопорушення та пов'язані з незабезпеченням антикорупційних обов'язків), заходи можуть застосовуватися до підприємств, установ чи організацій, за винятком державних органів, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, організацій, що повністю утримуються за рахунок бюджету, фондів соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій; 2) у випадках, передбачених пунктами 3–6 ч. 1 ст. 96-3 КК України (злочини терористичного характеру, проти основ національної безпеки, миру та безпеки людства тощо), заходи кримінально-правового характеру можуть застосовуватися до суб'єктів приватного та публічного права – як резидентів, так і нерезидентів України, включаючи державні органи, органи місцевого самоврядування, фонди та міжнародні організації [69; 98, с. 203].

Таким чином, організаційно-правова форма безпосередньо впливає на можливість або неможливість застосування до конкретної юридичної особи відповідного заходу кримінально-правового характеру. Невстановлення цієї обставини або її неправильне визначення може призвести до незаконного притягнення суб'єкта до відповідальності або, навпаки, до безпідставного звільнення від неї.

Окремого значення набуває положення ч. 2 ст. 96-4 КК України щодо юридичних осіб, у яких держава або суб'єкт державної власності володіє часткою понад 25% або здійснює ефективний контроль. У таких випадках юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, учиненим державою чи суб'єктами державного управління. Отже, встановлення структури власності та контролю також входить до предмета доказування.

Крім того, ч. 3 ст. 96-4 КК України передбачає можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до правонаступників у разі реорганізації юридичної особи. Відтак доказуванню підлягають обставини реорганізації, правонаступництва, переходу майна, прав і обов'язків, пов'язаних із кримінальним правопорушенням. Це має принципове значення для недопущення уникнення відповідальності шляхом зміни організаційно-правової форми чи реорганізаційних процедур.

Отже, встановлення організаційно-правової форми юридичної особи в межах предмета доказування виконує щонайменше три функції:

1. підтверджує існування суб'єкта, до якого потенційно можуть бути застосовані заходи;
2. визначає допустимість застосування конкретних заходів відповідно до ст. 96-4 КК України;
3. забезпечує правильну кваліфікацію правонаступництва, структури власності та системи управління.

У сукупності ця обставина має не лише формальний, а й матеріально-правовий характер, оскільки без її встановлення неможливо вирішити питання про межі та законність застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Статус та обсяг повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи. Відповідно до примітки до ст. 96-3 КК України уповноваженою особою юридичної особи є фізична особа, яка відповідно до

закону, установчих документів чи договору має право діяти від її імені. Отже, кримінальний закон прямо пов'язує можливість застосування заходів кримінально-правового характеру з доведенням того, що кримінальне правопорушення вчинене саме суб'єктом, наділеним належними представницькими повноваженнями.

Без встановлення належного статусу фізичної особи як уповноваженої неможливо обґрунтувати наявність матеріально-правових підстав, передбачених ст. 96-3 КК України, а відтак – і саму можливість застосування до юридичної особи штрафу, ліквідації чи спеціальної конфіскації (ст. 96-1, 96-2 КК України).

Доказування цієї обставини ґрунтується на комплексному використанні процесуальних засобів, передбачених КПК України (ст. 84, 91, 92, 98 КПК України), і охоплює три основні напрями:

– встановлення, вилучення та дослідження документів, які підтверджують: наявність представницьких повноважень; здійснення дій від імені та/або в інтересах юридичної особи; зв'язок між вчиненим кримінальним правопорушенням і реалізацією цих повноважень;

– отримання показань учасників кримінального провадження (керівників, засновників, працівників, контрагентів та ін.), які можуть підтвердити або спростувати факт уповноваження та характер здійснених дій;

– використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, що дозволяють встановити фактичний характер взаємодії особи з юридичною особою та спрямованість її дій.

Документи, які підтверджують повноваження, відповідно до ст. 98 КПК України є матеріальними об'єктами, що містять відомості, які можуть бути використані як докази, і можуть набувати статусу речових доказів.

Перелік документів, що підлягають дослідженню, залежить від характеру інкримінованого кримінального правопорушення. Наприклад, до змісту ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [123] вбачається, що такими документами можуть бути:

1) заповнена реєстраційна картка на проведення державної реєстрації

юридичної особи, до якої може бути подана як додаток заява щодо обрання юридичною особою Спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику;

2) примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;

3) два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів – один примірник);

4) документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи; у разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа;

5) у разі державної реєстрації фермерського господарства крім документів додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю, або копія Державного акта на право постійного користування землею засновником, або копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди;

6) у разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру;

7) якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються засновником останньої, додатково пред'являється його паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця, якщо особою, уповноваженою засновником (засновниками) юридичної особи, - пред'являється її паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця та надається документ, що засвідчує її повноваження, а в разі подання електронних

документів документ, що засвідчує повноваження цієї особи, в електронній формі залучається до вищезгаданих документів [132].

Обсяг повноважень і принцип ототожнення. У межах кримінальних проваджень щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації вирішальне значення має встановлення не лише формального статусу фізичної особи як уповноваженої, а й реального обсягу її повноважень. Представник юридичної особи може вчиняти юридично значущі дії виключно в межах компетенції, визначеної законом, установчими документами, актом органу юридичної особи або договором (ст. 237, 1000 ЦК України; примітка до ст. 96-3 КК України). Як слушно зазначається в науковій літературі, повноваження є суб'єктивним правом представника вчиняти правомірні юридичні дії від імені особи, яку він представляє [121].

У цьому контексті застосовується так званий принцип ототожнення, відповідно до якого дії уповноваженої особи, вчинені в межах наданої компетенції або такі, що фактично відповідають усталеній практиці управління юридичною особою, ототожнюються з волею самої юридичної особи. Саме через такий механізм відбувається перенесення кримінально-правових наслідків із фізичної особи на юридичну особу в межах конструкції, передбаченої ст. 96-3 КК України.

Відтак у межах предмета доказування необхідно встановити: наявність правового зв'язку між фізичною особою та юридичною особою (службові, трудові, договірні чи інші представницькі відносини); джерело виникнення повноважень (закон, установчі документи, акт органу управління, договір, довіреність); конкретний обсяг повноважень, наданих особі; відповідність інкримінованих дій межах цієї компетенції; спрямованість дій на реалізацію інтересів юридичної особи (а не виключно особистих інтересів представника).

Лише за умови доведення зазначених елементів можливо обґрунтовано констатувати, що кримінальне правопорушення було вчинене саме від імені та/або в інтересах юридичної особи, що становить обов'язкову матеріально-

правову передумову застосування до неї заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Характер, спосіб та правова кваліфікація кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України. У межах кримінальних проваджень щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації ключовою є відповідність діяння конкретному складу кримінального правопорушення, прямо передбаченому переліком ст. 96-3 КК України, а також встановлення способу його вчинення (від імені юридичної особи чи від імені та в її інтересах). Саме правова кваліфікація, підкріплена належними доказами, визначає: (1) можливість застосування заходів; (2) межі предмета доказування; (3) прийняття процесуальних рішень (зокрема, внесення відомостей щодо юридичної особи до ЄРДР згідно з ч. 8 ст. 214 КПК України; підстави закриття провадження – ч. 3 ст. 284 КПК України).

Доведення цієї обставини фактично зводиться до відмежування трьох законодавчих конструкцій ст. 96-3 КК України:

1. «вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи» (зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України – коли законом прямо встановлено саме формулу «від імені»);

2. «вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи» (пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96-3 КК України – коли додатково підлягає доказуванню критерій «інтересу»);

3. «незабезпечення виконання антикорупційних обов'язків..., що призвело до вчинення кримінального правопорушення» (п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України – модель відповідальності юридичної особи через організаційну бездіяльність/дефект комплаєнсу, який каузально зумовив вчинення визначених законом кримінальних правопорушень).

Таким чином, спосіб вчинення (від імені / від імені та в інтересах / через незабезпечення антикорупційних обов'язків) виступає не «описовим» елементом, а кваліфікуючим критерієм для визначення обсягу доказування та меж кримінально-правового впливу.

Однак, наприклад, глава 37-1 КПК України не розкриває критеріїв доведення «інтересу юридичної особи»; не встановлює способів встановлення вигоди чи потенційної вигоди; не конкретизує вимоги до доказів організаційної вини. Власне законодавчий орієнтир щодо змісту «інтересу» задає примітка 2 до ст. 96-3 КК України, яка пов'язує «вчинення в інтересах юридичної особи» з тим, що діяння: призвело до отримання неправомірної вигоди юридичною особою або створило умови для її отримання; та/або було спрямоване на ухилення від передбаченої законом відповідальності [69]. З огляду на це, доведення «інтересу» вимагає встановлення вектору умислу уповноваженої особи: не лише вчинення діяння як такого, а цілеспрямованого досягнення (або підготовки до досягнення) вигоди/преференцій для юридичної особи.

Окремого доказового аналізу потребує ситуація, коли уповноважена особа формально діяла від імені та навіть декларувала інтереси юридичної особи, однак органи управління (правління, загальні збори тощо) не схвалили відповідні дії або, навпаки, вчинили дії, що свідчать про їх прийняття.

У цивільному праві близьку конструкцію містить ст. 241 ЦК України: правочин, вчинений із перевищенням повноважень, породжує наслідки для особи, яку представляють, лише за умови наступного схвалення [166]. У кримінально-правовій площині механічне перенесення цієї моделі є неможливим, однак як доказовий орієнтир вона може бути використана для оцінки поведінки юридичної особи: чи мала місце активна «ратифікація» (прийняття до виконання, використання результатів, прикриття), чи навпаки – своєчасна негативна реакція (внутрішнє розслідування, повідомлення, відсторонення, розірвання відносин тощо).

Разом із тим, аби уникнути підміни причинно-наслідкового зв'язку «реакцією на ризик відповідальності», обґрунтованою є позиція, що оцінка поведінки юридичної особи має здійснюватися з урахуванням моменту, коли їй стало відомо про кримінально-правові ризики, зокрема у зв'язку з процесуальними подіями провадження (внесенням відомостей до ЄРДР, повідомленням про підозру, повідомленням юридичної особи відповідно до ч. 8

ст. 214 КПК України) [72; 130]. Запізнілі реакції можуть мати значення для індивідуалізації заходів (ст. 96-10 КК України), але потребують критичної доказової оцінки щодо їх реальної превентивної природи.

КК України прямо передбачає окрему ситуацію, коли юридична особа підлягає заходам не через активні дії «в інтересах», а через незабезпечення виконання обов'язків щодо запобігання корупції, що призвело до вчинення визначених законом злочинів (п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України). Буквальне тлумачення цієї конструкції дає підстави виділити сукупність необхідних умов:

а) наявність юридично визначеного обов'язку щодо вжиття антикорупційних заходів, покладеного законом або установчими документами на уповноважену особу юридичної особи;

б) факт незабезпечення виконання цих обов'язків (організаційний дефект комплаєнсу, формальність програми, відсутність контролю, неефективність процедур тощо);

в) каузальний зв'язок: саме це незабезпечення призвело до вчинення злочинів із переліку п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України (зокрема, ст. 209, 306, ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. 369, 369-2 КК України) [69].

Ступінь тяжкості кримінального правопорушення та ступінь реалізації злочинного наміру. У кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації ступінь тяжкості кримінального правопорушення і ступінь злочинного наміру набувають самостійного доказового значення, оскільки безпосередньо впливають на індивідуалізацію виду та розміру заходу. Так, за ст. 12 КК України тяжкість кримінального правопорушення формально визначається за критерієм санкції відповідної статті Особливої частини КК України, тоді як ст. 96-10 КК України прямо зобов'язує суд у разі застосування заходів до юридичної особи враховувати, зокрема, ступінь тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого її уповноваженою особою, та ступінь здійснення злочинного наміру, поряд із розміром шкоди, характером і

розміром неправомірної вигоди та вжитими юридичною особою заходами запобігання кримінальному правопорушенню.

Другий елемент – ступінь здійснення злочинного наміру – має кримінально-правову природу та пов'язаний передусім зі стадіями вчинення кримінального правопорушення (готування, замах) і з конструкціями, в яких значення набуває єдність умислу (зокрема, при продовжуваному кримінальному правопорушенні). Так, ч. 2 ст. 32 КК України встановлює, що повторність відсутня при вчиненні продовжуваного кримінального правопорушення, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. При призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення суд, відповідно до ч. 1 ст. 68 КК України, має враховувати, серед іншого, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, з яких таке не було доведено до кінця, хоча закон прямо не розкриває змісту цих понять. У доктрині слушно підкреслюється, що «злочинний намір» як психічна установка має відображати усвідомлення об'єкта посягання та необхідних дій для досягнення результату, зокрема, О. О. Дудоров визначає його як стадію вольового процесу, що виникає до вчинення діяння (або першого з низки тотожних діянь), коли особа чітко усвідомлює об'єкт і те, які дії потрібні для реалізації наміру [41, с. 48]. Відтак у доказовому плані «ступінь здійснення» доцільно встановлювати через інтенсивність і обсяг реалізованих дій, етап, на якому реалізацію було перервано, а також через фактичну наближеність до злочинного результату, що має значення для оцінки суспільної небезпечності та індивідуалізації кримінально-правового впливу.

Наявність, характер і розмір неправомірної вигоди. Спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України) та визначення розміру штрафу безпосередньо залежать від встановлення факту отримання або можливості отримання юридичною особою неправомірної вигоди. Доказування включає фінансово-економічні експертизи, аналіз бухгалтерських документів, конвертації коштів тощо [19]. Наявність неправомірної вигоди є матеріальною підставою застосування спеціальної конфіскації.

Вжиті юридичною особою заходи внутрішнього контролю. Ст. 96-10 КК України передбачає врахування судом заходів, ужитих юридичною особою для запобігання злочину. Наявність ефективної комплаєнс-системи, внутрішніх антикорупційних процедур, контролюючих механізмів може впливати на вид та обсяг застосованого заходу або навіть на питання про звільнення від його застосування.

Причинно-наслідковий зв'язок між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи. Необхідно довести, що діяння уповноваженої особи було вчинене саме від імені та/або в інтересах юридичної особи, а наслідки (одержання вигоди, шкода третім особам, підриг ділової репутації тощо) пов'язані з її діяльністю. Відсутність такого зв'язку виключає можливість застосування заходів.

Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів або закриття провадження. Встановлення таких обставин безпосередньо впливає з принципу законності (ст. 9 КПК України) та кореспондує із загальними засадами доказування, визначеними у ст. 91 КПК України, яка орієнтує органи досудового розслідування та суд не лише на доведення вини, а й на з'ясування обставин, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження.

Спеціальною нормою є абз. 1 ч. 3 ст. 284 КПК України, згідно з яким провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі: встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру; закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи; ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи [72].

Таким чином, законодавець закріплює похідний характер відповідальності юридичної особи від кримінально-правової оцінки діяння її уповноваженої особи. Якщо у діях фізичної особи відсутній склад злочину або її виправдано, матеріально-правова підстава для застосування заходів до юридичної особи відпадає автоматично.

При цьому закриття провадження щодо уповноваженої особи може мати як реабілітуючі, так і нереабілітуючі підстави (ч. 1, 2 ст. 284 КПК України), однак у будь-якому випадку воно унеможлиблює подальше провадження щодо юридичної особи, оскільки відсутній юридичний факт, з яким КК України пов'язує можливість застосування заходів (ст. 96-3 КК України).

Окремою підставою є звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру, передбачене ст. 96-5 КК України. Йдеться насамперед про вплив строків давності з дня вчинення уповноваженою особою злочину, визначеного ст. 96-3 КК України, до дня набрання вироком законної сили – за умови, що перебіг давності не переривався.

З огляду на це, у межах предмета доказування слід встановити: дату вчинення кримінального правопорушення уповноваженою особою; категорію кримінального правопорушення (для визначення відповідного строку давності); обставини, що могли перервати або зупинити перебіг давності; момент набрання вироком законної сили.

Наявність підстав, передбачених ст. 96-5 КК України, логічно має зумовлювати ухвалення судом рішення про закриття кримінального провадження щодо юридичної особи та її звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру. У доктрині обґрунтовується доцільність уточнення ч. 3 ст. 284 КПК України з метою прямого відображення цієї процесуальної моделі.

До обставин, що виключають можливість застосування заходів, належить також невідповідність юридичної особи критеріям суб'єкта, визначеним у ст. 96-4 КК України. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 96-4 КК України у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, заходи не можуть застосовуватися до окремих суб'єктів публічного права (державні органи, органи місцевого самоврядування, організації, що повністю утримуються за рахунок бюджету тощо). У науковій літературі зазначається, що такі обставини є факторами кримінально-правової недопустимості застосування заходів. Вони становлять передбачені КК України юридичні факти, які унеможлиблюють застосування

штрафу, ліквідації чи інших заходів щодо певних категорій юридичних осіб [176, с. 231–232].

Особливе місце посідають обставини, пов'язані з міжнародно-правовими імунітетами. Відповідно до Конвенції про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 року (ратифікована Україною 13 квітня 1966 р.), спеціалізовані установи ООН та їх активи користуються імунітетом від будь-якої форми судового втручання, за винятком випадків добровільної відмови від імунітету [62, с. 107–108].

Як слушно зазначає О. О. Житний, така «кримінально-правова недоторканість» ґрунтується на нормах міжнародного права, визнаних Україною, навіть якщо вона прямо не деталізована у КК України [42, с. 57–58]. Отже, у випадку, коли юридична особа має міжнародно-правовий імунітет, застосування до неї заходів кримінально-правового характеру є недопустимим, що підлягає встановленню у межах доказування.

Отже, підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття кримінального провадження становлять самостійну групу обставин предмета доказування, спрямовану на перевірку допустимості кримінально-правового впливу. Вони охоплюють: спливі строків давності (ст. 96-5 КК України), відсутність матеріально-правових підстав (ст. 96-3, 96-4 КК України), закриття провадження чи виправдання уповноваженої особи (ч. 3 ст. 284 КПК України), а також наявність міжнародно-правових імунітетів. Невстановлення або ігнорування цих обставин створює ризик незаконного застосування заходів, що суперечить принципам правової держави та стандартам справедливого судового розгляду.

Майновий стан юридичної особи. Майновий стан має значення для визначення пропорційності штрафу, можливості ліквідації, застосування спеціальної конфіскації чи грошової компенсації. Врахування цієї обставини забезпечує баланс між публічними інтересами та принципом справедливості, а також відповідає вимогам індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-10 КК України).

Таким чином, зазначені обставини утворюють цілісну, багаторівневу систему доказування і забезпечують законність, обґрунтованість та індивідуалізацію застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації відповідно до КК України та КПК України.

Підводячи підсумки варто наголосити, що предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має складну, багаторівневу та варіативну структуру, зумовлену кримінально-правовими підставами, визначеними ст. 96-3 та 96-4 КК України. Його зміст не є універсальним і модифікується залежно від конкретного різновиду підстави притягнення юридичної особи до кримінально-правового впливу: положення ч. 1 ст. 96-3 КК України фактично формують чотири самостійні моделі доказування, а ч. 3 ст. 96-4 КК України – додатковий, п'ятий різновид, пов'язаний із правонаступництвом. У зв'язку з цим предмет доказування у зазначеній категорії проваджень слід розглядати як системно організовану сукупність взаємопов'язаних фактів, встановлення яких відбувається у визначеній процесуальній послідовності, де доведення первинних обставин (наявність складу злочину у діях уповноваженої особи) обумовлює доцільність подальшого з'ясування похідних.

Специфіка доказування у таких провадженнях проявляється у його похідному характері: встановлення обставин, що стосуються юридичної особи, можливе лише за умови доведення ознак кримінального правопорушення у діях її уповноваженої особи, а припинення провадження щодо фізичної особи, як правило, виключає необхідність подальшого доказування стосовно юридичної особи. Водночас доведення підстав притягнення уповноваженої особи до кримінальної відповідальності виступає лише первинним етапом, який відкриває можливість встановлення додаткових, порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, що визначають вид, межі та обсяг кримінально-правового впливу.

У межах таких проваджень, поряд із загальними обставинами, передбаченими ст. 91 КПК України, підлягають встановленню спеціальні обставини, зокрема: організаційно-правова форма юридичної особи; статус і обсяг повноважень уповноваженої особи; характер, спосіб та правова кваліфікація кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України; ступінь тяжкості кримінального правопорушення та ступінь реалізації злочинного наміру; наявність і розмір неправомірної вигоди; вжиті заходи внутрішнього контролю; причинно-наслідковий зв'язок між діями фізичної особи та наслідками для юридичної особи; підстави для звільнення від застосування заходів або закриття провадження; майновий стан юридичної особи. Така сукупність обставин обґрунтовує доцільність нормативного закріплення їх у вигляді окремої ст. 91-1 КПК України [119].

Разом із тим спеціальний порядок кримінального провадження, передбачений главою 37-1 КПК України, хоча й забезпечує процесуальну форму реалізації матеріально-правових підстав відповідальності юридичних осіб, не містить належної конкретизації механізмів доказування майнових обставин, пов'язаних із спеціальною конфіскацією. Відсутність спеціальних правил щодо встановлення зв'язку активів із кримінальним правопорушенням, доведення їх злочинного походження, визначення фактичного контролю, а також особливостей доказування електронних і складних корпоративних активів зумовлює підвищену складність правозастосування та потребує подальшого вдосконалення нормативного регулювання.

Таким чином, характеристика обставин, що підлягають доказуванню у зазначеній категорії проваджень, свідчить про формування самостійного, спеціалізованого різновиду предмета доказування у кримінальному процесі, який поєднує матеріально-правові й процесуальні елементи та потребує системного нормативного уточнення з метою забезпечення єдності судової практики та дотримання принципу законності.

Висновки до розділу 2

1. Системний аналіз підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації дозволяє дійти висновку, що їх нормативна конструкція має комплексний, міжгалузевий характер, який поєднує матеріально-правові та процесуальні елементи в єдиному механізмі кримінально-правового впливу. Матеріально-правові підстави заходів кримінально-правового характеру, закріплені у ст. 96-3 КК України, визначають юридичні факти та умови виникнення квазікримінальної відповідальності юридичної особи через дії її уповноважених суб'єктів, тоді як процесуальні підстави, передбачені ст. 483-1 КПК України, формують спеціальний порядок реалізації такої відповідальності у кримінальному провадженні. Співвідношення загальних і спеціальних підстав характеризується функціональною субординацією: матеріальна норма визначає зміст відповідальності, а процесуальна – забезпечує її реалізацію, при цьому спеціальна конфіскація виступає окремим інструментом відновлювально-компенсаційного впливу, що має як самостійні підстави застосування, так і тісний зв'язок із доказуванням протиправного походження майна. Така багаторівнева конструкція зумовлює необхідність чіткої класифікації підстав на кримінально-правові та кримінально-процесуальні, загальні й спеціальні, а також на підстави виникнення та реалізації відповідальності.

У системі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб спеціальна конфіскація посідає особливе місце як самостійна майнова форма кримінально-правового впливу, спрямована на вилучення у дохід держави майна, отриманого внаслідок кримінального правопорушення, доходів від такого майна, а також майна, використаного або призначеного для його вчинення. Її застосування обумовлюється наявністю встановлених законом підстав, визначених ст. 96-1 та 96-2 КК України, і перебуває у функціональному зв'язку з положеннями ст. 96-3 КК України у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено від імені та/або в інтересах юридичної особи.

Спеціальна конфіскація має самостійний характер і не залежить від призначення штрафу або ліквідації, а її матеріальною підставою є доведення факту отримання неправомірної вигоди, створення умов для її отримання, за відсутності обставин, що унеможливають застосування такого заходу.

2. Проведений аналіз обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації дозволяє стверджувати, що предмет доказування у такій категорії проваджень не має універсальної моделі та варіюється залежно від конкретної підстави, визначеної п. 1 ч. 1 ст. 96-3, п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, пп. 4–6 ч. 1 ст. 96-3 КК України, ч. 3 ст. 96-4 КК України та ч. 1 ст. 96-2 КК України. Тому, предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації слід розглядати як структуровану систему взаємопов'язаних обставин, встановлення яких відбувається у визначеній процесуальній послідовності, за якої доведення або спростування первинних обумовлює доцільність доказування подальших.

Специфіка доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації полягає у її похідному характері: встановлення відповідних обставин можливе лише за наявності ознак кримінального правопорушення у діях уповноваженої особи, а припинення провадження щодо фізичної особи за загальним правилом позбавляє сенсу подальше доказування стосовно юридичної особи. Водночас існування підстав притягнення уповноваженої особи до кримінальної відповідальності виступає передумовою встановлення додаткових, порівняно зі ст. 91 КПК України, обставин, що зумовлює формування особливого різновиду предмета доказування, а його процесуальна реалізація відбувається з урахуванням вимог глави 37-1 КПК України, яка визначає особливості здійснення кримінального провадження щодо юридичних осіб та забезпечує узгодженість матеріально-правових і процесуальних підстав

застосування відповідних заходів, однак не містить чіткої нормативної конкретизації обставин, що підлягають доказуванню саме у спеціальному порядку.

Встановлено, що спеціальний порядок кримінального провадження, передбачений главою 37-1 КПК України, не забезпечує належної процесуальної деталізації механізмів доказування майнових обставин у кримінальних провадженнях щодо застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб. Відсутність спеціальних правил щодо встановлення зв'язку активів із кримінальним правопорушенням, доведення їх злочинного походження, визначення фактичного володіння або контролю, а також особливостей доказування електронних і складних корпоративних активів зумовлює підвищену складність правозастосування, формує ризики неоднакової судової практики та об'єктивно свідчить про потребу вдосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

РОЗДІЛ 3.
ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА
СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

3.1. Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом проведення процесуальних дій

У межах кримінального процесу доказування забезпечує правомірність, обґрунтованість та справедливість ухвалення процесуальних рішень. У кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації така діяльність набуває підвищеної складності з огляду на специфіку правової природи таких заходів, поєднання кримінально-правових і кримінальних процесуальних аспектів відповідальності, необхідність встановлення зв'язку між протиправними діями уповноваженої фізичної особи та інтересами юридичної особи, а також доведення підстав для застосування передбачених законом обмежень майнового характеру.

Як зазначалося у попередніх підрозділах, докази як базова категорія кримінального судочинства виконують функцію інструменту пізнання фактичних обставин та водночас засобу їх процесуального підтвердження. Сучасна концепція доказового права, стверджують науковці-процесуалісти, зорієнтована на забезпечення відповідності кримінального провадження конституційним засадам, що гарантують права і свободи людини і громадянина, зумовлює потребу переосмислення теоретичних і методологічних підходів до оцінки доказів та визначення їх допустимості, належності й достовірності [21].

У кримінальному провадженні будь-які фактичні дані набувають доказового значення лише за умови їх належної процесуальної форми: вони мають бути здобуті уповноваженим суб'єктом, зафіксовані у встановленому законом порядку, перевірені та оцінені у сукупності з іншими доказами. Закон визначає систему процесуальних дій та порядок їх проведення, результати яких можуть становити підґрунтя для прийняття судового рішення. Відомості, отримані поза межами передбачених законом процедур або без належного документування відповідно до вимог процесуальної форми, позбавляються юридичної сили та не можуть використовуватися як засоби кримінально-процесуального пізнання обставин, що входять до предмета доказування [44, с. 8].

Отже, доказування не зводиться до загального процесу пізнання, який може здійснюватися з будь-яких джерел та будь-якими способами, а є спеціально регламентованою законом пізнавальною діяльністю, що передбачає використання виключно визначених процесуальних джерел і засобів. Важливою складовою цієї діяльності є засвідчувальний аспект, який полягає у процесуальному закріпленні отриманих даних з метою підтвердження їх достовірності та правильності сформульованих на їх основі висновків [92].

Раціонально організована діяльність сторони обвинувачення – прокурора, слідчого, а також інших уповноважених суб'єктів – у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має бути спрямована на всебічне, повне й неупереджене встановлення обставин, що становлять предмет доказування. Ефективність такого процесу значною мірою визначається врахуванням конкретної процесуальної ситуації, правильним визначенням обсягу обставин, що підлягають доведенню відповідно до підстав, передбачених кримінальним законом, а також належним проведенням передбачених КПК України процесуальних дій.

Збирання доказів є складовою доказування та має визначальне значення для реалізації завдань кримінального провадження. Питання сутності, меж та

способів збирання доказів тривалий час перебувають у центрі уваги кримінальної процесуальної науки, однак відсутня єдність щодо тлумачення змісту категорії «збирання доказів». Частина науковців визначає його як діяльність, спрямовану на виявлення, фіксацію, вилучення та забезпечення збереження об'єктів, здатних набувати доказового значення у кримінальному провадженні [13, с. 115]. Інші дослідники розширюють таке розуміння, доповнюючи перелік відповідних дій дослідженням отриманих відомостей [151, с. 147]. Водночас у науковій літературі обґрунтовується підхід, за яким збирання доказів охоплює їх пошук, одержання, процесуальне закріплення, розгляд і перевірку та розглядається як регламентована кримінальним процесуальним законом система дій, що полягає у виявленні, фіксації, дослідженні та збереженні фактичних даних певного характеру [159, с. 302].

Попри різноманітність концептуальних підходів, усі вони ґрунтуються на спільному методологічному підґрунті та акцентують на складній, багатокомпонентній природі процесу збирання доказів. Узагальнення наукових позицій дає підстави стверджувати, що структурно такий процес включає взаємопов'язані етапи: виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження фактичних даних, які потенційно мають доказове значення для встановлення обставин, що входять до предмета доказування у конкретному кримінальному провадженні, зокрема щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Кожен із зазначених етапів потребує належного організаційного, методичного й технічного забезпечення. Йдеться, зокрема, й про застосування криміналістичних засобів, спеціальних знань, техніко-криміналістичних прийомів і методів, що забезпечують не лише виявлення інформації з доказовим потенціалом, а й її об'єктивне, повне та точне закріплення [64]. Водночас принциповим є положення про те, що під час збирання йдеться не про докази у процесуальному значенні, а про фактичні дані, які лише після дотримання встановленої законом процедури, їх перевірки та оцінки можуть набути статусу допустимих доказів і бути використані при ухваленні процесуальних рішень.

Як стверджують Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський, фіксація посідає особливе місце під час доказування, оскільки саме вона забезпечує трансформацію отриманої інформації у процесуально оформлену форму. За своєю сутністю фіксація є діяльністю, спрямованою на закріплення відомостей про об'єкти, що мають значення для кримінального провадження, у процесуальних документах та додатках до них. У такий спосіб відбувається надання фактичним даним нормативно визначеної форми відповідно до вимог кримінального процесуального закону [36].

Процес формалізації доказової інформації здійснюється з дотриманням процесуальних приписів та із застосуванням технічних засобів фіксації й криміналістичних прийомів, спрямованих на максимально повне, точне й об'єктивне відображення властивостей об'єкта, що підлягає закріпленню. Повнота та достовірність такого відображення обумовлюються як умовами проведення процесуальної дії, так і адекватністю обраних технічних засобів. Саме тому криміналістика розробляє науково обґрунтовані рекомендації щодо використання фотографування, відеозапису, складання схем, протоколювання, вимірювань та інших способів фіксації з метою забезпечення наочності, відтворюваності та ідентифікаційного потенціалу об'єктів доказування [64].

У свою чергу, у кримінальному процесуальному аспекті фіксація розглядається як прояв засвідчувальної функції суб'єкта доказування, тобто уповноважених осіб, наділених процесуальною компетенцією щодо здійснення дій зі збирання доказів. При цьому предметом фіксації виступають не лише самі фактичні дані, а й відомості про умови їх отримання, джерела походження, способи виявлення, вилучення та дослідження, що має істотне значення для подальшої перевірки допустимості та достовірності доказової інформації.

Суттєвою складовою доказування виступає вилучення фактичних даних, що забезпечує їх належне збереження та подальше використання під час досудового розслідування і судового розгляду. У більшості випадків вилучення здійснюється в межах проведення процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального

провадження), однак не виключається й можливість добровільного подання предметів і документів учасниками кримінального провадження, зокрема підозрюваними, їх захисниками чи іншими суб'єктами.

Разом із тим у практиці трапляються ситуації, коли вилучення речового доказу ускладнено або об'єктивно неможливо. За відсутності можливості фактичного вилучення об'єкт може бути залишений за місцем виявлення за умови вжиття належних заходів щодо його збереження. Такими заходами можуть бути опечатування приміщень, передача майна на відповідальне зберігання під розписку, встановлення фізичної охорони чи інші організаційно-правові механізми, спрямовані на недопущення втрати, пошкодження або зміни властивостей доказу до моменту його дослідження судом чи повторної експертної перевірки.

Отже, фіксація і вилучення перебувають у тісному функціональному взаємозв'язку, оскільки забезпечують процесуально належне закріплення та збереження фактичних даних. Лише за умови дотримання вимог кримінального процесуального закону результати таких дій можуть набути статусу допустимих доказів і бути використані при ухваленні процесуальних рішень.

Водночас слід ураховувати, що на момент прийняття рішення про початок досудового розслідування у розпорядженні слідчого чи прокурора, як правило, відсутні докази у їх процесуальному значенні. Формування доказової бази розпочинається лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР, а тому саме рішення про початок розслідування не потребує попереднього підтвердження доказами. Обґрунтовано зазначається, що кримінальний процесуальний закон визначає підставою для початку досудового розслідування наявність достатніх даних, які вказують на ознаки кримінального правопорушення, тобто на його суспільну небезпечність, протиправність, винуватість і караність. На цьому етапі допустимим є оперування ймовірним знанням, що зумовлено об'єктивною неможливістю встановлення достовірних фактів до проведення необхідних процесуальних дій [113, с. 379-380].

Законодавча конструкція передбачає встановлення обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, не конкретизуючи при цьому ані кількісних, ані якісних параметрів таких ознак і не вимагаючи повного доведення складу кримінального правопорушення на початку розслідування.

Особливості ініціювання та здійснення провадження щодо юридичної особи безпосередньо пов'язані з доказуванням підстав щодо застосування до неї заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК України відомості про юридичну особу, щодо якої можуть бути застосовані такі заходи, підлягають внесенню слідчим або прокурором до ЄРДР невідкладно після вручення повідомлення про підозру фізичній особі у вчиненні від імені та в інтересах цієї юридичної особи одного із кримінальних правопорушень, прямо визначених кримінальним законом (зокрема, передбачених ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1, 2 ст. 368-4, 369, 369-2, 436, 437–439, 442, 442-1, 444, 447, 258–258-6 КК України, а також окремих злочинів проти статевої свободи та недоторканості дитини у випадках їх вчинення стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи) [69].

Таким чином, процесуальною передумовою внесення відповідних відомостей до ЄРДР є наявність процесуального рішення про повідомлення про підозру фізичній особі, дії якої інкримінуються як такі, що вчинені від імені та в інтересах юридичної особи. Саме цей юридичний факт зумовлює виникнення обов'язку сторони обвинувачення ініціювати паралельне провадження щодо юридичної особи як самостійного суб'єкта застосування заходів кримінально-правового характеру. Про внесення таких відомостей слідчий або прокурор зобов'язаний письмово повідомити юридичну особу не пізніше наступного робочого дня, що забезпечує реалізацію принципів змагальності, поінформованості та права на захист.

Нормативна конструкція ч. 8 ст. 214 КПК України імперативно визначає, що кримінальне провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому фізичній особі повідомлено

про підозру й означає, що доказування підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації не є ізольованим процесом, а інтегрується у загальну систему доказування у кримінальному провадженні. У межах такої процесуальної моделі сторона обвинувачення зобов'язана довести не лише факт вчинення кримінального правопорушення та винуватість конкретної фізичної особи, а й наявність передбачених кримінальним законом умов відповідальності юридичної особи, зокрема зв'язок між протиправним діянням і її інтересами, характер повноважень відповідної службової особи, а також використання організаційної структури юридичної особи для досягнення злочинної мети.

Процесуальною підставою для вручення повідомлення про підозру, що зумовлює внесення відомостей щодо юридичної особи до ЄРДР, відповідно до ч. 1 ст. 276 КПК України є: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання щодо особи одного із запобіжних заходів, передбачених КПК України; 3) наявність достатніх доказів для обґрунтованої підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [72].

У контексті досліджуваної проблематики особливого значення набуває третя підстава – наявність достатніх доказів для підозри, оскільки саме вона відображає тісний зв'язок між початковим етапом доказування та процесуальним рішенням про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Достатність доказів на цій стадії означає наявність сукупності фактичних даних, отриманих у передбаченому законом порядку, які об'єктивно вказують на ймовірність вчинення особою кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. Водночас така сукупність не ототожнюється з доведеністю вини у судовому розумінні, а має характер обґрунтованої процесуальної підозри [78, с. 123]. Варто відзначити, що ст. 112 КПК України передбачено зміст повідомлення, проте не закріплено положення щодо обов'язкового зазначення кваліфікації кримінального правопорушення, а відтак зі змісту ч. 8 ст. 214 КПК України (в частині письмового повідомлення

юридичної особи про внесення відомостей до ЄРДР) не зрозуміло, які обов'язкові відомості необхідно у ньому відображати, а тому у більшості випадків правозастосовні органи використовують порядок повідомлення, визначений ст. 112 КПК України.

У ході проведеного дослідження встановлено, що повідомлення про підозру у кримінальних провадженнях, що можуть зумовити застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, повинно містити комплекс фактичних даних, які одночасно обґрунтовують як наявність у діях фізичної особи складу конкретного кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України, так і встановлення передбачених ст. 96-3 КК України умов притягнення до кримінально-правових наслідків юридичної особи. Зокрема, у такому повідомленні мають бути відображені: а) формально-процесуальні складові: прізвище та посаду слідчого або прокурора, який здійснює відповідне процесуальне рішення; найменування (номер) кримінального провадження; повні відомості про юридичну особу (найменування, код ЄДРПОУ, юридична адреса); анкетні дані уповноваженої особи юридичної особи (прізвище, ім'я, дата і місце народження, місце проживання, посада); стислий, але достатній виклад фактичних обставин кримінального правопорушення із зазначенням часу, місця, способу та інших суттєвих даних, відомих на момент повідомлення; правову кваліфікацію діяння із зазначенням відповідної статті (частини статті) КК України; підставу внесення відомостей до ЄРДР щодо юридичної особи; роз'яснення права на залучення представника юридичної особи [105, с. 172].

Водночас із матеріально-правового (доказового) боку повідомлення повинно містити відомості, які обґрунтовують: наявність у діях особи складу кримінального правопорушення; дані, які підтверджують її правовий зв'язок із юридичною особою (службове становище, обсяг повноважень, характер представництва), що встановлюється на підставі статутних документів, трудових договорів, рішень органів управління чи інших доказів; фактичні обставини, які вказують, що кримінальне правопорушення вчинене від імені юридичної особи

або з використанням її організаційно-управлінських механізмів; докази того, що протиправні дії були вчинені в інтересах юридичної особи, а не виключно в особистих інтересах уповноваженої особи; відомості щодо наявності або відсутності в юридичній особі належної системи заходів із запобігання корупції, їх реального функціонування, ефективності та відповідності вимогам законодавства; конкретизація обов'язків уповноваженої особи у сфері запобігання корупції та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між їх невиконанням чи неналежним виконанням і вчиненням кримінального правопорушення.

Таким чином, повідомлення про підозру виконує подвійну функцію: з одного боку – забезпечує дотримання формальних гарантій кримінального провадження, а з іншого – обґрунтовує можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Отже, механізм внесення відомостей щодо юридичної особи до ЄРДР та подальше здійснення кримінального провадження стосовно неї формують окремий сегмент доказування, який реалізується шляхом проведення комплексу процесуальних дій, спрямованих на встановлення підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Саме з цього моменту доказування набуває подвійного характеру: з одного боку – щодо винуватості фізичної особи, з іншого – щодо юридичних фактів, які обумовлюють можливість застосування санкцій до юридичної особи як самостійного учасника кримінально-правових відносин.

Відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК України, ініціювання кримінального провадження щодо юридичної особи безпосередньо пов'язується з моментом вручення повідомлення про підозру уповноваженій фізичній особі у вчиненні кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах такої юридичної особи. Отже, вже на початковому етапі досудового розслідування орган досудового розслідування та прокурор зобов'язані сформулювати мінімально достатню сукупність допустимих доказів, яка дозволяє обґрунтовано повідомити особу про підозру. У подальшому доказування у кримінальному провадженні

щодо юридичної особи здійснюється у межах загальної доказової процедури, передбаченої КПК України, та спрямовується як на перевірку і процесуальну оцінку вже здобутих доказів, так і на встановлення обставин, визначених ст. 96-3 або ст. 483-1 КК України як підстав застосування заходів кримінально-правового характеру.

Перевірка зібраних доказів реалізується шляхом проведення комплексу процесуальних дій, зокрема оглядів речей і документів, які містять або зберегли сліди кримінального правопорушення, призначення та проведення судових експертиз, допитів свідків, підозрюваних та інших учасників провадження, тимчасового доступу до речей і документів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також шляхом логічного зіставлення та аналізу доказів у їх сукупності. Водночас перевірячі підлягають і докази, подані стороною захисту та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з метою спростування обґрунтованості підозри, доведення відсутності зв'язку між діями уповноваженої особи та інтересами юридичної особи або відсутності передбачених законом умов застосування до неї заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Чинний КПК України не встановлює алгоритму доказування обставин, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, що пояснюється закріпленою законодавцем моделлю похідного характеру відповідальності юридичної особи, яка процесуально нерозривно пов'язана з кримінальним провадженням щодо її уповноваженої фізичної особи. Відтак у разі неможливості притягнення останньої до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи відсутні й процесуальні передумови для застосування до такої юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Разом із тим зазначена модель викликає обґрунтовані дискусії з точки зору ефективності доказування на стадії досудового розслідування. Оскільки початок провадження щодо юридичної особи закон пов'язує виключно з повідомленням

про підозру її уповноваженій особі, до цього моменту орган досудового розслідування повинен не лише ідентифікувати конкретну фізичну особу як носія відповідних повноважень, але й зібрати достатній обсяг доказів для обґрунтованої підозри. На практиці це нерідко ускладнюється конспіративним характером злочинної діяльності, особливо у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) доходів, фінансування тероризму чи інших злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України.

Злочинні схеми часто передбачають використання підроблених установчих та реєстраційних документів, створення юридичних осіб на підставних осіб, формальне призначення керівників, які фактично не здійснюють управління та відсутні за місцем реєстрації, а також застосування складних механізмів приховування реальних бенефіціарів та осіб, які фактично приймають управлінські рішення. У таких умовах встановлення належного суб'єкта повідомлення про підозру та доведення його пов'язаності з діяльністю юридичної особи набуває підвищеної складності, що об'єктивно ускладнює процес формування належної доказової бази для подальшого застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Проведений аналіз загальних засад досудового розслідування крізь призму процесуальних дій і рішень, що здійснюються або приймаються стосовно юридичної особи та її представника, дає підстави констатувати наявність специфічних особливостей кримінального провадження цієї категорії. Така специфіка зумовлена похідним характером кримінально-правових наслідків для юридичної особи, необхідністю одночасного доведення як обставин вчинення кримінального правопорушення уповноваженою фізичною особою, так і встановлення умов, передбачених ст. 96-3, 483-1 КК України, а також забезпеченням процесуальних гарантій участі представника юридичної особи у доказуванні.

Збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної

конфіскації здійснюється шляхом проведення комплексу процесуальних дій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення та перевірку фактичних даних, що мають значення для встановлення предмета доказування. До таких дій належать, зокрема: витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасовий доступ до документів; огляд; обшук (забезпечення підстав для ініціювання арешту майна та подальшого вирішення питання про спеціальну конфіскацію), арешт майна (збереження речових доказів; забезпечення спеціальної конфіскації; відшкодування шкоди чи стягнення неправомірної вигоди; запобігання відчуженню активів). Зазначені процесуальні інструменти виступають основними засобами формування належної доказової бази, необхідної для обґрунтування процесуальних рішень щодо юридичної особи як самостійного учасника кримінального провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом *витребування* та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, результатів ревізій і актів перевірок, а також шляхом проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України [72]. При цьому положення ч. 2–3 ст. 93 КПК України не містять вичерпного переліку способів отримання або перевірки доказів, що свідчить про диспозитивний характер доказової діяльності сторони обвинувачення та можливість адаптації процесуальних засобів до потреб конкретного провадження.

Витребування речей і документів належить до первинних процесуальних дій і, як правило, застосовується на початковому етапі досудового розслідування. Його належне обґрунтування та своєчасне здійснення забезпечують оперативне отримання доказової інформації з офіційних реєстрів, тендерної документації, договорів, бухгалтерських і фінансових матеріалів, що мають значення для встановлення обставин, які зумовлюють можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

У науковій доктрині відсутня єдність щодо правової природи

витребування як процесуального інструменту. Так, С. О. Ковальчук обґрунтовує, що витребування може визнаватися самостійним способом збирання доказів лише за умови фактичного виконання вимоги про надання предмета чи документа, тоді як отримання речей і відомостей у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України є складовим етапом цього процесу [51, с. 249]. О. В. Капліна визначає витребування як звернення з вимогою про добровільне надання речей або документів за умови достеменного встановлення місця їх зберігання у відповідних органах чи осіб [47, с. 139]. М. Є. Шумило розглядає його як пред'явлення письмової або усної вимоги стороною кримінального провадження щодо надання документів чи предметів із подальшим їх отриманням і процесуальною фіксацією [73, с. 618]. В. І. Сліпченко акцентує, що реалізація права на витребування можлива лише після направлення належно оформленого та мотивованого письмового запиту [144, с. 285].

Заслуговує на підтримку позиція О. С. Старенького, який підкреслює, що витребування речей і документів є ефективним засобом отримання або перевірки вже наявних доказів, зокрема у провадженнях щодо підроблення документів, поданих для державної реєстрації юридичних осіб чи фізичних осіб – підприємців. Такий спосіб доказування реалізується шляхом направлення детективом письмового запиту до державних органів або органів місцевого самоврядування з вимогою надати документи, їх засвідчені копії чи іншу релевантну інформацію у порядку, визначеному КПК України [155].

Витребування речей і документів відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України є самостійним процесуальним способом збирання та перевірки доказів, який реалізується шляхом направлення слідчим, прокурором або іншими учасниками кримінального провадження письмового запиту до фізичних чи юридичних осіб, у володінні яких перебувають відомості, речі або документи, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Наприклад, у провадженнях, пов'язаних із діяльністю юридичних осіб у сфері публічних закупівель, такі запити здебільшого адресуються замовникам закупівель (державним органам, органам місцевого самоврядування, державним

підприємствам), учасникам тендерних процедур і підрядникам, банківським установам, державним органам фінансового контролю (Держаудитслужбі, податковим органам, Рахунковій палаті), а також адміністраторам електронних торговельних систем, зокрема Prozorro [110].

У межах доказування витребуванню підлягають документація, реєстри, договори та звіти про їх укладення, акти виконаних робіт, платіжні документи, банківські виписки, податкові декларації, проектно-кошторисна документація, службове листування, електронна переписка посадових осіб, результати внутрішніх аудитів та інші документи, здатні підтвердити або спростувати обставини, що входять до предмета доказування. Належне мотивування запиту є обов'язковою умовою його процесуальної ефективності: воно має містити конкретизацію переліку документів, обґрунтування їх зв'язку з кримінально-правовою кваліфікацією діяння, зазначення можливого місця зберігання та посилення на процесуальний статус суб'єкта звернення.

Практика досудового розслідування свідчить, що витребування документів часто використовується як менш інтенсивна альтернатива тимчасовому доступу до речей і документів, особливо на початковій стадії, коли ще не сформовано достатнього обсягу даних для звернення до слідчого судді. Водночас така процесуальна дія має добровільний характер, а тому у разі відмови адресата надати запитувані матеріали слідчий зобов'язаний ініціювати застосування примусових процесуальних механізмів – тимчасового доступу або обшуку.

Особливого значення у таких провадженнях набуває перевірка достовірності відомостей про місцезнаходження юридичної особи. Встановлення фактичної адреси здійснення діяльності має істотне доказове значення для підтвердження реальності суб'єкта господарювання, перевірки правомірності його участі у тендерних процедурах та виявлення ознак фіктивності. Відповідно до ч. 1 ст. 93 Цивільного кодексу України місцезнаходження юридичної особи визначається як фактичне місце здійснення діяльності або розташування офісу, з якого здійснюється щоденне управління та ведення обліку [166]. Згідно з п. 10 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну

реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» відомості про місцезнаходження вносяться до Єдиного державного реєстру на етапі створення юридичної особи шляхом подання відповідної заяви [123], а інформація про відокремлені підрозділи також підлягає реєстрації (ст. 95 ЦК України).

На практиці встановлюються випадки використання фіктивних або підроблених реєстраційних даних, зокрема зазначення неіснуючих адрес або приміщень, що належать іншим суб'єктам господарювання, з метою приховування реального бенефіціара чи легалізації протиправної діяльності. Для перевірки достовірності таких відомостей слідчому доцільно у порядку ст. 93 КПК України направляти запити власникам або балансоутримувачам приміщень, органам місцевого самоврядування, податковим органам, банківським установам щодо підтвердження орендних платежів, а також органам ліцензування відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [127]. Особливу доказову цінність мають договори оренди, платіжні документи, акти перевірок контролюючих органів, відповіді на офіційні запити, що засвідчують відсутність підприємства за вказаною адресою.

Зміна місцезнаходження юридичної особи супроводжується низкою обов'язкових реєстраційних дій (подання заяви державному реєстратору, сплата адміністративного збору, перереєстрація у податкових органах за формами № 1-ОПП, № 1-ПДВ тощо), що залишають документальні сліди, придатні для витребування та подальшої перевірки. Установлення автентичності отриманих документів здійснюється шляхом їх зіставлення з іншими джерелами доказової інформації та, за необхідності, призначення відповідних експертиз (судово-економічної, технічної, почеркознавчої тощо).

Важливе місце у доказуванні у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації посідає *призначення та проведення ревізій і перевірок*, спрямованих на комплексне дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта, законності рішень і дій його уповноважених осіб, а також оперативне

отримання об'єктивних даних про використання коштів. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України висновки ревізії належать до документів, що можуть використовуватися як докази у кримінальному провадженні. Ревізії, стверджує В. В. Неганов, ініційовані органами досудового розслідування, мають особливу доказову вагу, оскільки виконують подвійну функцію: з одного боку – фіксують обставини, встановлені під час оперативних чи слідчих дій, а з іншого – формують нові доказові дані, що можуть зумовлювати подальші процесуальні рішення (проведення обшуків, витребування документів, призначення судово-економічних експертиз). Практика свідчить, що результати ревізій широко використовуються для розслідування фактів ухилення від оподаткування, фіктивного підприємництва, підроблення реєстраційних документів та встановлення осіб, причетних до протиправних схем [87].

Зміст ревізії визначається програмою, яка складається уповноваженими посадовими особами Державної аудиторської служби України та письмово погоджується з ініціатором – слідчим, детективом або прокурором (п. 31 Порядку проведення інспектування) [126]. У програмі окреслюються об'єкт, предмет і часові межі ревізії, а також перелік питань, що підлягають дослідженню; при цьому орган державного фінансового контролю вправі доповнити її питаннями, віднесеними до його компетенції (п. 32 Порядку). Акт ревізії містить як узагальнені висновки, так і конкретні фактичні дані (встановлення відповідальних осіб, розмір збитків, порушення фінансової дисципліни), які у контексті ст. 91 КПК України підлягають доказуванню як елементи предмета доказування [72]. Водночас призначення ревізії має бути належним чином обґрунтованим, а сформульовані питання – безпосередньо кореспондуватися з обставинами, що підлягають встановленню, та не виходити за межі компетенції органів фінансового контролю.

Підставами для ініціювання ревізії можуть бути наявність даних про порушення тендерних процедур, які потребують перевірки на основі первинної бухгалтерської документації; встановлення взаємозв'язків між підозрюваними та іншими суб'єктами господарювання; неможливість проведення судово-

економічної експертизи без попереднього узагальнення матеріалів ревізором; виявлення фактів, що потребують спеціальних знань у сфері бухгалтерського обліку. У практиці досудового розслідування поширеною є попередня взаємодія слідчих (детективів) із фахівцями Державної аудиторської служби України з метою належного формулювання завдань ревізії та включення до програми релевантних питань [126; 125; 87].

Водночас після внесення змін до КПК України Законом № 1697-VII від 14.10.2014 р. слідчі та прокурори були позбавлені прямого повноваження самостійно призначати ревізії й перевірки, що зумовило формування практики звернення до слідчих суддів із відповідними клопотаннями. Відтак, відсутність чіткої процесуальної норми, яка передбачала б розгляд таких клопотань як заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК України), призводить до відмов у їх задоволенні та створює колізію між завданнями доказування (ст. 91 КПК України) і реальними процесуальними можливостями сторони обвинувачення (ст. 93 КПК України). У зв'язку з цим видається за необхідне доповнення ч. 2 ст. 40 КПК України положенням *про право слідчого за погодженням із прокурором звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення ревізій і перевірок («Слідчий уповноважений...: 4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення ревізій та перевірок»)*, а також ч. 2 ст. 36 КПК України повноваженням прокурора погоджувати такі клопотання або самостійно ініціювати їх перед слідчим суддею (*«Прокурор, ... уповноважений...: 10-1) погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення ревізій та перевірок, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання»*). Така законодавча конкретизація сприятиме усуненню процесуальної невизначеності та забезпеченню повноти й неупередженості розслідування відповідно до ст. 2 КПК України.

На практиці результати ревізій використовуються у взаємозв'язку з іншими доказами, зокрема судово-економічними експертизами та показаннями посадових осіб органів фінансового контролю, а у випадках обов'язковості

експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК України) саме матеріали ревізії становлять основу для формулювання запитань експерту. Отже, ревізія як форма застосування спеціальних економічних знань є дієвим засобом доказування, проте ефективність її використання безпосередньо залежить від належного процесуального регулювання та усунення наявних законодавчих прогалин.

Тимчасовий доступ до речей і документів є одним із ключових процесуальних інструментів забезпечення доказування й ефективності кримінального провадження з метою реалізації завдань визначених ст. 2 КПК України – швидке, повне й неупереджене розслідування та судовий розгляд [83, с. 306]. Відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ полягає у наданні стороні кримінального провадження (на підставі ухвали слідчого судді) можливості ознайомитися з речами чи документами, виготовити їх копії та, за наявності відповідної санкції, вилучити їх (здійснити виїмку) [72].

Особливого значення тимчасовий доступ набуває у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, оскільки доказово значущі матеріали (установчі та реєстраційні документи, договори, первинні бухгалтерські документи, банківські виписки, внутрішні розпорядчі акти, документи комплаєнсу тощо) нерідко перебувають у володінні третіх осіб – контрагентів, банків, державних реєстраторів, контролюючих органів, нотаріусів. З урахуванням положень ч. 1 ст. 86, ч. 2–3 ст. 93 КПК України та п. 18 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 сторона кримінального провадження вправі у межах тимчасового доступу ініціювати вилучення речей і документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) за наявності визначених підстав. Зокрема, вилучення є виправданим: 1) коли володілець відмовляється передати документи добровільно або існують обґрунтовані ризики їх приховування, знищення, пошкодження чи підроблення; 2) коли документи містять охоронювану законом таємницю (ст. 162 КПК України), а вилучення є необхідним для досягнення мети заходу забезпечення кримінального

провадження. У кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб такі ризики є типовими: фігуранти нерідко вдаються до знищення чи підміни документів, первинної бухгалтерії, банківських матеріалів, електронної переписки або баз даних. У зв'язку з цим своєчасне звернення слідчого (детектива), прокурора з клопотанням про тимчасовий доступ із правом виїмки має критичне значення для збереження доказової бази та запобігання її деградації.

У ході дослідження встановлено, що тимчасовий доступ найчастіше здійснювався в органах державної реєстрації (20%), керівників юридичної особи (19%), банківських установах (17%), контрагентів (10%), контрольно-ревізійних органах (15%), приватних нотаріусів (14%) (додаток Б). Водночас з'ясовано, що значна кількість клопотань про доступ повертається судами попри відсутність такої процесуальної форми у ст. 159–166 КПК України, що породжує правову невизначеність та ускладнює своєчасне отримання доказів.

Відповідно до ч. 2 ст. 160 КПК України у клопотанні про надання дозволу на тимчасовий доступ мають бути зазначені: короткий виклад обставин кримінального правопорушення; правова кваліфікація із посиланням на статтю (частину статті) КК України; перелік речей або документів; підстави вважати, що вони перебувають у володінні конкретної особи; значення запитуваних об'єктів для встановлення обставин у провадженні; обґрунтування необхідності їх вилучення, якщо це заявляється [72]. Розгляд клопотання, як правило, відбувається з викликом володільця (ч. 4 ст. 163 КПК України), однак у разі реальної загрози зміни або знищення документів воно може розглядатися без такого виклику за умови належного мотивування (ч. 2 ст. 163 КПК України). Окремо слід розрізняти розгляд без виклику володільця та розгляд у закритому судовому засіданні: закритий режим допускається за наявності підстав, визначених ч. 2 ст. 27 КПК України, коли відкрите засідання може призвести до розголошення охоронюваної законом таємниці. У науковій літературі обґрунтовано, що за відсутності чіткого строку розгляду таких клопотань доцільно виходити з критеріїв «розумного строку» (за аналогією з ч. 1 ст. 114 КПК України) [25, с. 294].

Аналіз судової практики засвідчує, що «повернення» клопотань про тимчасовий доступ мотивується переважно: невизначеністю володільця документів (37%); недостатнім обґрунтуванням доказового значення документів або відсутністю доводів про неможливість отримання відомостей іншим шляхом (33%); неналежним оформленням додатків (нечитабельність, незасвідчені копії, відсутність витягу з ЄРДР всупереч ч. 6 ст. 132 КПК України) (30%) (додаток Б). У кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб такі недоліки мають особливо негативні наслідки, оскільки оперативність доступу до корпоративних, банківських і цифрових даних прямо впливає на можливість доведення фактів вчинення правопорушення «від імені» або «в інтересах» юридичної особи та подальшого застосування спеціальної конфіскації. Відтак результативність тимчасового доступу визначається не лише змістовною обґрунтованістю, а й формальною коректністю клопотання, що відповідає принципу належної правової процедури.

Порядок виконання ухвали про тимчасовий доступ має самостійні процесуальні особливості. Згідно з п. 6 ст. 164 та ч. 2 ст. 165 КПК України уповноважена особа пред'являє оригінал ухвали володільцеві й вручає її копію, а володільець зобов'язаний забезпечити доступ (ч. 1 ст. 165 КПК України) [145, с. 513]. На практиці трапляються випадки невиконання або формального виконання ухвал, що актуалізує вимоги до точного визначення об'єктів доступу та належного мотивування ризиків.

У кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб одним із першочергових є тимчасовий доступ до документів реєстраційної справи, що має значення для перевірки законності створення та функціонування суб'єкта, ідентифікації службових осіб, повноважень, місцезнаходження та встановлення можливих ознак фіктивності. Клопотання подається за правилами ст. 160–163 КПК України із обґрунтуванням необхідності вилучення оригіналів у разі потреби експертного дослідження. Порядок формування та зберігання реєстраційних справ регламентується Наказом Міністерства юстиції України від 18.11.2016 № 3267/5, яким затверджено «Порядок формування та зберігання

реєстраційних справ». Отримання матеріалів реєстраційної справи дозволяє виявити подання неправдивих відомостей, використання підроблених документів або підписів, а також отримати зразки для призначення почеркознавчої чи технічної експертизи. Якщо документи містять охоронювану законом таємницю, сторона обвинувачення має довести необхідність доступу за правилами ч. 2 ст. 163 КПК України.

Практика засвідчує також потребу у тимчасовому доступі до банківських документів: юридичної справи клієнта, договорів на обслуговування, виписок про рух коштів, платіжних документів, реєстрів транзакцій (у т.ч. у форматі .xlsx) із деталізацією контрагентів, сум, дат і призначення платежу [91, с. 33–34]. Такі відомості дозволяють реконструювати фінансові потоки, ідентифікувати пов'язаних осіб та активи, що можуть бути об'єктом спеціальної конфіскації. У випадках зберігання даних в електронному вигляді тимчасовий доступ до інформаційних систем або мобільних терміналів здійснюється шляхом копіювання інформації без вилучення носіїв [72], що, як зазначається у літературі, слугує встановленню обставин кримінального правопорушення [71, с. 258], забезпечує отримання засобів доказування [70, с. 165] та сприяє збиранню і перевірці доказів [25].

Законодавець у ч. 2 ст. 159 КПК України передбачив також можливість тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин (баз даних, систем електронного документообігу, бухгалтерських програм, корпоративних сховищ), а також мобільних терміналів систем зв'язку, із зняттям копії інформації без фізичного вилучення носіїв [152, с. 62]. Така модель сприяє збереженню цілісності інформаційних систем, мінімізації втручання у господарську діяльність юридичної особи та одночасно – отриманню цифрових доказів у належній процесуальній формі, що особливо важливо за ризику швидкої втрати або модифікації даних.

Окремий напрям – тимчасовий доступ до телекомунікаційної інформації, що перебуває у володінні операторів і провайдерів: відомостей про абонента та з'єднання, ідентифікаційних ознак обладнання (SIM, IMEI, MAC, IP), маршрутів

передавання, а також геолокаційних даних у межах базових станцій [15]. Водночас чинна процедура отримання таких відомостей є надмірно тривалою, що унеможлиблює оперативне реагування у невідкладних ситуаціях; диференціація процедур узгоджується з Рекомендацією № 10 (2005) Комітету Міністрів Ради Європи щодо «особливих методів розслідування» тяжких злочинів, у т.ч. терористичних актів.

Завершальним елементом тимчасового доступу є належна процесуальна фіксація та забезпечення збереження вилученого. Згідно з ч. 3 ст. 165 КПК України слідчий (детектив) складає опис вилучених речей і документів, а порядок зберігання тимчасово вилученого стороною обвинувачення регламентується постановою КМУ від 19 листопада 2012 р. № 1104 та іншими підзаконними актами. Водночас відсутність спеціальних нормативних приписів щодо зберігання тимчасово вилучених предметів і документів стороною захисту [133] створює ризики спотворення чи втрати доказової інформації та потребує нормативного врегулювання.

Огляд як слідча (розшукова) дія має істотне значення для виявлення, фіксації та вилучення речових доказів, що підтверджують юридично значущі обставини у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Як засвідчує практика досудового розслідування, з метою встановлення відомостей, що мають значення для доказування, слідчими найчастіше здійснюється огляд приміщень, речей, документів і комп'ютерних даних (ст. 237 КПК України) [72]. Проведення огляду, з одного боку, ґрунтується на загальних криміналістичних принципах і алгоритмах, а з іншого – набуває індивідуальних рис, зумовлених характером правопорушення, особливостями корпоративної діяльності та специфікою об'єктів, які підлягають дослідженню.

Знання тактичних і процесуальних особливостей огляду у провадженнях, пов'язаних із діяльністю юридичних осіб, має визначальне практичне значення для забезпечення допустимості та переконливості доказової бази. До загальних тактичних положень, яких має дотримуватися слідчий під час огляду, Н. І.

Клименко відносить своєчасність, невідкладність, об'єктивність, повноту, активність, методичність і послідовність дій, а також єдине керівництво процесом огляду [89, с. 5–6]. У межах цієї категорії проваджень огляд, як правило, спрямований на виявлення та фіксацію фінансово-господарських документів (установчі та реєстраційні матеріали, накази, договори, акти, рахунки, первинна бухгалтерія), електронних носіїв інформації, комп'ютерної техніки, мобільних пристроїв, печаток, бланків, а також інших об'єктів, що можуть підтверджувати вчинення діяння «від імені» або «в інтересах» юридичної особи та слугувати підставою для застосування спеціальної конфіскації.

Тактично доцільним є проведення огляду раптово та, за потреби, синхронно у кількох пов'язаних локаціях (офіси, складські приміщення, місця фактичного ведення діяльності), що мінімізує ризики знищення чи підміни доказів. Обґрунтованою є участь спеціаліста відповідного профілю (ІТ, фінансово-економічна сфера, кошторисний аналіз тощо) для ідентифікації цифрових слідів, коректного вилучення й копіювання даних та фіксації технічних параметрів; доцільним є застосування відеофіксації як гарантії достовірності процесуальної форми та запобіжника подальшому оскарженню результатів огляду.

З огляду на доказове значення документів у провадженнях щодо юридичних осіб, доцільним є поетапний порядок огляду документів: I) первинна оцінка наявності обов'язкових реквізитів, відповідності формальним вимогам, зовнішньої цілісності та можливих ознак підроблення (зміна дат, підписів, відсутність затверджень тощо); II) встановлення ознак повної або часткової фальсифікації, що проявляється у використанні підроблених печаток, підписів, недійсних сертифікатів, змінених умов виконання зобов'язань, цін чи обсягів; III) перевірка достовірності реквізитів шляхом зіставлення з іншими джерелами та, за необхідності, із залученням експертів (фінансовий аналіз, ІТ, почеркознавче чи техніко-криміналістичне дослідження). Водночас серед типових проблем огляду варто виокремити обмежений доступ до електронних

даних (хмарні сервіси, сервери за межами України), ризики знищення/підміни документації, недостатню технічну підготовку окремих слідчих, а також дискусійність кваліфікації окремих цифрових ресурсів як об'єктів огляду.

Практика засвідчує, що у переважній більшості випадків здійснювався огляд документів і комп'ютерної техніки, однак аналіз матеріалів проваджень виявляє порушення процесуальної форми, зокрема складання протоколів із запізненням після фактичного проведення огляду, що може ставити під сумнів допустимість отриманих доказів. Огляд документів спрямований на виявлення та фіксацію відомостей, значущих для встановлення обставин правопорушення, і полягає у дослідженні змісту, структури та оформлення документів з метою виявлення ознак, які надають їм значення речових доказів. Під час огляду необхідно перевіряти відповідність документів установленим формам, повноту реквізитів, правильність нумерації, наявність підписів, а також достовірність викладених даних; зіставлення відображених у документах операцій з іншими подіями та показниками дозволяє оцінити їх реальність і обґрунтованість [132, с. 85].

З огляду на нормативне поле та практику, до типових об'єктів огляду у провадженнях щодо юридичних осіб доцільно віднести: установчі й реєстраційні документи, корпоративні рішення органів управління, договори та додатки до них, первинні бухгалтерські документи, акти приймання-передачі, платіжні документи, банківські виписки, документи внутрішнього контролю (комплаєнс), електронні файли, листування та метадані, що відображають рух документів і прийняття управлінських рішень. Комплексне дослідження зазначених джерел у взаємозв'язку забезпечує виявлення ознак фіктивності, штучності господарських операцій, координації дій пов'язаних осіб, а також активів, які можуть бути предметом спеціальної конфіскації.

Обшук належить до першочергових слідчих (розшукових) дій, що дозволяють встановити фактичні обставини у кримінальних провадженнях [73], у тому числі щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Своєчасність проведення

обшуку, а також належна робота зі службовою й фінансово-господарською документацією юридичної особи виступають визначальними умовами доказування у кримінальних провадженнях, де поєднуються ознаки господарської, службової та корупційної злочинності [59].

Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь його вчинення або майна, одержаного злочинним шляхом, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [72]. У кримінальних провадженнях цієї категорії обшук дає змогу не лише вилучити документи, матеріальні й електронні носії інформації та інші об'єкти доказового значення, а й виявити сліди маскування протиправної діяльності юридичної особи (подвійний облік, фіктивні операції, підконтрольні контрагенти, приховані активи), що безпосередньо кореспондує із завданнями доказування за ст. 91 КПК України [72].

Вибір моменту проведення обшуку має стратегічне значення й визначається слідчою ситуацією: на початковому етапі – для припинення протиправної діяльності та запобігання знищенню доказів; на етапі повідомлення про підозру – для встановлення зв'язку уповноваженої особи з діями «від імені» чи «в інтересах» юридичної особи; на стадії збору й перевірки доказів – для встановлення обставин, що входять до предмета доказування, у тому числі щодо активів, які можуть бути об'єктом спеціальної конфіскації.

Перед реалізацією організаційно-тактичних прийомів обшуку слідчий має розв'язати низку базових завдань: визначити об'єкти обшуку (офісні, складські, виробничі, серверні приміщення, транспорт, житло посадових осіб тощо); конкретизувати об'єкти пошуку (документи, електронні носії, печатки, готівка, «чорнова» бухгалтерія, інше майно); встановити послідовність і строки проведення кожного обшуку. Такі рішення ухвалюються на підставі комплексного аналізу матеріалів кримінального провадження. Типовими помилками під час звернення до слідчого судді з клопотаннями про обшук є: суперечність між правовою кваліфікацією та предметом пошуку (32%);

відсутність конкретизації приміщення, в якому має бути проведено обшук (26%), а також індивідуальних чи родових ознак документів, що підлягають відшукуванню (25%); неналежне засвідчення доданих матеріалів і витягу з ЄРДР або їх фактична нечитабельність (17%). Додатково фіксуються труднощі судового контролю: затягування розгляду клопотань (28%), недостатня оперативність прийняття рішення (32%), ризик розголошення конфіденційної інформації на досудовій стадії (20%) (додаток Б).

Аналіз практики розслідування засвідчує, що обшук у провадженнях щодо юридичних осіб здебільшого проводиться на початковому етапі та у 100% проаналізованих випадків – з метою вилучення документів і матеріальних носіїв інформації. Тактика обшуку детермінується способом учинення правопорушення й особливостями корпоративної діяльності фігурантів, що зумовлює необхідність попереднього аналітичного опрацювання матеріалів і забезпечення оперативної інформації про можливі місця зберігання доказів, способи їх маскуванню та ризику переміщення.

Головною метою обшуку у цій категорії проваджень є виявлення та вилучення предметів і документів, що підтверджують реальність/нереальність господарських операцій, механізм прийняття управлінських рішень, рух активів і коштів, а також забезпечують підстави для ініціювання арешту майна та подальшого вирішення питання про спеціальну конфіскацію [20]. Доцільними є обшуки за місцем державної реєстрації та фактичного функціонування юридичної особи, у місцях проживання засновників, керівників, службових осіб, у приміщеннях, що використовуються для зберігання документації, електронних носіїв або готівки. Як слушно підкреслює Ю. М. Черноус, сліди економічних злочинів найчастіше відображаються в документах, передусім у системі бухгалтерського обліку; тому на початковому етапі, особливо за наявності оперативних даних, першочергового значення набуває своєчасне виявлення та вилучення документів шляхом тимчасового доступу або обшуку [167, с. 293].

Під час обшуку особливе значення мають такі категорії документів і речей: установчі та реєстраційні документи юридичних осіб (статути, протоколи,

реєстраційні матеріали, ліцензії), посадові інструкції й накази, фінансово-бухгалтерські документи (первинні документи, реєстри, акти, звіти), платіжні інструменти, готівкові кошти, печатки, «чорнові записи», документи органів контролю, електронні носії, комп'ютери, сервери та інші цифрові джерела, що можуть містити корпоративне листування, бази даних і сліди узгоджених дій.

Арешт майна. Відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (цивільного позову), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [72]. З огляду на зміст зазначених підстав, арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб виконує не лише функцію збереження доказової бази, а й виступає інструментом гарантування реальності виконання майбутнього судового рішення.

Аналіз практики застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження свідчить, що кожна із наведених у законі цілей може бути реалізована у кримінальному провадженні щодо юридичної особи. Зокрема:

а) з метою збереження речових доказів арешт може накладатися на грошові кошти чи інші активи, набуті юридичною особою внаслідок протиправних дій її уповноваженої особи;

б) для забезпечення спеціальної конфіскації – на майно, одержане внаслідок вчинення злочину або використане як його знаряддя;

в) з метою подальшої конфіскації як заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи – на активи, що підлягають примусовому безоплатному вилученню за вироком суду;

г) для стягнення неправомірної вигоди – на майно, за рахунок якого може бути забезпечене виконання рішення про її стягнення.

На стадії досудового розслідування ініціатором накладення арешту, як правило, виступає сторона обвинувачення, яка звертається з відповідним

клопотанням до слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України завданням арешту майна є запобігання його приховуванню, пошкодженню, псуванню, знищенню, перетворенню або відчуженню. Отже, передумовою звернення з клопотанням є вжиття слідчим чи прокурором заходів щодо виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт, а також належне обґрунтування зв'язку такого майна з предметом доказування [2].

Водночас для прийняття рішення про арешт майна юридичної особи не в усіх випадках необхідним є набуття нею статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Так, накладення арешту з метою збереження речових доказів або забезпечення спеціальної конфіскації можливе незалежно від формалізації такого статусу. Натомість арешт майна з метою його подальшої конфіскації як заходу кримінально-правового характеру чи стягнення неправомірної вигоди допускається лише за наявності у провадженні відповідного суб'єкта – юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження [99].

З урахуванням положень п. 3, 4 ч. 2, ч. 5, 6 ст. 170 КПК України, обов'язковою умовою накладення арешту у таких випадках є існування кримінального провадження щодо юридичної особи. Виходячи з раніше сформульованої позиції про те, що таке провадження розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до ЄРДР та письмового повідомлення юридичної особи, якому передуює вручення уповноваженій особі повідомлення про підозру у вчиненні злочину в інтересах цієї юридичної особи та/або від її імені (ч. 8 ст. 214 КПК України), слід дійти висновку, що на момент вирішення питання про арешт майна з метою стягнення неправомірної вигоди або застосування заходів кримінально-правового характеру у провадженні має бути належним чином процесуалізована фігура уповноваженої особи юридичної особи – підозрюваного, а також внесені до ЄРДР відомості щодо відповідної юридичної особи з одночасним врученням їй процесуального повідомлення та пам'ятки про права й обов'язки її представника.

Таким чином, арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб є багатофункціональним процесуальним інструментом, застосування якого потребує чіткого дотримання умов законності, належного процесуального статусу суб'єкта та переконливого обґрунтування зв'язку майна з цілями кримінального провадження.

Загальні підстави закриття кримінального провадження визначені у ст. 284 КПК України та охоплюють як матеріально-правові, так і процесуальні обставини, що унеможливають подальше здійснення кримінального переслідування. Одні безпосередньо пов'язані з наявністю у кримінальному провадженні підозрюваного як необхідної умови прийняття рішення про закриття (зокрема, коли не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпано можливості їх отримати; у разі смерті підозрюваного, обвинуваченого тощо). Інші підстави не передбачають обов'язкової наявності конкретного суб'єкта кримінальної відповідальності, наприклад встановлення відсутності події кримінального правопорушення або відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

Водночас закриття кримінального провадження не є єдиною формою його завершення. Однією з альтернативних форм закінчення досудового розслідування виступає звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, а також з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, що свідчить про достатність зібраних доказів для переходу до судової стадії кримінального провадження..

Підводячи підсумки дослідження наголосимо, що доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації характеризується системністю, етапністю та функціональною взаємопов'язаністю процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, передбачених кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством. Збирання доказів відбувається шляхом послідовного використання комплексу процесуальних інструментів, які умовно розподілено на початковий та оперативний етапи.

На початковому етапі ключове значення мають витребування речей і документів, а також призначення та проведення ревізій і перевірок. Саме такі дії забезпечують встановлення правового статусу юридичної особи, структури її управління, характеру фінансово-господарської діяльності, руху та конвертації коштів, виявлення ознак легалізації доходів і оцінку ефективності внутрішніх комплаєнс-механізмів. Таким чином формується первинна доказова основа, необхідна для подальших процесуальних рішень.

Оперативний етап передбачає застосування більш інтенсивних заходів процесуального примусу – тимчасового доступу до речей і документів, огляду, обшуку та арешту майна. У сукупності зазначені процесуальні дії утворюють цілісний механізм формування належної та допустимої доказової бази, необхідної для обґрунтування рішень щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, а їх своєчасне, обґрунтоване й тактично виважене використання є визначальною умовою реалізації завдань кримінального провадження та забезпечення принципу невідворотності кримінально-правових наслідків для юридичних осіб.

3.2. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження

Судове провадження щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації характеризується підвищеним рівнем складності доказування, що зумовлено специфікою правового статусу юридичної особи як самостійного учасника кримінального провадження, похідним характером її відповідальності від діяння уповноваженої фізичної особи, а також необхідністю встановлення комплексу обставин, які виходять за межі традиційного предмета доказування у провадженнях щодо фізичних осіб.

На стадії судового розгляду відбувається безпосередня перевірка та оцінка доказів, зібраних під час досудового розслідування, з позицій їх належності, допустимості, достовірності та достатності для прийняття рішення про застосування відповідних заходів. Суд повинен установити не лише факт вчинення кримінального правопорушення уповноваженою особою, а й наявність правових підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, зокрема довести, що злочин було вчинено в її інтересах та/або від її імені, а також з'ясувати характер і розмір отриманої неправомірної вигоди чи майна, яке підлягає спеціальній конфіскації.

Особливості доказування у цій категорії кримінальних проваджень обумовлені також необхідністю забезпечення процесуальних гарантій представника юридичної особи, дотримання принципів змагальності та диспозитивності, а також врахуванням комплексного характеру інституту відповідальності юридичних осіб, який поєднує норми кримінального, кримінального процесуального та інших галузей права. З огляду на це, дослідження специфіки доказування під час судового провадження має вагомий теоретичне й практичне значення для формування сталої та узгодженої правозастосовної практики [117].

Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України судове провадження – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, а також провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими або виключними обставинами [72]. Таким чином, підготовче судове провадження є початковим етапом судового провадження та виконує системоутворюючу функцію в механізмі реалізації завдань кримінального процесу.

З огляду на своє функціональне призначення, підготовче провадження відіграє ключову роль у забезпеченні законності, змагальності та процесуальної економії. Воно спрямоване як на реалізацію загальних завдань кримінального провадження, так і на виконання власних, притаманних лише цій стадії, завдань.

Їх з'ясування можливе лише з урахуванням конкретного процесуального порядку здійснення підготовчого провадження, оскільки однією з концептуальних новел КПК України 2012 р. є запровадження диференційованих (особливих) порядків, що допускають можливість вирішення кримінально-правового конфлікту вже на цій стадії [160]. Отже, завдання підготовчого провадження безпосередньо кореспондують із диференціацією кримінальної процесуальної форми, що має враховуватися як методологічна передумова подальшого аналізу.

Стадія підготовчого провадження розпочинається з моменту надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Саме з цього моменту відкривається судове провадження як самостійна стадія кримінального процесу. Підготовче провадження є обов'язковою та автономною процесуальною фазою, у межах якої створюються правові та фактичні передумови для повноцінного та законного судового розгляду. Воно виконує функцію своєрідного процесуального фільтра, що унеможлиблює перехід до розгляду по суті кримінальних проваджень, підготовлених із порушенням вимог закону, тим самим забезпечуючи додаткові гарантії захисту прав і свобод учасників процесу [5, с. 7].

Кримінальний процесуальний закон передбачає, що у підготовчому судовому засіданні суд перевіряє наявність підстав для призначення судового розгляду та вирішує інші питання, визначені ч. 3 ст. 314 КПК України [48, с. 13]. Науковці одностайно визнають підготовче провадження самостійною стадією кримінального процесу, у межах якої суд, не вирішуючи наперед питання про винуватість обвинуваченого, оцінює наявність юридичних і процесуальних передумов для розгляду провадження по суті, постановляє відповідне рішення та здійснює комплекс дій, спрямованих на підготовку справи до судового розгляду [70, с. 312].

У цій стадії суд може, зокрема, затвердити угоду або відмовити в її затвердженні; закрити кримінальне провадження за наявності підстав,

передбачених п. 5–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України; повернути обвинувальний акт чи відповідне клопотання прокурору; визначити підсудність; призначити судовий розгляд; доручити складання досудової доповіді тощо [72]. Зазначені повноваження відображають як процесуальні, так і організаційні аспекти діяльності суду на цій стадії.

Процесуальні питання охоплюють перевірку відповідності обвинувального акта чи клопотань вимогам закону, наявності підстав для закриття провадження, визначення підсудності, розгляд клопотань щодо виклику осіб, витребування речей і документів, а також вирішення питань про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження. Організаційні питання стосуються визначення часу, дати й місця судового розгляду, форми судового засідання (відкрите чи закрите), а також складу учасників провадження.

У системі кримінального процесу підготовче провадження посідає проміжне місце між досудовим розслідуванням і судовим розглядом, забезпечуючи їх логічну та функціональну взаємодію. Рішення, ухвалені на цій стадії, визначають подальший судовий розгляд або зумовлюють його закриття. Таким чином, підготовче провадження не лише створює умови для розгляду справи по суті, а й слугує механізмом усунення процесуальних перешкод, забезпечення прав сторін та реалізації принципу справедливого судового розгляду.

На цьому етапі суд, оцінюючи матеріали кримінального провадження в їх сукупності, формує внутрішнє переконання щодо наявності підстав для подальшого розгляду чи прийняття іншого передбаченого законом рішення. При цьому суд не вирішує питання доведеності винуватості, а визначає процесуальну спроможність провадження перейти до стадії судового розгляду або бути завершеним на підготовчому етапі.

Викликає науково-практичний інтерес питання закриття кримінального провадження щодо юридичної особи на стадії підготовчого судового засідання, оскільки за змістом відповідних приписів прокурор приймає постанову, а суд

відображає це у виправдувальному вирокі або постановляє ухвалу. Сам термін «ухвалювати» у загальнономовному значенні означає приймати (колегіальне) рішення, вирішувати, підтримувати, схвалювати [14]. Водночас, хоча рішення про закриття провадження щодо юридичної особи підлягає оскарженню в порядку, встановленому КПК України [72], чинна редакція ст. 314 КПК України не містить прямого відсилання до ч. 3 ст. 284 КПК України. Це об'єктивно унеможлиблює постановлення судом ухвали про закриття кримінального провадження стосовно юридичної особи в межах підготовчого судового провадження. Така законодавча конструкція загалом виглядає логічною, з огляду на те, що підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру мають бути підтверджені доказами, дослідженими судом під час розгляду справи по суті [45].

Не заглиблюючись у дискусійні аспекти, але підтримуючи позицію Д. А. Скоромного, варто наголосити, що загальні правила прийняття кримінальних процесуальних рішень характеризуються такими ознаками: по-перше, вони є нормативно закріпленими правилами, тобто відображають закономірні та необхідні зв'язки у механізмі прийняття кримінальних процесуальних рішень і фіксуються в нормах кримінального процесуального права; по-друге, діють у межах механізму прийняття рішень та поширюються на порядок ухвалення кожного процесуального рішення у кримінальному провадженні, оскільки такими рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду (п. 1 ст. 110 КПК України); по-третє, є обов'язковими для виконання уповноваженими посадовими особами, а їх недотримання зумовлює невідповідність ухвалених рішень вимогам КПК України (їх незаконність [143, с. 76; 142, с. 195]).

З урахуванням наведеного, до загальних правил прийняття кримінальних процесуальних рішень доцільно віднести: (1) ухвалення рішення належним складом суду (суд і склад суду визначаються правилами підсудності та вимогами щодо складу суду залежно від стадії, інстанції, тяжкості правопорушення і конкретних обставин, а визначення судді здійснюється автоматизованою

системою документообігу суду); (2) дотримання розумних строків, що означає прийняття рішення без невинуватих зволікань за умови пріоритету якості та гарантій прав учасників провадження над «формальною» швидкістю; (3) додержання належної структури судового рішення, оскільки ухвала про закриття кримінального провадження має відповідати загальним вимогам до ухвал і складатися зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин. У вступній частині фіксуються дата і місце постановлення, склад суду та учасники, дані про кримінальне провадження, а також відомості про особу, щодо якої здійснюється провадження, і правову кваліфікацію діяння; у мотивувальній частині суд обґрунтовує наявність відповідної підстави закриття, передбаченої п. 4-1-8, 10 ч. 1, п. 2, 3 ч. 2 ст. 284 КПК України, та обставини, якими вона підтверджується, при цьому мотивувальна частина не повинна містити формулювань про винуватість чи невинуватість; у резолютивній частині зазначаються рішення про закриття, посилання на правову підставу, строк і порядок набрання рішенням законної сили та порядок його оскарження; (4) наявність визначених законом реквізитів процесуального рішення, до яких, за позицією Н. В. Глинської, належать назва, дата, місце, дані про суб'єкта правозастосування, номер провадження, встановлені обставини та умови ухвалення рішення, фактичні дані й їх аналіз, мотиви висновків, посилання на норми права, зміст рішення і порядок його виконання, відомості про оскарження, підписи та відмітки про ознайомлення, а також викладення рішення державною мовою на офіційному бланку [22, с. 260-261]; (5) правильне застосування норм матеріального і процесуального права, що у площині закриття провадження передбачає узгодження рішення з вимогами п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України та з досягненням завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а також оцінку застосованих норм крізь призму верховенства права та прямої дії Конституції України (ст. 8 Конституції України) [57]; позиція Пленуму Верховного Суду України додатково акцентує обов'язок оцінювати будь-який нормативно-правовий акт на відповідність Конституції та застосовувати її як акт прямої дії у необхідних випадках [124]; (6) обґрунтованість і вмотивованість

рішення, що передбачає наведення конкретних підстав його ухвалення з огляду на наявну інформацію та оцінку доказів у порядку ст. 94 КПК України [72]. Водночас у підготовчому провадженні суд функціонально обмежений у дослідженні всього масиву доказів, оскільки ця стадія не призначена для встановлення вини особи та вирішення питання винуватості по суті.

Обґрунтованість закриття кримінального провадження прямо залежить від правильного вибору правової підстави. Закриття за nereабілітуючими підставами (наприклад, смерть обвинуваченого, звільнення від кримінальної відповідальності) не є констатацією винуватості, а відображає наявність передбачених законом обставин, що зумовлюють припинення кримінального переслідування. Відповідно, обґрунтованість такого рішення передбачає сукупність доказів, достатніх, з одного боку, для висновку про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, а з іншого – для підтвердження існування обставини, яка виключає або припиняє подальше провадження. Обґрунтованість закриття за реабілітуючими підставами пов'язана із сукупністю доказів, що підтверджують невинуватість; при цьому вона співвідноситься з логікою виправдувального вироку, але не є тотожною йому, оскільки виправдувальний вирок охоплює як встановлену невинуватість, так і невстановлену винуватість, тоді як закриття за реабілітуючими підставами передбачає саме встановлену невинуватість [22].

Окремо слід наголосити, що відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення повинна бути розкритою у контексті її фактичної основи (відсутність події, відсутність складу, відсутність достатніх доказів), адже ці обставини в інших ситуаціях є підставами для ухвалення виправдувального вироку (ч. 1 ст. 373 КПК України). Отже, така відмова та відповідна реакція суду процесуально виправдані лише після завершення дослідження обставин і доказів та з'ясування позицій сторін.

Нарешті, до загальних вимог слід віднести і розумність рішення як критерій дискреційного правозастосування. За позицією Н. В. Глинської, розумність означає збалансоване врахування прав, свобод і законних інтересів

усіх учасників, а також цілей кримінального провадження; у межах закону уповноважений суб'єкт має обирати оптимальне рішення, що забезпечує ефективність провадження та мінімізує можливі негативні наслідки для прав осіб, яких воно стосується [23, с. 163].

Таким чином, проблематика закриття кримінального провадження щодо юридичної особи на стадії підготовчого судового провадження зумовлена насамперед нормативною «розв'язкою» між ст. 314 та ч. 3 ст. 284 КПК України: відсутність прямої процесуальної вказівки об'єктивно звужує інструментарій суду, але водночас узгоджується з природою проваджень про застосування заходів кримінально-правового характеру, де ключові підстави мають бути підтверджені доказами, дослідженими під час розгляду по суті [72].

У контексті кримінальних проваджень щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації процес прийняття судового рішення про закриття провадження у підготовчому судовому засіданні набуває специфічного змісту, зумовленого похідною природою відповідальності юридичної особи та особливостями предмета доказування. Першим етапом є з'ясування фактичних обставин провадження та встановлення наявності або відсутності передбачених законом підстав для його закриття. Суд на цій стадії не досліджує докази в повному обсязі, як це відбувається під час розгляду справи по суті, однак зобов'язаний перевірити достатність формально-юридичних передумов для продовження провадження щодо юридичної особи. Йдеться, зокрема, про наявність у матеріалах провадження даних щодо вчинення уповноваженою особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 96-3 КК України, про зв'язок такого діяння з діяльністю або інтересами юридичної особи, а також про дотримання вимог щодо складання й вручення акта про застосування заходів кримінально-правового характеру. Особливе значення має перевірка того, чи не зникли правові підстави для застосування до юридичної особи відповідних заходів (наприклад, у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю складу правопорушення або іншими реабілітуючими чи

нереабілітуючими обставинами, передбаченими ст. 284 КПК України). На цьому етапі суд формує первинне уявлення про юридичну перспективу провадження та визначає, чи є підстави для його припинення ще до переходу до стадії судового розгляду.

Другим етапом є попередня підготовка рішення із визначенням критеріїв та меж його прийняття з урахуванням завдань кримінального провадження та спеціальної природи інституту відповідальності юридичних осіб. Суд оцінює рівень поінформованості щодо фактичних і правових аспектів зв'язку юридичної особи з інкримінованим діянням, а також перевіряє відповідність поданого акта вимогам закону. Визначення критеріїв означає встановлення того, чи дозволяє наявний обсяг матеріалів зробити обґрунтований висновок про відсутність підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру або спеціальної конфіскації. Обмеження ж полягають у функціональному призначенні підготовчого провадження: суд не вправі підмінити стадію судового розгляду та давати повну оцінку доказам з точки зору доведеності вини фізичної особи, оскільки саме від встановлення такої вини залежить можливість застосування заходів до юридичної особи. Водночас, якщо вже на цьому етапі очевидно є відсутність правових підстав для продовження провадження (наприклад, у разі відсутності належного суб'єкта чи порушення процесуального порядку ініціювання провадження щодо юридичної особи), суд зобов'язаний відреагувати відповідним рішенням.

Третім етапом є безпосереднє прийняття та процесуальне оформлення рішення у формі ухвали із належним тлумаченням норм матеріального і процесуального права. На цій стадії суд здійснює правову кваліфікацію встановлених обставин з огляду на приписи КК України (зокрема, ст. 96-3 та положення щодо спеціальної конфіскації) і КПК України (ст. 284, 314 та інші норми, що регламентують підстави закриття провадження). Обґрунтованість рішення передбачає чітке розмежування між оцінкою достатності доказів для продовження провадження та встановленням винуватості, а також належне мотивування висновку про неможливість чи недоцільність подальшого

застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру або спеціальної конфіскації. Результатом цього етапу є процесуальний акт, який повинен відповідати вимогам законності, обґрунтованості, вмотивованості та розумності, а також забезпечувати баланс між публічними інтересами держави у протидії злочинності та правами юридичної особи як учасника кримінального провадження.

Звертаючи увагу на кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку варто наголосити, що ст. 483-11–483-13 КПК України формують спеціальний процесуальний механізм завершення досудового розслідування та переходу до судового провадження щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Їх аналіз свідчить про прагнення законодавця інституціоналізувати окрему модель притягнення юридичної особи до кримінально-правових наслідків, водночас зберігши загальну логіку кримінального процесу.

Відповідно до ст. 483-11 КПК України, у разі визнання зібраних під час досудового розслідування доказів достатніми для складання акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити керівника юридичної особи та її представника про завершення досудового розслідування й надати доступ до матеріалів провадження. Представник юридичної особи має право ознайомитися з такими матеріалами у строк, визначений прокурором або слідчим, з можливістю його продовження за наявності обґрунтованого клопотання. Зазначена норма відтворює загальні підходи, визначені у ст. 290 КПК України, однак адаптована до особливостей суб'єкта – юридичної особи. Вона покликана забезпечити реалізацію права на захист та принципу змагальності, однак містить певні прогалини. Зокрема, закон не конкретизує критеріїв «достатності доказів» для складення відповідного акта, що створює ризик суб'єктивного підходу до оцінки матеріалів провадження. Крім того, відсутні чіткі орієнтири щодо мінімального строку ознайомлення, що може

призводити до обмеження можливостей представника юридичної особи належним чином підготуватися до захисту. Доцільним видається нормативне уточнення стандартів доказування на цьому етапі та встановлення більш визначених гарантій щодо строків ознайомлення.

У ст. 483-12 КПК України визначено правову природу та зміст акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [72]. Такий акт є процесуальним рішенням, яким завершується досудове розслідування і яким прокурор стверджує наявність підстав для застосування відповідних заходів. За структурою цей документ наближений до обвинувального акта, проте його зміст має іншу спрямованість: він не формулює обвинувачення юридичній особі у вчиненні кримінального правопорушення, а обґрунтовує наявність підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру. Ключовим елементом акта є виклад фактичних обставин діяння, його правова кваліфікація та докази, що підтверджують зв'язок юридичної особи з відповідним суспільно небезпечним діянням. Саме доведення такого зв'язку становить зміст доказування у такій категорії проваджень.

Разом із тим закон не конкретизує змістовних критеріїв встановлення зв'язку між діянням фізичної особи та діяльністю чи інтересами юридичної особи, що ускладнює формування єдиної правозастосовної практики. Не визначено також стандартизованих вимог до структури обґрунтування доказів у такому акті, що може зумовлювати його декларативний характер. Вирішення зазначених проблем можливе шляхом доктринального уточнення змісту категорій «в інтересах юридичної особи» та «від її імені», а також шляхом удосконалення законодавчої регламентації вимог до мотивувальної частини акта.

У ст. 483-13 КПК України визначені особливості підготовчого судового засідання у кримінальних провадженнях цієї категорії. Суд зобов'язаний не пізніше п'яти днів з моменту надходження акта призначити підготовче судове засідання, яке проводиться за участю прокурора та представника юридичної особи. У межах цього засідання суд може затвердити угоду, закрити

провадження, повернути акт прокурору або призначити судовий розгляд [72]. Таким чином, підготовче провадження виконує функцію процесуального контролю за дотриманням вимог закону під час завершення досудового розслідування та забезпечує створення належних умов для розгляду питання по суті.

Водночас аналіз цієї норми виявляє низку дискусійних аспектів. Зокрема, перелік підстав для закриття провадження у підготовчому засіданні є обмеженим, що може не охоплювати всі можливі ситуації, пов'язані з відсутністю підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру. Крім того, закон не деталізує порядок вирішення питань щодо дослідження доказів на цій стадії та не встановлює спеціальних процедур для випадків, коли у провадженні бере участь декілька представників юридичної особи. Вбачається доцільним розширити нормативну конкретизацію повноважень суду на цьому етапі, а також врегулювати питання попередньої оцінки допустимості доказів.

Загалом норми ст. 483-11–483-13 КПК України створюють процесуальну основу для реалізації інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб, однак мають фрагментарний характер і потребують подальшого вдосконалення. Підвищення рівня їх нормативної визначеності, уточнення стандартів доказування та процесуальних гарантій представника юридичної особи сприятиме формуванню сталої судової практики та забезпеченню балансу між публічними інтересами та правами суб'єктів господарювання у кримінальному провадженні.

Нині чинний КПК України не встановлює окремого порядку застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи на стадії судового розгляду, оскільки відповідно до закріпленої законодавцем моделі таке питання вирішується у межах судового провадження щодо обвинувачення фізичної особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України. Отже, процесуальна доля юридичної особи у суді є функціонально пов'язаною з результатами розгляду обвинувачення щодо уповноваженої особи, яка діяла від її імені та/або в її інтересах.

Водночас, як обґрунтовано зазначає О. В. Панченко, аналіз питань, що підлягають вирішенню судом у кримінальному провадженні за участю юридичної особи, свідчить про наявність суттєвої специфіки, зумовленої необхідністю вирішення додаткових у межах загальної кримінальної процесуальної форми завдань: встановлення підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, визначення їх виду та розміру, формування особливого змісту вироку у відповідній частині, з'ясування можливості укладення угод та інших процесуальних питань [97, с. 149]. Таким чином, попри відсутність спеціальної процедури, судове провадження у цій категорії справ фактично набуває комплексного характеру, поєднуючи елементи індивідуалізації кримінальної відповідальності фізичної особи та оцінки кримінально-правових наслідків для юридичної особи.

КПК України шляхом регламентації особливостей судового провадження, де наявні підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру, передбачає участь представника відповідної юридичної особи у судових засіданнях, визначає порядок дій суду у разі його неприбуття, а також особливості ухвалення судових рішень (вироку, ухвали) щодо обвинуваченого. Водночас закон не містить чітко окресленого порядку застосування заходів кримінально-правового характеру у випадках, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння від імені та в інтересах юридичної особи, підлягає застосуванню примусових заходів медичного характеру. Не врегульовано також процедуру звільнення юридичної особи від застосування таких заходів.

Крім того, чинна модель судового провадження, як і стадія досудового розслідування, не передбачає можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за відсутності обвинуваченого, за винятком випадків спеціального судового провадження. Проте спеціальне судове провадження не поширюється на всі кримінальні правопорушення, передбачені ст. 96-3 КК України, і не дає нормативної відповіді щодо можливості застосування заходів кримінально-правового характеру у разі смерті

обвинуваченого, застосування закону про амністію, помилування чи тяжкої хвороби особи.

Відповідно до ст. 339 КПК України, прокурор під час судового розгляду, у разі встановлення підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, має право звернутися з умотивованим клопотанням про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням та/або про початок провадження щодо юридичної особи. Після виконання вимог ст. 341 КПК України прокурор подає відповідне клопотання, яке фактично ініціює процесуалізацію статусу юридичної особи у судовому провадженні [72].

У разі задоволення такого клопотання суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки представника юридичної особи до участі в судовому розгляді та виконання прокурором вимог, передбачених ст. 276–278, 290–293 КПК України, але не більше ніж на чотирнадцять днів. При цьому суд постановляє відповідну ухвалу. Закон також допускає продовження строку відкладення за клопотанням сторони захисту або представника юридичної особи, якщо обсяг чи складність нового обвинувачення або провадження щодо юридичної особи потребують додаткового часу для підготовки до захисту. Разом із тим нормативне регулювання не визначає чітких процесуальних меж подання такого клопотання та моменту його розгляду судом, що породжує неоднозначність правозастосовної практики.

Аналіз наведених положень дозволяє дійти висновку про можливість подання відповідного клопотання у межах строку, на який відкладено судовий розгляд, із подальшим вирішенням цього питання судом шляхом постановлення ухвали. Після закінчення встановленого строку судове провадження підлягає поновленню з підготовчого судового засідання. За клопотанням представника юридичної особи суд може визнати за необхідне повторне дослідження доказів, які вже були досліджені до початку провадження щодо юридичної особи, що забезпечує реалізацію принципів змагальності та права на захист. Рішення з цього питання ухвалюється судом після заслуховування думки сторін.

Таким чином, особливості доказування на стадії судового провадження у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації зумовлені поєднанням загальної процесуальної форми з необхідністю вирішення додаткових питань, пов'язаних із правовим статусом юридичної особи, обсягом її можливої відповідальності та забезпеченням належних процесуальних гарантій.

Процедура прийняття рішення про застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру окреслена у КПК України, а підстави та умови їх застосування закріплені у кримінальному законі [97]. Відповідно до п. 7-1 ч. 1 ст. 368 КПК України, ухвалюючи вирок, суд зобов'язаний вирішити питання про наявність підстав для застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Зі змісту ч. 3 ст. 374 КПК України випливає, що у мотивувальній частині вироку мають бути наведені мотиви ухвалення рішень з усіх питань, які підлягають вирішенню судом, а також зазначені положення закону, якими керувався суд [72]. Отже, рішення про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи повинно бути належним чином аргументоване та відображене у структурі вироку як складова його мотивувальної та резолютивної частин.

З огляду на це, у разі визнання уповноваженої особи винуватою у вчиненні одного зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, суд одночасно має дати оцінку доведеності підстав для покладення на юридичну особу відповідних кримінально-правових наслідків. Йдеться, зокрема, про встановлення того, що злочин вчинено від імені та/або в інтересах юридичної особи, а також про наявність інших умов, визначених кримінальним законом для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру.

Водночас у доктрині кримінального процесу порушується питання щодо процесуальної форми такого рішення. Зокрема, О. Ф. Пасека обґрунтовує позицію, відповідно до якої провадження щодо юридичної особи повинно розпочинатися лише після набрання законної сили обвинувальним вироком

стосовно фізичної особи, а тому рішення про застосування заходів кримінально-правового характеру має оформлюватися окремою ухвалою суду, а не включатися до обвинувального вироку [107, с. 258]. Такий підхід фактично передбачає індивідуалізацію провадження щодо юридичної особи та відкладення вирішення питання про її відповідальність до остаточного підтвердження вини фізичної особи.

Натомість Г. З. Яремко вказує, що закріплення у законі положення про вирішення питання щодо юридичної особи саме у вирокі свідчить про субсидіарний характер застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, тобто про їх похідність від кримінальної відповідальності фізичної особи, яка діяла від її імені чи в її інтересах [174, с. 91]. Така конструкція відображає концепцію опосередкованої (похідної) відповідальності юридичної особи, яка не є самостійним суб'єктом кримінального правопорушення, але зазнає кримінально-правових наслідків у зв'язку з діянням уповноваженої особи.

Позиція про доцільність вирішення цього питання саме у вирокі видається більш узгодженою з чинною моделлю кримінального провадження. КПК України не передбачає можливості проведення окремого судового слідства виключно щодо юридичної особи, яке потребувало б повторного дослідження обставин вчинення кримінального правопорушення фізичною особою. Відокремлення такого провадження після набрання вирокі законної сили фактично означало б необхідність повторної оцінки вже встановлених судом фактів, що суперечило б принципу правової визначеності та процесуальної економії.

Отже, законодавча модель, за якої питання про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи вирішується одночасно з постановленням вироку щодо фізичної особи, є логічно обґрунтованою та відповідає субсидіарній природі такої відповідальності. Водночас для забезпечення єдності судової практики доцільним є подальше нормативне уточнення вимог до структури та мотивування відповідної частини вироку, зокрема щодо стандартів доказування зв'язку юридичної особи з

кримінальним правопорушенням та критеріїв індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру.

У ст. 483-14 та 483-15 КПК України визначено особливості судового розгляду та структуру судового рішення у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, формуючи завершальний етап реалізації відповідного інституту. Так, відповідно до ст. 483-14 КПК України, усі документи й матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, а також судові рішення та інші матеріали, що мають значення для провадження, долучаються до акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та стають складовою матеріалів кримінального провадження [72]. Однак, закон не деталізує механізму систематизації цих матеріалів, що на практиці може ускладнювати структурування доказів та їх подальшу оцінку судом.

Судовий розгляд проводиться виключно стосовно юридичної особи та обставин, викладених в акті, що відображає принцип диспозитивності меж судового розгляду та заборону виходу суду за межі пред'явленого процесуального документа. Водночас така конструкція породжує питання щодо можливості зміни або уточнення правової позиції сторони обвинувачення у разі встановлення нових обставин під час судового розгляду. Законодавець прямо не врегульовує механізму коригування змісту акта, що може призводити до процесуальних колізій.

Судовий розгляд здійснюється за участю прокурора, представника юридичної особи, потерпілого, цивільних сторін та їх представників. У разі участі хоча б одного представника юридичної особи неявка інших не перешкоджає розгляду. Така модель спрямована на забезпечення оперативності провадження, однак потребує обережного застосування з огляду на гарантії права на захист, особливо в ситуаціях, коли представники мають різні повноваження або відсутність одного з них може вплинути на повноту реалізації позиції юридичної особи.

Розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу акта, після чого головуєчий встановлює юридичну особу та роз'яснює підстави можливого застосування заходів кримінально-правового характеру. Така процедура за своєю логікою подібна до оголошення обвинувального акта, однак її предметом є не формулювання обвинувачення, а виклад підстав для застосування спеціальних заходів.

У ч. 4 ст. 483-14 КПК України визначено перелік питань, які суд зобов'язаний вирішити: наявність суспільно небезпечного діяння та його правову кваліфікацію; встановлення зв'язку юридичної особи з таким діянням; наявність підстав для застосування заходів; визначення їх виду; вирішення питання про спеціальну конфіскацію. Такий механізм відображає складну структуру доказування: суд повинен встановити як факт і кваліфікацію діяння, так і специфічний зв'язок юридичної особи з ним. Проблемним залишається питання стандарту доведення такого зв'язку, оскільки КПК України не містить окремих критеріїв його оцінки.

У ст. 483-15 КПК України регламентовано структуру ухвали про застосування заходів кримінально-правового характеру. Вона складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частин, що відповідає загальним вимогам до судових рішень. У вступній частині фіксуються відомості про суд, юридичну особу та нормативну кваліфікацію діяння. У мотивувальній частині суд зобов'язаний викласти або підстави відмови у застосуванні заходів, або обставини діяння, зв'язок юридичної особи з ним, оцінку доказів і мотиви вибору конкретного заходу. Такий обсяг мотивування є виправданим з огляду на принцип обґрунтованості судового рішення, проте на практиці нерідко спостерігається формалізований виклад без належного аналізу індивідуалізації заходу [72].

Резолютивна частина ухвали повинна чітко визначати застосований захід, порядок його реалізації, строки, рішення щодо спеціальної конфіскації, процесуальних витрат та заходів забезпечення. Особливої уваги заслуговує

вимога зазначення уповноважених осіб щодо реалізації заходів, що свідчить про необхідність чіткої координації між судом і органами виконання рішення.

У ч. 5 ст. 483-15 закріплено, що така ухвала не має преюдиціального значення для іншого кримінального провадження. Дане положення спрямоване на запобігання автоматичному перенесенню висновків суду на інші провадження, однак воно водночас зумовлює можливість різних оцінок тотожних обставин у різних справах, що може впливати на принцип правової визначеності.

У цілому аналіз зазначених норм дозволяє виокремити низку проблем: відсутність чітко визначених стандартів доказування зв'язку юридичної особи з діянням; недостатня регламентація можливості уточнення акта під час судового розгляду; формалізація мотивування судових рішень; ризик неоднакового застосування норм щодо преюдиційності. Шляхами їх вирішення можуть бути законодавче уточнення критеріїв встановлення зв'язку юридичної особи з кримінальним правопорушенням, деталізація процесуальних механізмів зміни акта, а також формування узагальненої судової практики Верховним Судом щодо стандартів мотивування та індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру.

Відповідно до ст. 96-7 КК України штраф є основним заходом кримінально-правового характеру, який може бути застосований до юридичної особи та обчислюється у двократному розмірі незаконно одержаної неправомірної вигоди. У випадках, коли неправомірна вигода фактично не була одержана або її розмір об'єктивно неможливо визначити, суд залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у межах фіксованих розмірів, установлених ч. 2 ст. 96-7 КК України. При цьому з урахуванням майнового стану юридичної особи суд вправі призначити штраф із розстрочкою його сплати частинами строком до трьох років (ч. 3 ст. 96-7 КК України).

Аналіз наведених положень дає підстави для таких висновків. По-перше, визначення розміру штрафу у випадку фактичного одержання неправомірної

вигоди передбачає обов'язкове встановлення її точного розміру, що становить самостійний елемент предмета доказування. З огляду на складність фінансово-господарських операцій та можливі приховані форми отримання вигоди, її обсяг доцільно встановлювати із залученням спеціальних знань, зокрема шляхом проведення відповідних експертних досліджень, що забезпечує належний рівень обґрунтованості судового рішення.

По-друге, застосування штрафу не звільняє юридичну особу від обов'язку відшкодувати завдані збитки та шкоду у повному обсязі, а також повернути розмір неправомірної вигоди, яка була отримана або могла бути отримана (ч. 2 ст. 96-6 КК України). Таким чином, штраф виконує карально-превентивну функцію, тоді як відшкодування шкоди має відновлювальний характер, що зумовлює їх самостійність і можливість кумулятивного застосування.

По-третє, навіть у разі, коли юридична особа не отримала фактичної неправомірної вигоди внаслідок вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 96-3 КК України, або коли її розмір не піддається грошовому виразу (наприклад, у випадку одержання певних преференцій чи пільг), застосування штрафу є обов'язковим у межах, визначених ч. 2 ст. 96-7 КК України, залежно від тяжкості злочину. Це свідчить про автономність штрафу як заходу кримінально-правового характеру від фактичного настання майнових наслідків для юридичної особи.

По-четверте, майновий стан юридичної особи виступає критерієм вирішення питання про розстрочку сплати штрафу, що означає включення відповідних обставин до предмета доказування. Обов'язок доведення таких обставин, на наш погляд, покладається насамперед на сторону обвинувачення, яка шляхом витребування фінансової звітності, довідок про рух коштів, банківської інформації та інших документів може об'єктивно оцінити реальний фінансовий стан юридичної особи. Водночас і сама юридична особа, зацікавлена у пом'якшенні наслідків застосування заходу, має право надавати докази, що підтверджують її неспроможність сплатити штраф одноразово.

Конфіскація майна юридичної особи як додатковий захід кримінально-правового характеру полягає у примусовому безоплатному вилученні її майна у власність держави та може застосовуватися судом лише у разі ліквідації юридичної особи відповідно до КК України. Отже, конфіскація у цьому випадку має похідний характер і є можливою виключно в поєднанні з таким основним заходом, як ліквідація. Унаслідок її застосування усе майно юридичної особи переходить у власність держави, що зумовлює істотні майнові наслідки не лише для самої юридичної особи, а й опосередковано для її учасників та кредиторів.

Відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України, загальною передумовою застосування спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб є вчинення уповноваженою особою умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за яке встановлено основне покарання у виді позбавлення волі або значного штрафу, а також вчинення спеціально визначених складів злочинів. У цьому контексті спеціальна конфіскація постає як майновий наслідок кримінально протиправної діяльності, пов'язаної з функціонуванням юридичної особи, і спрямована на вилучення активів, обумовлених таким діянням, із господарського обігу, що відповідає її превентивно-компенсаційній природі та не зводиться до покарання.

Особливістю регулювання є також можливість застосування спеціальної конфіскації у разі закриття кримінального провадження, якщо об'єктом конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту. У такому випадку підставою виступає відповідна ухвала суду або рішення, постановлене в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України. Таке положення має значення і для проваджень щодо юридичних осіб, оскільки дозволяє забезпечити вилучення майна, яке за своєю правовою природою не може перебувати у законному володінні, незалежно від результатів вирішення питання про кримінальну відповідальність фізичної особи.

Законодавець закріпив розширену модель спеціальної конфіскації, відповідно до якої вилученню підлягає не лише первинне криміногенно зумовлене майно юридичної особи, а й майно, у яке воно було повністю або

частково перетворене. У разі неможливості фактичного вилучення відповідних активів суд вправі постановити рішення про стягнення грошової суми, еквівалентної їх вартості. Такий механізм спрямований на недопущення зловживань, пов'язаних із трансформацією або відчуженням активів юридичної особи з метою уникнення їх конфіскації. Також, ч. 3 ст. 96-2 КК України допускає застосування спеціальної конфіскації незалежно від притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності, за винятком випадків звільнення у зв'язку із закінченням строків давності. Для проваджень щодо юридичних осіб це означає можливість вилучення криміногенно зумовленого майна навіть тоді, коли уповноважена особа не підлягає кримінальній відповідальності з підстав неосудності, недосягнення віку чи інших обставин, що підкреслює функціональну самостійність спеціальної конфіскації як заходу майнового характеру.

Особливе значення має ч. 4 ст. 96-2 КК України, яка прямо передбачає застосування спеціальної конфіскації одночасно із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичної особи у кримінальних провадженнях. У цьому випадку спеціальна конфіскація поширюється на гроші, цінності та інше майно юридичної особи за умови доведення їх криміногенного походження або використання у зв'язку з таким діянням. Отже, спеціальна конфіскація виступає складовою комплексного механізму кримінально-правового впливу на юридичну особу. Норми ст. 96-2 КК України також регламентують можливість конфіскації майна у третьої особи за умови доведення її обізнаності або об'єктивної можливості знати про кримінальне походження активів. Водночас прямо встановлено заборону застосування спеціальної конфіскації до майна добросовісного набувача, що забезпечує баланс між інтересами держави та гарантіями права власності суб'єктів господарювання і пов'язаних із ними осіб.

Ліквідація юридичної особи як основний захід кримінально-правового характеру може бути застосована у разі вчинення її уповноваженою особою визначеного переліку злочинів, прямо передбачених КК України (зокрема,

ст. 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258–258-5, 436, 436-1, 437, 438, 442, 444, 447 КК України).

Із цього випливають такі положення. По-перше, ліквідація як найбільш суворий захід кримінально-правового характеру має виключний характер і застосовується лише у випадках вчинення особливо небезпечних злочинів, що свідчить про її екстраординарну природу. По-друге, у разі вчинення уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 96-3 КК України, для юридичної особи виникає реальна загроза застосування до неї ліквідації та пов'язаних із цим майнових наслідків. У такій ситуації не виключається можливість вчинення учасниками юридичної особи дій, спрямованих на її дострокове припинення (добровільна ліквідація, ініціювання банкрутства тощо) з метою збереження активів або ускладнення їх подальшого вилучення. Це зумовлює необхідність своєчасного застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема арешту майна, для недопущення виведення активів і забезпечення реального виконання можливого судового рішення.

Підсумовуючи слід наголосити, що доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження характеризується підвищеною складністю, що зумовлена похідною та субсидіарною природою відповідальності юридичної особи, її функціональною залежністю від результатів розгляду обвинувачення фізичної особи за ст. 96-3 КК України, а також багаторівневістю предмета, який охоплює встановлення факту та правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, доведення зв'язку між діянням уповноваженої особи й діяльністю чи інтересами юридичної особи, визначення виду, меж і пропорційності заходів кримінально-правового характеру та забезпечення їх реального виконання. Наявна модель судового провадження не передбачає процедури розгляду питання щодо юридичної особи, що зумовлює необхідність поєднання в межах єдиної процесуальної форми оцінки доведеності вини фізичної особи з вирішенням додаткових кримінально-правових наслідків

для юридичної особи. Водночас фрагментарність нормативної регламентації, відсутність чітких стандартів доказування та деталізованих вимог до мотивування судових рішень, а також нерегульованість окремих процесуальних ситуацій об'єктивно знижують ефективність реалізації цього інституту та зумовлюють потребу подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення правової визначеності, єдності судової практики та належного балансу між публічними інтересами і процесуальними гарантіями юридичних осіб [117].

Висновки до розділу 3

1. Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації здійснюється в межах спеціального процесуального режиму, який формується з моменту виникнення передбачених законом підстав для залучення юридичної особи до кримінального провадження шляхом: а) вручення уповноваженій особі юридичної особи повідомлення про підозру у вчиненні злочину від імені та/або в інтересах цієї юридичної особи у випадках, передбачених ч. 8 ст. 214 КПК України, що зумовлює необхідність обов'язкового відображення у змісті повідомлення про підозру фактичних обставин, які підтверджують зв'язок інкримінованого діяння з діяльністю юридичної особи; б) повідомлення слідчим або прокурором юридичної особи про внесення відповідних відомостей до ЄРДР, що забезпечує набуття нею процесуального статусу та реалізацію передбачених КПК України прав і обов'язків. Здійснення стороною обвинувачення доказування, яке охоплює доведення винуватості уповноваженої фізичної особи у вчиненні кримінального правопорушення та встановлення сукупності юридично значущих фактів, що обумовлюють можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру як самостійного суб'єкта кримінально-правових наслідків.

У межах доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації суттєве значення на початковому етапі розслідування має а) витребування речей і документів як процесуальний спосіб збирання та перевірки доказів. Такий інструмент реалізується слідчим шляхом направлення письмового запиту до органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання чи інших володільців інформації з вимогою надати оригінали документів, їх належним чином засвідчені копії або інші відомості, що мають доказове значення; б) ревізії та перевірки, спрямовані на комплексне дослідження фінансово-господарської діяльності юридичної особи, законності рішень і дій її уповноважених осіб, руху активів та використання коштів. Результати контрольних заходів дозволяють оперативно отримати об'єктивні дані щодо фінансового стану суб'єкта господарювання, виявити порушення вимог законодавства та сформувані належну доказову базу; відповідні висновки можуть використовуватися як документи-докази у кримінальному провадженні (п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України). Водночас відсутність у КПК України чітко визначених процесуальних повноважень органів досудового розслідування та прокуратури щодо ініціювання ревізій і перевірок у межах кримінального провадження, зокрема позапланових, істотно ускладнює реалізацію доказової функції. У зв'язку з цим видається за необхідне доповнення ч. 2 ст. 40 КПК України положенням про право слідчого за погодженням із прокурором звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення ревізій і перевірок, а також ч. 2 ст. 36 КПК України повноваженням прокурора погоджувати такі клопотання або самостійно ініціювати їх перед слідчим суддею.

Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації виступає самостійним процесуальним засобом збирання та перевірки доказів, який поєднує пізнавальну, посвідчувальну й примусову складові. Його сутність полягає у наданні стороні обвинувачення права на ознайомлення з відповідними документами, їх копіювання та, у

випадках, передбачених законом, вилучення з дотриманням встановленої процесуальної форми. Такий захід забезпечення кримінального провадження має істотне значення для встановлення обставин, передбачених ст. 96-3 КК України, зокрема зв'язку між діями уповноваженої особи та інтересами юридичної особи, а також для обґрунтування можливості застосування спеціальної конфіскації й найчастіше здійснювався в органах державної реєстрації (20%), керівників юридичної особи (19%), банківських установах (17%), контрагентів (10%), контрольно-ревізійних органах (15%), приватних нотаріусів (14%) (додаток Б).

Враховуючи, що у ході доказування особливе значення має тактика проведення огляду документів, запропоновано поетапний порядок його проведення: I) оцінка документа на предмет наявності усіх обов'язкових реквізитів, відповідності формальним вимогам, ознак зовнішньої цілісності, а також потенційних проявів підробки (зміни дати, підписів, відсутності затверджень тощо); II) встановлення ознак повної або часткової фальсифікації, що може виявлятися у використанні підроблених печаток, підписів, недійсних сертифікатів або змінених умов поставки, цін, обсягів товарів; III) з'ясування достовірності реквізитів, у тому числі через порівняння з іншими офіційними джерелами (Єдиний державний реєстр, бухгалтерські та банківські документи) та залучення експертів (у сфері фінансового аналізу, ІТ, судової почеркознавчої експертизи тощо).

Виокремлено типові помилки, яких припускалися слідчі під час звернення до слідчих суддів із клопотаннями про проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб: наведена у клопотанні правова кваліфікація кримінального правопорушення не узгоджувалася з підставами та метою обшуку, оскільки документи, що планувалося відшукати, не стосувалися предмета доказування саме у тому провадженні, в межах якого подавалося клопотання (32%); у клопотанні були відсутні конкретні відомості про приміщення (інше володіння), де необхідно провести обшук (26%), а також не визначалися індивідуальні чи родові ознаки документів, які підлягали відшукуванню (25%); копії доданих матеріалів кримінального провадження

належним чином не засвідчувалися, а інколи мали такий стан, що унеможлиблював встановлення їх змісту (17%). Крім того, слідчі фіксують практичні труднощі судового контролю за обшуками, зокрема затягування строків розгляду клопотань (28% опитаних), недостатню оперативність ухвалення процесуального рішення (32%), а також ризик розголошення конфіденційної інформації на досудовій стадії розслідування (20%).

Встановлено, що під час проведення обшуку доказово пріоритетними є такі категорії документів і речей: нормативно-розпорядчі акти та внутрішні регламенти діяльності юридичної особи; установчі й реєстраційні документи (статути, протоколи, реєстраційні свідоцтва, ліцензії); посадові інструкції та накази про призначення відповідальних осіб; фінансово-бухгалтерська документація (журнали обліку, реєстри, первинні документи, акти приймання-передачі, звіти); документи щодо розпорядження коштами (договори, специфікації, рахунки-фактури, рішення уповноважених органів/комісій); банківські платіжні інструменти, готівка, печатки, платіжні доручення, квитанції; матеріали органів фінансового та державного контролю; електронні носії інформації й технічні засоби (комп'ютери, сервери, флеш-накопичувачі), що можуть містити масиви облікових даних, управлінське листування та інші цифрові сліди узгоджених дій.

Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження може бути застосований до майна юридичної особи виключно з підстав і в порядку, визначених ст. 170 КПК України, та має на меті забезпечення належної реалізації завдань кримінального провадження. Накладення арешту на майно можливе для збереження речових доказів, забезпечення спеціальної конфіскації майна як заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а також відшкодування шкоди чи стягнення неправомірної вигоди. Водночас арешт майна з метою подальшої конфіскації як заходу кримінально-правового характеру або стягнення неправомірної вигоди допускається лише за умови наявності у провадженні належного процесуального суб'єкта – юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Натомість накладення

арешту з метою збереження речових доказів або забезпечення спеціальної конфіскації не потребує попереднього набуття юридичною особою такого статусу. Під час досудового розслідування ініціатором застосування арешту у 95% випадках виступає сторона обвинувачення, яка звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, обґрунтовуючи наявність передбачених законом підстав та ризиків відчуження, приховування чи знищення майна.

2. Підготовче судове провадження у системі кримінального процесу забезпечує перехід від досудового розслідування до судового розгляду, визначаючи подальшу процесуальну перспективу кримінального провадження або зумовлюючи його припинення. На цій стадії суд, не вирішуючи питання доведеності вини по суті, формує внутрішнє переконання щодо процесуальної спроможності кримінального провадження до розгляду, перевіряє наявність правових і фактичних підстав для його закриття та здійснює попередню оцінку дотримання вимог закону при ініціюванні й підтриманні обвинувачення. Водночас закриття кримінального провадження щодо юридичної особи у підготовчому засіданні характеризується нормативною обмеженістю інструментарію суду, зумовленою відсутністю чіткої узгодженості між ст. 314 та ч. 3 ст. 284 КПК України, що узгоджується з природою проваджень про застосування заходів кримінально-правового характеру, де ключові підстави мають бути підтверджені доказами, дослідженими під час розгляду по суті. Прийняття рішення про закриття провадження повинно відповідати загальним правилам ухвалення кримінальних процесуальних рішень – законності, належному складу суду, дотриманню розумних строків, структурній визначеності, правильному застосуванню норм матеріального і процесуального права, обґрунтованості, вмотивованості та розумності – з чітким розмежуванням між оцінкою достатності підстав для продовження провадження та встановленням винуватості. У контексті кримінальних проваджень щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації така процедура набуває додаткової специфіки, оскільки зумовлена похідною природою відповідальності юридичної особи та

особливостями предмета доказування, що вимагає забезпечення балансу між публічними інтересами держави та процесуальними гарантіями юридичної особи як учасника кримінального провадження.

Проведений аналіз положень застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку дозволив констатувати, що законодавець сформував спеціальний процесуальний механізм закінчення досудового розслідування та переходу до судового провадження, який поєднує елементи загальної кримінальної процесуальної форми з особливостями суб'єктного складу та предмета доказування. Запроваджена модель передбачає інституціоналізацію акта про застосування заходів кримінально-правового характеру як самостійного процесуального рішення, спрямованого не на формулювання обвинувачення юридичній особі, а на обґрунтування наявності підстав для покладення на неї кримінально-правових наслідків, ключовим елементом чого є доведення зв'язку між суспільно небезпечним діянням фізичної особи та діяльністю чи інтересами юридичної особи. Водночас чинне нормативне регулювання характеризується недостатньою конкретизацією критеріїв «достатності доказів», змісту категорій «в інтересах юридичної особи» та «від її імені», вимог до мотивувальної частини акта, а також меж повноважень суду у підготовчому засіданні, що зумовлює ризики неоднакового правозастосування та потенційного обмеження процесуальних гарантій сторони захисту.

Встановлено, що застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи на стадії судового розгляду не виокремлено у самостійну процедуру, а здійснюється в межах провадження щодо обвинувачення фізичної особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, що зумовлює субсидіарну та функціонально залежну природу відповідальності юридичної особи. Водночас судовий розгляд у цій категорії справ набуває комплексного характеру, оскільки поєднує загальну кримінальну процесуальну форму з вирішенням додаткових питань – встановлення факту та правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, доведення зв'язку

юридичної особи з таким діянням, визначення підстав, виду та меж застосування заходів, вирішення питання про спеціальну конфіскацію, а також належного мотивування відповідних висновків у структурі судового рішення. Водночас судовий розгляд у спеціальному порядку щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру формує спеціальну процесуальну основу реалізації цього інституту, однак характеризуються фрагментарністю регламентації, зокрема щодо механізму систематизації матеріалів, можливості коригування змісту акта під час судового розгляду, критеріїв оцінки зв'язку юридичної особи з кримінальним правопорушенням і меж преюдиційності судових рішень. Наявні прогалини, а також відсутність чіткої процедури у випадках смерті обвинуваченого, застосування амністії, помилування чи примусових заходів медичного характеру, створюють ризики неоднакового правозастосування та формалізації мотивування судових актів. У зв'язку з цим удосконалення нормативної регламентації стандартів доказування, процедурних механізмів та вимог до індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру є необхідною умовою забезпечення правової визначеності, єдності судової практики та належного балансу між публічними інтересами й процесуальними гарантіями юридичних осіб.

Система заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб має комплексну, багаторівневу конструкцію, у межах якої штраф виступає основним заходом, розмір якого залежить або від точно встановленого обсягу незаконно одержаної неправомірної вигоди, або – за неможливості його визначення – від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що зумовлює необхідність залучення спеціальних знань для обґрунтованого визначення фінансових показників та включення відповідних обставин до предмета доказування. При цьому штраф не виключає обов'язку відшкодування шкоди та повернення неправомірної вигоди, що свідчить про кумулятивний характер майнових наслідків і розмежування їх відновлювальної та репресивної функцій. Майновий стан юридичної особи має значення для вирішення питання про розстрочку сплати штрафу, а відтак підлягає доказуванню із покладенням

відповідного процесуального обов'язку передусім на сторону обвинувачення при збереженні активної ролі сторони захисту. Конфіскація майна як додатковий захід має похідний характер і застосовується виключно у поєднанні з ліквідацією юридичної особи, що істотно посилює її майнові наслідки, тоді як ліквідація, передбачена за вчинення визначеного переліку особливо небезпечних злочинів, є винятковим заходом із екстраординарною правовою природою. Сукупність зазначених положень свідчить про необхідність підвищених стандартів доказування, своєчасного застосування заходів забезпечення кримінального провадження для запобігання виведенню активів та забезпечення реального виконання судового рішення, а також чіткої індивідуалізації кримінально-правових наслідків щодо юридичної особи з урахуванням принципів справедливості та пропорційності.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо доказування у кримінальних провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, у результаті чого надані пропозиції і рекомендації удосконалення кримінального процесуального законодавства та відповідної правозастосовної практики. Основні з них такі:

1. Трансформація економічної системи України та розвиток ринкових відносин зумовили істотне зростання ролі юридичних осіб у суспільно-економічних процесах, що водночас підвищило ризики використання корпоративних структур для вчинення кримінальних правопорушень. За таких умов традиційні види юридичної відповідальності виявилися недостатніми для належної протидії складним формам організованої та економічної злочинності, що обумовило запровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальної конфіскації.

Євроінтеграційний курс України та імплементація міжнародних стандартів у сфері боротьби з корупцією стали підставою для нормативного закріплення відповідного механізму, що суттєво змінило концепцію участі юридичної особи у кримінальному провадженні й, водночас, актуалізувало проблеми дослідження процесуальних питань, насамперед пов'язаних із доказуванням підстав для застосування до юридичної особи публічно-правових обмежень та доведенням умов спеціальної конфіскації, зокрема встановленням зв'язку між кримінальним правопорушенням, отриманою вигодою та активами юридичної особи.

2. Доказування як форма кримінальної процесуальної діяльності щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації здійснюється із використанням спеціальних правових засобів, що становлять (а) функціональну складову кримінального процесуального права й забезпечують реалізацію процесуальних прав і законних

інтересів учасників кримінального провадження в межах процесуальної діяльності та сприяють досягненню її цілей – встановленню юридично значущих обставин, ухваленню законного, обґрунтованого і справедливого процесуального рішення, а також (б) систему взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, що мають пізнавально-практичний і розумовий характер та застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у межах кримінального провадження. Мета – формування належної доказової основи для вирішення питання про застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації є не тільки підстави як фактичні кримінально-правові (ст. 96-3 КК України) та кримінальні процесуальні дані (ст. 483-1 КПК України), а й докази як єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел (документи, показання, речові й електронні докази, висновки експертів), застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді обмеження; способи отримання або способи перевірки вже отриманих доказів (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

3. Встановлено, що в іноземному законодавстві сформувалися базові моделі інституту відповідальності юридичних осіб, зокрема: (I) традиційна (класична) – юридична особа визнається самостійним суб'єктом кримінального правопорушення та може нести кримінальну відповідальність поряд із фізичною особою (Англія, Австрія, США, Франції); змішана – ґрунтується на принципі відповідальності фізичної особи, але передбачає можливість покладення кримінальної відповідальності на юридичну особу за умови, що кримінальне

правопорушення вчинено в її інтересах або від її імені (Іспанія, Туреччина, Швейцарія); спеціальна – застосування до юридичної особи адміністративної або квазікримінальної відповідальності за причетність до кримінального правопорушення, вчиненого фізичною особою, тобто юридична особа формально не визнається суб'єктом кримінального правопорушення, однак підлягає значним штрафним санкціям та конфіскаційним заходам (Італія, Німеччина).

Запровадження в Україні інституту відповідальності юридичних осіб за кримінальне правопорушення, вчинене уповноваженою фізичною особою, зумовлене євроінтеграційним вектором розвитку держави та необхідністю реформування законодавства щодо протидії економічній злочинності, корупції тощо. Наслідком цього стало закріплення у кримінальному законі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а в КПК України – спеціальної процедури їх застосування, при цьому національна модель ґрунтується на принципі кримінальної відповідальності фізичної особи за діяння, вчинене в інтересах та/або від імені юридичної особи, та квазікримінальній (субститутивній) відповідальності юридичної особи, яка реалізується поряд із відповідальністю уповноваженої фізичної особи.

4. Підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру мають дуалістичну природу і складаються з загальних – матеріально-правових (підстави застосування заходів кримінально-правового характеру й незалежно від притягнення фізичної особи) та спеціальних – процесуальних (підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку) елементів, що перебувають у системному взаємозв'язку. Наведена класифікація (за галузевою належністю, характером підстав, функціональним призначенням) дозволяє чітко розмежувати умови виникнення відповідальності та механізм її реалізації, що має принципове значення для забезпечення законності та процесуальних гарантій у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб.

Підстави застосування до юридичних осіб спеціальної конфіскації становлять окремий сегмент майнових заходів кримінально-правового характеру, який має самостійну нормативну природу та визначається положеннями ст. 96-1, 96-2 КК України та перебуває у функціональному зв'язку зі ст. 96-3 КК України. Спеціальна конфіскація не зводиться виключно до факту притягнення юридичної особи до відповідальності у формі штрафу чи ліквідації, а передбачає доведення самостійного матеріального критерію – наявності неправомірної вигоди або створення умов для її отримання, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між відповідним майном і кримінально протиправним діянням.

5. Під час досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, поряд з обставинами, передбаченими ст. 91 КПК України, підлягають встановленню: факт вчинення кримінального правопорушення та наявність підстав застосування відповідних заходів; організаційно-правова форма юридичної особи; статус і обсяг повноважень особи, яка діяла від її імені та/або в її інтересах; характер, спосіб і правова кваліфікація кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України; ступінь тяжкості кримінального правопорушення та реалізації злочинного наміру; наявність, характер і розмір неправомірної вигоди; заходи внутрішнього контролю, вжиті юридичною особою; причинно-наслідковий зв'язок між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи; підстави для звільнення від застосування заходів або закриття провадження; майновий стан юридичної особи (доповнити новою ст. 91-1 КПК України). У структурі предмета доказування доцільно виокремлювати взаємопов'язані групи обставин: основні – спрямовані на встановлення наявності або відсутності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру чи звільнення юридичної особи від їх застосування; спеціальні – пов'язані з обранням конкретного виду заходу і визначенням особливостей та меж його реалізації.

6. Збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації здійснюється шляхом проведення таких процесуальних дій: 1) початковий етап: витребування речей і документів (встановлення правового статусу особи; отримання статутних документів; визначення структури управління; з'ясування фінансових операцій), призначення та проведення ревізій і перевірок (встановлення фінансових порушень; документування руху, конвертації коштів; виявлення ознак легалізації доходів; підтвердження чи спростування комплаєнс-системи); 2) оперативний етап: тимчасовий доступ до документів (отримання банківської інформації, бухгалтерських документів, електронних носіїв, корпоративних рішень), огляд (фіксація документів, електронних даних, майна, виробничих приміщень, техніки тощо), обшук (забезпечення підстав для ініціювання арешту майна та подальшого вирішення питання про спеціальну конфіскацію), арешт майна (збереження речових доказів; забезпечення спеціальної конфіскації; відшкодування шкоди чи стягнення неправомірної вигоди; запобігання відчуженню активів). Такі процесуальні інструменти виступають основними засобами формування належної доказової бази, необхідної для обґрунтування процесуальних рішень щодо юридичної особи як самостійного учасника кримінального провадження.

7. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження зумовлені похідною і субсидіарною природою відповідальності юридичної особи, що реалізується у межах кримінального провадження щодо фізичної особи за ст. 96-3 КК України, а також комплексністю предмета доказування, який охоплює встановлення факту і правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, доведення зв'язку між діянням уповноваженої особи та інтересами чи діяльністю юридичної особи, визначення виду, меж і пропорційності відповідних заходів (штрафу, конфіскації, ліквідації), дослідження майнового стану юридичної особи та забезпечення реального виконання судового рішення. Спеціальний порядок формує процесуальну основу

реалізації цього інституту, однак не виокремлює процедури судового розгляду щодо юридичної особи, покладає на суд обов'язок поєднувати оцінку доведеності вини фізичної особи з вирішенням додаткових кримінально-правових наслідків для юридичної особи. Водночас фрагментарність нормативної регламентації, відсутність чітких стандартів доказування зв'язку юридичної особи з кримінальним правопорушенням, невизначеність процедур у випадках відсутності обвинуваченого, його смерті, застосування амністії чи помилування, а також недостатня деталізація вимог до мотивування судових рішень обмежують ефективність реалізації цього інституту та створюють ризики неоднакового правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Д. С. До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 582–588.
2. Баженова А. І. Окремі підходи оптимізації порядку накладення арешту на майно у кримінальному провадженні України. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 199–206.
3. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 75–81.
4. Баулін О. В. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 28–38.
5. Беднарська В. М. Судове провадження в кримінальному процесі : навч. посіб. Сєверодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 169 с.
6. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 173–178.
7. Бідна О. І. Конфіскація за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.
8. Бортун М. І. Процесуальні особливості застосування засобів, що використовуються під час проведення досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 37–46.
9. Бурда С. Юридичний аналіз спеціальної конфіскації майна, як іншого заходу кримінально-правового характеру за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 4. С. 221–230.
10. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–242.

11. Вапнярчук В. В. Сутність преюдиціальних фактів та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 135–142.
12. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
13. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 32, Т. 3. С. 114–117.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
15. Використання інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах, під час розслідування злочинів : метод. реком. / С. С. Чернявський, Д. О. Алексєєва-Процюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 70 с.
16. Винник А. О. Соціально-правова обумовленість спеціальної конфіскації майна як іншого заходу кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2017. Вип. 2. С. 267–281.
17. Винник А. О. Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 18 с.
18. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
19. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.
20. Воробей О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2017. № 1 (42). С. 161–167.

21. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18.
22. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія. Київ : Істина, 2014. 590 с.
23. Глинська Н. В. Розумність як стандарт доброякісності кримінальних процесуальних рішень. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. № 26. С. 156–172.
24. Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–105.
25. Гловюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 293–296.
26. Гмирко В. Кримінально-судові докази : юридичне поняття чи дефініція? *Право України*. 2014. № 10. С. 26–33.
27. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі : діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД – репрезентація. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. 314 с.
28. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази : поняття, структура, характеристики, класифікація. Конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. 63 с.
29. Гмирко В. П. Ретроспективний аналіз уявлень про суть доказування в кримінальному процесі України. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : Право. 2011. № 2. С. 112–119.
30. Гончар Т. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 76–80.

31. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. / Акад. адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
32. Гринюк В. О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 23–30.
33. Грищук В. К. Питання кримінальної відповідальності юридичних осіб в Англії, США, Франції та Республіки Польща. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. № 3 (10). С. 79–88.
34. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.
35. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
36. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : КНТ ; Фурса С. Я., 2007. 272 с.
37. Директива ЄС 2014/42/ЄС про заморожування та конфіскацію доходів і знарядь злочину в Європейському Союзі : від 03.04.2014 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-42-es.pdf>.
38. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін. ; за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 156 с.
39. Доказування у кримінальному провадженні: навч.-практ. посіб. / кол. авт. Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 346 с.
40. Дубас В. М. Поняття та види корупційних кримінальних правопорушень в кримінальному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 64–68.

41. Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України : (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.
42. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.
43. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
44. Заклюка А. В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 208 с
45. Замкова Я. В. Законність та обґрунтованість рішень судді у стадії підготовчого провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 232 с.
46. Іщенко В. М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 174 с.
47. Капліна О. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти. *Право України*. 2014. № 10. С. 135–142.
48. Каркач П. М. Прокурор у підготовчому судовому провадженні : навч. посіб. Харків : Право, 2015. 60 с.
49. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 448 с.
50. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
51. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі : теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 618 с.
52. Козак І. А. Доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2024. 207 с.

53. Конвенція ООН проти корупції : підписана 31.10.2003 р. ; ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. № 251-V. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

54. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : підписана 15.11.2000 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

55. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана 04.11.1950 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

56. Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією : підписана 27.01.1999 р. ; ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. № 252-V. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

57. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

58. Конюшенко Я. Ю. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 23 с.

59. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Факт, 2020. 476 с.

60. Крет Г. Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 6. Vol. 2. P. 133-138.

61. Крижановський М. В. Міжнародний досвід законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2019. № 2. С. 54–58.

62. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: сутність та форми : дис. ... д-ра філос. : 081. Харків, 2020. 231 с.

63. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: форми, окремі аспекти застосування та перспективи запровадження нових видів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 208–215.

64. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

65. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Ященко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2019. 480 с.

66. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.

67. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

68. Кримінальне уложення Німеччини (нім. Deutsches Strafgesetzbuch, StGB). URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-Übersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

69. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

70. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

71. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

72. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

73. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

74. Кузьміна Т. В. Аналіз інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у країнах загального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 52–54.

75. Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. 250 с.

76. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

77. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки) : монографія. Київ : Істина, 2012. Ч. 1: Загальні положення і досудове провадження. 288 с.

78. Максименко А. С. Особливості повідомлення про підозру щодо окремої категорії осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2, Т. 2. С. 122–126.

79. Митрофанов І. І. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 126–134.

80. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 19 с.

81. Михеєнко М. М. Поняття доказів та їх джерел у радянському кримінальному процесі. *Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори*. Київ, 1999. С. 109–116.

82. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

83. Науково-практичний коментар до кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О. М. Банчука, Р. О. Куйбіди та ін. Харків : Фактор, 2013. 1072 с.

84. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

85. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2018. 1368 с.

86. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. Т. В. Варфоломеєвої, В. Т. Нора. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 583 с.

87. Неганов В. В., Запотоцький А. П., Давиденко Т. М. Ревізія як форма використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 132 с.

88. Нерсисян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2. С. 181–192.

89. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

90. Олефір Л. І., Помаз Я. О. Контроль за вчиненням злочину: поняття, підстави та завдання під час фіксації збуту наркотичних засобів. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. № 56 (2). С. 30–33.

91. Основи розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : метод. реком. Дніпро : ДДУВС, 2021. 60 с.

92. Павлишина А. А. До питання про сутність тактико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 185–187.
93. Панов М. І., Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 44–55.
94. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
95. Панченко О. В. Зарубіжний досвід функціонування та історія становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 2. С. 186–190.
96. Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.
97. Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 203 с.
98. Панченко О. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 203–204.
99. Панченко О. В. Особливості доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 6, Т. 3. С. 115–118.
100. Панченко О. В. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб. *Національний юридичний журнал: теорія и практика*. 2017. (7). С. 136–139.
101. Панченко О. В. Становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні (порівняльно-правовий аспект). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 4. С. 173–175.
102. Панченко О. В. Щодо питання процесуального статусу юридичної особи, до якої здійснюється кримінальне провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6, т. 3. С. 167–171.

103. Панько М. Є. Доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру : дис. ... д-ра філос. : 081. Львів, 2021. 213 с.

104. Панько М. Є. Збирання доказів як структурний елемент доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія : Юридичні науки. 2018. Вип. 7. С. 243–250.

105. Панько М. Є. Особливості збирання доказів як структурного елемента доказування обставин, передбачених ст. 96-3 Кримінального кодексу України. *Наше право*. 2020. № 4. С. 170–175.

106. Панько М. Є. Поняття уповноваженої особи відповідно до ст. 96-3 КК України. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 квітня 2020 р. Харків, 2020. С. 79–83.

107. Пасека О. Ф. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: окремі проблемні питання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2014. № 4. С. 253–263.

108. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 23 с.

109. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 235 с.

110. Пинзар А. І. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 328–335.

111. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

112. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–78.

113. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

114. Пономаренко Ю. А. Правила застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Серія : Право. 2014. Вип. 22. С. 155–160.

115. Попелюшко В. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2001. 160 с.

116. Попов К. О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С. 371–378.

117. Попов К. О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306–313.

118. Попов К. О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307–314

119. Попов К. О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417–423.

120. Поярков А. Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2024. № 84, т.4. С. 111–117. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312251/303280>

121. Представником юрособи, яка є заявником у кримінальному провадженні, можуть бути суб'єкти, визначені у ст. 63, 64-1, 64-2 КПК, з повноваженнями згідно ст. 50 КПК. *Судова практика. Advokatpost*. URL: <https://advokatpost.com/predstavnykom-iurosoby-iaka-ie-zaiavnykom-u-kryminalnomu-provadhenni-mozhut-buty-sub-iekty-vyznacheni-u-st-63-64-1-64-2-kpk-z-povnovazhenniamy-zh-st-50-kpk/>.

122. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. Ст. 183. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18>.

123. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.

124. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

125. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. *Офіційний вісник України*. 2006. № 44. Ст. 2962. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>.

126. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. *Офіційний вісник*

України. 2006. № 16. Ст. 1206. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>.

127. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

128. Провоторов О. П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 20 с.

129. Провоторов О. П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 196 с.

130. Рекуненко Т. О., Самойленко О. О. Фінансовий моніторинг у системі протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 158–161.

131. Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. М. Лобойка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 172 с.

132. Розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців : метод. реком. / Д. М. Тичина, Р. С. Довбаш, А. О. Антощук та ін. ; за заг. ред. Л. Д. Удалової. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 148 с.

133. Руденко М. Тимчасовий доступ до речей та документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 143–148.

134. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

135. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти власності в Україні та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз. *Міліція України*. 2005. № 46. С. 17–23.

136. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
137. Серета Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 213 с.
138. Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2005. Вип. 10. С. 79–89.
139. Скарбарчук О. Г. Межі доказування: визначення поняття на основі алгоритмічного підходу. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2019. № 2 (20) С. 1–14.
140. Скарбарчук О. Г. Предмет та межі доказування при вирішенні питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філос. : 081. Ірпінь, 2022. 217 с.
141. Скарбарчук О. Г. Предмет та межі доказування при застосуванні до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. №. 4. P. 181–185.
142. Скоромний Д. А. Загальні правила прийняття кримінальних процесуальних рішень: ознаки, поняття, відмінність від засад кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 193–199.
143. Скоромний Д. А. Правове регулювання прийняття кримінальних процесуальних рішень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 242 с.
144. Сліпченко В. І. Підстави та процесуальний порядок витребування речей і документів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (II). С. 283–289.
145. Сліпченко В. І. Тимчасовий доступ до речей і документів: процесуальний порядок отримання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 507–514.
146. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 799 с. URL : sum.in.ua/s/vlastyvistj.

147. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5. 840 с. URL : sum.in.ua/s/oznaka.
148. Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 18 с.
149. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. Київ : ОВК, 2016. 284 с.
150. Станіч В. С., Менченя К. В. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ : ОВК, 2017. 348 с.
151. Старенький О. С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. праць. 2015. № 1 (52). С. 146–154.
152. Старенький О. С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні : окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 60–71.
153. Старенький О. С., Погорецький М. А. Використання доказів. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 79–80.
154. Старенький О. С., Погорецький М. А. Засоби кримінального процесуального доказування. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 303–305.
155. Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні : проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58–68.

156. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
157. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 414 с.
158. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 245 с.
159. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : Промінь, 2012. 639 с.
160. Тахтаров М. П. Особливості апеляційного оскарження вироків суду на підставі угод прокурором. *Право та державне управління*. 2017. № 4, т. 1. С. 179–185.
161. Теорія доказів : підручник / за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 293 с.
162. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.
163. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.
164. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В. 2005. 324 с.
165. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
166. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

167. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

168. Шамрай В. О., Демський Е. Ф., Мельник О. М. До питання про запровадження юридичної відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 275–282.

169. Шуμιло М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України : спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

170. Шуμιло М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95–104.

171. Шуμιло М. Роль і розвиток доказового права у кримінальному процесі. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 1. С. 11–16.

172. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2011. 461 с.

173. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні : шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 124–132.

174. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 4. С. 89–92.

175. Ященко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 212–223.

176. Ященко А. М. Обставини, що виключають можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 227–232.

177. Ященко А. М. Поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2018. Вип. 5. С. 189–194.

178. 18 U.S.C. §§ 981, 982. *U.S. Department of Justice Asset Forfeiture Policy Manual*. URL: <https://www.justice.gov>.
179. Companies Act, 1989. *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/40/contents>.
180. Decreto Legislativo 8 giugno 2001, n. 231. URL: <https://www.normattiva.it>.
181. Directive 2014/42/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu>.
182. Federal Rules of Evidence. URL: <https://www.rulesofevidence.org>.
183. Gesetz über Ordnungswidrigkeiten – OWiG. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de>.
184. Ley de Enjuiciamiento Criminal. URL: [https://www.boe.es/eli/es/rd/1882/09/14/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/rd/1882/09/14/(1)/con).
185. Lippman M. *Criminal Evidence*. Washington : Sage Publications, 2016. 477 p.
186. Model Penal Code. URL: <https://www.law.upenn.edu/faculty/paul-robinson/clrgcodes/MPC.html>.
187. U.S. Department of Justice Asset Forfeiture Policy Manual. URL: <https://www.justice.gov>.
188. Wetboek van Strafrecht. URL: https://sherloc.unodc.org/res/cld/document/nld/1881/penal-code-of-thenetherlands_html/Netherlands_Penal_Code_1881_as_amd_2014.Pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника Головного управління – начальник слідчого управління ГУНП в Херсонській області
полковник поліції

Микола ВЕРБИЦЬКИЙ

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Попова Костянтина Александровича та тему: «Доказування у
кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів
кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації» у
практичну діяльність**

Комісія у складі: заступника начальника слідчого управління ГУНП в Херсонській області полковника поліції Віктора БАРАНЕЦЬКОГО, заступника начальника слідчого управління ГУНП в Херсонській області полковника поліції Оксани ІЛЧКО та заступника начальника слідчого управління ГУНП в Херсонській області підполковника поліції Чермена ГУСКАЄВА, склали даний акт про те, що основні положення та результати наукових праць Попова Костянтина Александровича, а саме:

1. Попов К.О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307–314. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2023.1.48>

2. Попов К.О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306–313. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.2.49>

3. Попов К.О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417–423. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.2.63>

4. Попов К.О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.49>

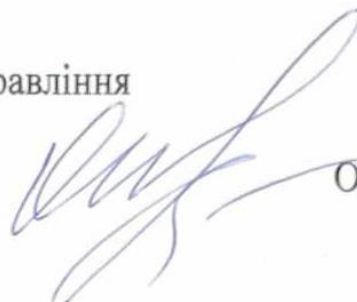
систематично використовуються у процесі службової підготовки особовим складом та відповідними підрозділами ГУНП в Херсонській області

Заступник начальника слідчого управління
ГУНП в Херсонській області
полковник поліції

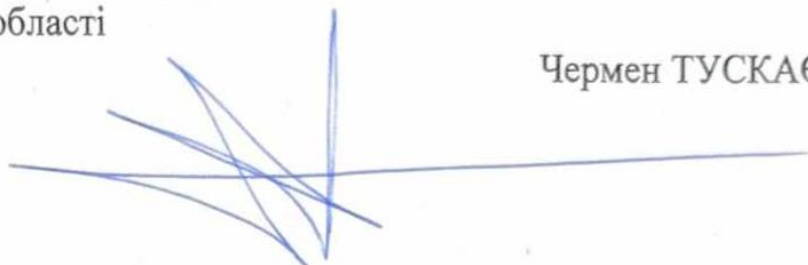
Віктор БАРАНЕЦЬКИЙ

Заступник начальника слідчого управління
ГУНП в Херсонській області
полковник поліції

Оксана ІЛЧКО

Заступник начальника слідчого управління
ГУНП в Херсонській області
підполковник поліції

Чермен ТУСКАЄВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Одеського
державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Максим КОРНІЄНКО

«12» 02 2026 року

АКТ

**впровадження в наукову діяльність Одеського державного університету
внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження
Попова Костянтина Олександровича «Доказування у кримінальних
провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів
кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації»**

«12» 02 2026 року

м. Одеса

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової діяльності ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Домброван Наталії;
- 2) ученого секретаря секретаріату Вченої ради ОДУВС, кандидата педагогічних наук Ісаєнка Максима;
- 3) начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури ОДУВС, кандидата юридичних наук Теслюк Ірини

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріали дисертаційного дослідження Попова Костянтина Олександровича «Доказування у кримінальних провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Попов К.О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307-314. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2023.1.48>.

2. Попов К.О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306-313. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.2.49>.

3. Попов К.О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417-423. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.2.63>.

4. Попов К.О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С.371-378. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.49>.

5. Попов К.О. Поняття та сутність засобів доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. II всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.). Харків, 2024. С. 367–369. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2024.2.105>.

6. Попов К.О. Іноземний досвід формування інституту відповідальності юридичних осіб. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. X міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 243–245. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.2.58>.

7. Попов К.О. Арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. II наук.-практ. конф. (Київ, 21 листоп. 2025 р.). Київ, 2025. С. 37-39. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.3.10>.

Комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути

використані в науковій діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема, під час реалізації теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Одеського державного університету внутрішніх справ, зареєстрованої в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації («Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі», № 0123U103538), а також теми науково-дослідної роботи кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (№ 0124U004215).

Члени комісії:

**Начальник відділу організації
наукової діяльності ОДУВС
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції**

Наталія ДОМБРОВАН

**Учений секретар секретаріату
Вченої ради ОДУВС
кандидат педагогічних наук**

Максим ІСАЄНКО

**Начальник відділу аспірантури
(ад'юнктури) і докторантури ОДУВС,
кандидат юридичних наук**

Ірина ТЕСЛЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Одеського
державного університету
внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Максим КОРНІЄНКО

«19» 02 2026 р.

АКТ

**впровадження в освітній процес Одеського державного університету
внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження
Попова Костянтина Олександровича «Доказування у кримінальних
провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів
кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації»**

«19» 02 2026 р.

м. Одеса

Комісія у складі:

1) начальника відділу забезпечення якості освіти ОДУВС, кандидата історичних наук, доцента Камінської Олени;

2) завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки ОДУВС, доктора юридичних наук, професора Бабенка Андрія,

3) завідувача кафедри кримінального права та криминології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України ОДУВС, доктора юридичних наук, професора Конопельського Віктора

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріали дисертаційного дослідження Попова Костянтина Олександровича «Доказування у кримінальних провадженнях, щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Попов К.О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307-314. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2023.1.48>.

2. Попов К.О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306-313. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.2.49>.

3. Попов К.О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417-423. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.2.63>.

4. Попов К.О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С.371-378. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.49>.

5. Попов К.О. Поняття та сутність засобів доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. II всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.). Харків, 2024. С. 367–369. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2024.2.105>.

6. Попов К.О. Іноземний досвід формування інституту відповідальності юридичних осіб. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. X міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 243–245. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.2.58>.

7. Попов К.О. Арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. II наук.-практ. конф. (Київ, 21 листоп. 2025 р.). Київ, 2025. С. 37-39. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.3.10>.

Комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути використані в освітньому процесі Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема, під час викладання навчальних дисциплін «Актуальні проблеми досудового розслідування», «Досудове розслідування», «Кримінально-правова кваліфікація» та при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників.

Члени комісії:

**Начальник відділу
забезпечення якості освіти
кандидат історичних наук, доцент**

Олена КАМІНСЬКА

**Завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки
доктор юридичних наук, професор**

Андрій БАБЕНКО

**Завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
доктор юридичних наук, професор**

Віктор КОНОПЕЛЬСЬКИЙ

Зведені дані
опитування 55 прокурорів, 80 слідчих Національної поліції України
та 45 суддів відносно проблем доказування у кримінальних провадженнях
щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового
характеру та спеціальної конфіскації

№	Питання	Прокурори (55 осіб)	Слідчі (80 осіб)	Судді (45 осіб)
1	Чи вважаєте Ви ефективним інститут застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру?	Так – 30 (54%); Ні – 18 (32%); Важко відповісти 8 (14%)	Так – 38 (48%); Ні – 29 (36%); Важко відповісти 13 (16%)	Так – 23 (51%); Ні – 14 (30%); Важко відповісти 9 (19%)
2	Чи достатньо врегульовано у КПК України процесуальний порядок доказування щодо юридичних осіб?	Так – 12 (22%); Ні – 35 (63%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 14 (18%); Ні – 53 (66%); Важко відповісти 13 (16%)	Так – 11 (24%); Ні – 27 (60%); Важко відповісти 7 (16%)
3	Чи виникають труднощі під час доведення зв'язку між діями фізичної особи та юридичною особою?	Так – 43 (79%); Ні – 7 (12%); Важко відповісти 5 (9%)	Так – 66 (83%); Ні – 7 (9%); Важко відповісти 6 (8%)	Так – 34 (76%); Ні – 6 (14%); Важко відповісти 4 (10%)
4	Чи потребує законодавство уточнення поняття «в інтересах юридичної особи»?	Так – 46 (84%); Ні – 4 (8%); Важко відповісти 4 (8%)	Так – 69 (86%); Ні – 6 (7%); Важко відповісти 6 (7%)	Так – 37 (82%); Ні – 4 (10%); Важко відповісти 4 (8%)
5	Чи достатньо визначені – критерії доказування вини юридичної особи?	Так – 15 (27%); Ні – 32 (58%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 19 (24%); Ні – 49 (61%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 13 (29%); Ні – 25 (55%); Важко відповісти 7 (16%)
6	Чи часто у практиці виникає необхідність застосування спеціальної конфіскації щодо юридичних осіб?	Так – 23 (41%); Ні – 24 (43%); Важко відповісти 9 (16%)	Так – 30 (37%); Ні – 38 (47%); Важко відповісти 13 (16%)	Так – 18 (39%); Ні – 20 (44%); Важко відповісти 8 (17%)
7	Чи достатньо врегульовано порядок арешту активів юридичної особи?	Так – 20 (36%); Ні – 27 (49%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 26 (32%); Ні – 42 (53%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 17 (38%); Ні – 21 (46%); Важко відповісти 7 (16%)
8	Чи складно довести походження майна, що підлягає спеціальній конфіскації?	Так – 39 (71%); Ні – 9 (17%); Важко відповісти 7 (12%)	Так – 60 (75%); Ні – 11 (14%); Важко відповісти 9 (11%)	Так – 31 (68%); Ні – 9 (20%); Важко відповісти 5 (12%)
9	Чи виникають труднощі при доведенні використання активів для вчинення кримінального правопорушення?	Так – 36 (66%); Ні – 12 (21%); Важко відповісти 7 (13%)	Так – 58 (72%); Ні – 14 (18%); Важко відповісти 8 (10%)	Так – 28 (63%); Ні – 11 (25%); Важко відповісти 5 (12%)

10	Чи потребує вдосконалення механізм оцінки доказів щодо юридичної особи?	Так – 41 (74%); Ні – 8 (14%); Важко відповісти 7 (12%)	Так – 55 (69%); Ні – 14 (18%); Важко відповісти 1 0 (13%)	Так – 32 (72%); Ні – 7 (15%); Важко відповісти 6 (13%)
11	Чи достатньо процесуальних гарантій юридичної особи у кримінальному провадженні?	Так – 25 (46%); Ні – 21 (39%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 34 (42%); Ні – 34 (43%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 23 (51%); Ні – 15 (34%); Важко відповісти 7 (15%)
12	Чи ефективним є інститут спеціальної конфіскації як засіб протидії економічній злочинності?	Так – 37 (68%); Ні – 11 (20%); Важко відповісти 7 (12%)	Так – 50 (63%); Ні – 19 (24%); Важко відповісти 10 (13%)	Так – 32 (71%); Ні – 8 (18%); Важко відповісти 5 (11%)
13	Чи виникають труднощі під час встановлення майнового стану юридичної особи?	Так – 34 (62%); Ні – 13 (23%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 53 (66%); Ні – 17 (21%); Важко відповісти 10 (13%)	Так – 27 (59%); Ні – 12 (26%); Важко відповісти 7 (15%)
14	Чи часто юридичні особи використовуються для прикриття злочинної діяльності?	Так – 40 (73%); Ні – 9 (16%); Важко відповісти 6 (11%)	Так – 62 (77%); Ні – 11 (14%); Важко відповісти 7 (9%)	Так – 31 (69%); Ні – 9 (19%); Важко відповісти 5 (12%)
15	Чи є проблеми у встановленні – кінцевих бенефіціарних власників?	Так – 45 (81%); Ні – 5 (9%); Важко відповісти 6 (10%)	Так – 67 (84%); Ні – 6 (7%); Важко відповісти 7 (9%)	Так – 35 (78%); Ні – 5 (12%); Важко відповісти 4 (10%)
16	Чи достатньо врегульовано порядок доказування щодо третіх осіб у спеціальній конфіскації?	Так – 21 (39%); Ні – 25 (46%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 27 (34%); Ні – 40 (50%); Важко відповісти 13 (16%)	Так – 19 (42%); Ні – 19 (43%); Важко відповісти 7 (15%)
17	Чи виникають труднощі при зборі доказів?	Так – 35 (64%); Ні – 12 (21%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 56 (70%); Ні – 14 (18%); Важко відповісти 10 (12%)	Так – 26 (58%); Ні – 12 (27%); Важко відповісти 7 (15%)
18	Чи достатньо спеціальних знань (експертиз) для доведення фінансових операцій?	Так – 29 (52%); Ні – 18 (33%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 38 (48%); Ні – 30 (37%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 25 (55%); Ні – 14 (30%); Важко відповісти 7 (15%)
19	Чи часто виникає необхідність міжнародної правової допомоги для доказування?	Так – 17 (31%); Ні – 30 (54%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 22 (27%); Ні – 46 (58%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 15 (34%); Ні – 23 (51%); Важко відповісти 7 (15%)
20	Чи ефективно використовується фінансово-	Так – 25 (46%); Ні – 21 (39%);	Так – 34 (43%); Ні – 34 (42%);	Так – 22 (49%); Ні – 16 (36%);

	аналітична інформація у доказуванні?	Важко відповісти 8 (15%)	Важко відповісти 12 (15%)	Важко відповісти 7 (15%)
21	Чи існує проблема неоднакового застосування норм щодо юридичних осіб?	Так – 38 (69%); Ні – 10 (18%); Важко відповісти 7 (13%)	Так – 58 (72%); Ні – 13 (16%); Важко відповісти 10 (12%)	Так – 33 (74%); Ні – 6 (14%); Важко відповісти 5 (12%)
22	Чи виникають труднощі при застосуванні штрафу до юридичної особи?	Так – 26 (48%); Ні – 20 (37%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 35 (44%); Ні – 33 (41%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 23 (51%); Ні – 15 (34%); Важко відповісти 7 (15%)
23	Чи достатньо врегульовано питання ліквідації юридичної особи?	Так – 20 (37%); Ні – 26 (48%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 27 (34%); Ні – 41 (51%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 18 (41%); Ні – 20 (44%); Важко відповісти 7 (15%)
24	Чи потребує удосконалення механізм забезпечення виконання рішення суду?	Так – 34 (61%); Ні – 13 (24%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 46 (58%); Ні – 22 (27%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 29 (64%); Ні – 9 (21%); Важко відповісти 7 (15%)
25	Чи існують труднощі під час доказування у судовому провадженні?	Так – 37 (67%); Ні – 10 (18%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 50 (62%); Ні – 18 (23%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 32 (70%); Ні – 7 (15%); Важко відповісти 7 (15%)
26	Чи достатньо врегульовано порядок дослідження доказів щодо юридичних осіб у суді?	Так – 23 (42%); Ні – 24 (43%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 30 (38%); Ні – 38 (47%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 20 (45%); Ні – 18 (40%); Важко відповісти 7 (15%)
27	Чи виникають труднощі при мотивуванні судових рішень щодо юридичних осіб?	Так – 25 (45%); Ні – 22 (40%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 33 (41%); Ні – 35 (44%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 23 (52%); Ні – 15 (33%); Важко відповісти 7 (15%)
28	Чи доцільно законодавчо визначити окремий стандарт доказування щодо юридичних осіб?	Так – 40 (73%); Ні – 8 (14%); Важко відповісти 7 (13%)	Так – 57 (71%); Ні – 13 (16%); Важко відповісти 10 (13%)	Так – 34 (76%); Ні – 5 (11%); Важко відповісти 6 (13%)
29	Чи необхідно удосконалити процесуальний статус представника юридичної особи?	Так – 36 (65%); Ні – 11 (20%); Важко відповісти 8 (15%)	Так – 50 (63%); Ні – 18 (22%); Важко відповісти 12 (15%)	Так – 31 (68%); Ні – 8 (17%); Важко відповісти 7 (15%)
30	Чи потребує інститут заходів кримінально-правового характеру подальшого реформування?	Так – 48 (88%); Ні – 3 (6%); Важко відповісти 3 (6%)	Так – 73 (91%); Ні – 3 (4%); Важко відповісти 4 (5%)	Так – 39 (86%); Ні – 4 (8%); Важко відповісти 3 (6%)

Узагальнення результатів анкетування

Категорія оцінки	Середній показник підтримки (%)	Інтерпретація
Позитивна оцінка ефективності інституту відповідальності юридичних осіб	51	Більшість респондентів визнає доцільність існування інституту
Наявність труднощів доказування	75	Практика свідчить про складність доведення зв'язку юридичної особи з правопорушенням
Недостатність нормативного регулювання доказування	65	Респонденти відзначають потребу вдосконалення законодавства
Необхідність реформування інституту	88	Переважна більшість підтримує реформування механізму застосування заходів

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Попов К. О. Підстави та умови застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Наше право*. 2023. № 1. С. 307–314. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2023.1.48>

2. Попов К. О. Особливості доказування щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час судового провадження. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 306–313. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.2.49>

3. Попов К. О. Характеристика обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Право. UA*. 2024. № 2. С. 417–423. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.2.63>

4. Попов К. О. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.49>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Попов К. О. Поняття та сутність засобів доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. II всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.). Харків, 2024. С. 367–369. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2024.2.105>.

6. Попов К. О. Іноземний досвід формування інституту відповідальності юридичних осіб. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. X міжнар. наук.-практ.

конф. (Харків, 25 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 243–245. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.2.58>.

1. Попов К. О. Арешт майна у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. II наук.-практ. конф. (Київ, 21 листоп. 2025 р.). Київ, 2025. С. 37–39. DOI: <https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.3.10>.